

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ
ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 2 курсу 213 м.з. групи
Гатеж Діани Георгіївни

Керівник:
кандидат педагогічних наук,
доцент **Нікула Н.В.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4 від 04 листопада 2025р
Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.*

АНОТАЦІЯ

Гатеж Д. Г. Формування соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи. – Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 0.13 Початкова освіта. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2025. 139 с.

У науковому дослідженні розкрито теоретичні засади формування соціокультурних цінностей молодших школярів. Здійснено аналіз сутності поняття «соціокультурні цінності» та окреслено їх значення у процесі духовно-морального та громадянського розвитку дитини. Визначено структурні компоненти, критерії та показники сформованості соціокультурних цінностей у здобувачів початкової освіти. Проведено констатувальне дослідження з метою виявлення реального стану сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови їх ефективного формування, серед яких: реалізація аксіологічного підходу, упровадження інтерактивних технологій, поєднання урочної та позаурочної діяльності, співпраця закладу освіти з родиною.

Ключові слова: соціокультурні цінності, молодші школярі, аксіологічний підхід, педагогічні умови, початкова освіта, ціннісні орієнтації.

ABSTRACT

Gatezh D. H. Formation of sociocultural values of junior schoolchildren in the educational process of primary school. Manuscript. Qualification work for obtaining a master's degree in specialty 0.13 Primary Education. Chernivtsi National University named after Yuri Fedkovich. Chernivtsi, 2025. 139 p.

The scientific research reveals the theoretical foundations of the formation of sociocultural values in junior schoolchildren. The essence of the concept of "sociocultural values" is analyzed, and their role in the moral, spiritual, and civic development of the child is defined. The structural components, criteria, and indicators of the formation of sociocultural values in primary school students are determined. A diagnostic study was conducted to identify the current level of their development. The organizational and pedagogical conditions that ensure the effective formation of sociocultural values are substantiated, including the implementation of the axiological approach, the use of interactive teaching technologies, the integration of classroom and extracurricular activities, and cooperation between the school and the family.

Keywords: sociocultural values, junior schoolchildren, axiological approach, pedagogical conditions, primary education, value orientations.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

Д. Г. Гатеж

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Проблема формування соціокультурних цінностей молодших школярів в науково-педагогічних дослідженнях	8
1.2. Сутнісно-змістовий аналіз соціокультурних цінностей молодших школярів	17
1.3. Чинники формування соціокультурних цінностей молодших школярів	23
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	32
2.1. Констатувальне дослідження стану сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи	32
2.2. Побудова змісту освітнього процесу початкової школи на засадах аксіологічного підходу для формування соціокультурних цінностей молодших школярів	56
2.3. Використання оптимальних форм організації освітнього процесу з метою формування соціокультурних цінностей молодших школярів	63
2.4. Застосування традиційних та інноваційних методів формування соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи	72
Висновки до розділу 2	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Початкова школа — це перший етап формального навчання, який має вирішальне значення у становленні особистості дитини. Саме в цьому віці закладаються основи соціальної поведінки, формуються перші уявлення про моральні норми, традиції, правила взаємодії з іншими людьми. Тому особливо важливо, щоб освітній процес був не лише спрямований на засвоєння знань, а й виконував виховну функцію — сприяв розвитку ціннісних орієнтацій учнів, поваги до культурної спадщини, родинних традицій, духовних і моральних принципів.

Незважаючи на значну кількість досліджень у галузі морального, естетичного, патріотичного виховання дітей, питання формування саме соціокультурних цінностей у молодшому шкільному віці залишається недостатньо розробленим у теоретичному та практичному аспектах. Педагогічна практика потребує нових ефективних підходів, методик та інтегрованих освітніх технологій, які б сприяли гармонійному поєднанню навчання та виховання в контексті соціокультурного розвитку дитини.

Останніми роками питання формування соціокультурних цінностей набуло особливої актуальності у зв'язку з оновленням державних освітніх стандартів. У Державному стандарті початкової освіти (2018) зазначено, що метою сучасної школи є формування цілісної особистості, здатної до відповідальної участі в житті суспільства на основі загальнолюдських і національних цінностей [17, с. 4]. Концепція «Нова українська школа» (2016) визначає серед ключових компетентностей — соціальну і громадянську, культурну обізнаність та вираження в сфері культури, що прямо пов'язано з формуванням соціокультурних цінностей [31, с. 8]. Крім того, у Законах України «Про освіту» (2017) та «Про повну загальну середню освіту» (2020) підкреслюється важливість виховання в учнів

поваги до прав людини, національної ідентичності, культурного різноманіття та традицій українського народу.

Таким чином, актуальність обраної теми обумовлена сучасними суспільними запитами, потребою в ціннісно-орієнтованій освіті, а також необхідністю науково обґрунтувати педагогічні умови формування соціокультурних цінностей у молодших школярів й законодавчо закріпленням пріоритетом державної освітньої політики.

Стан дослідження проблеми. Проблема формування цінностей у дітей молодшого шкільного віку завжди привертала увагу науковців, педагогів, психологів і філософів. Питання морального, етичного, духовного та культурного розвитку особистості розглядалося у працях багатьох класиків педагогічної науки: К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського, які наголошували на важливості виховання моральних якостей змалку, формування у дітей любові до рідної культури, мови, сім'ї, праці та Батьківщини.

У контексті сучасної освіти проблема формування соціокультурних цінностей знаходить відображення в дослідженнях таких українських та зарубіжних науковців, як: О. Сухомлинська, Н. Побірченко, С. Гончаренко, І. Бех, О. Савченко, Л. Артемова, В. Кременя, Л. Коваль, І. Зязюн, Н. Мойсеюк, В. Мармазова та ін.

У їхніх працях розкрито теоретичні засади формування особистості, визначено роль освіти як соціального інституту, що забезпечує успішну соціалізацію та культурну ідентичність молодшого школяра. Значну увагу науковці приділяють питанням розвитку морально-етичних якостей, громадянської свідомості, патріотичних і духовних цінностей.

Попри наявність значної кількості теоретичних напрацювань, питання формування саме соціокультурних цінностей у молодших школярів, з урахуванням сучасних викликів та оновленого змісту початкової освіти (НУШ), досліджено ще недостатньо повно. Залишається

відкритим питання інтеграції соціокультурного компонента в освітній процес, відбору ефективних методів, прийомів та засобів педагогічного впливу в умовах різноманітного соціального середовища.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема магістерського дослідження відповідає науковій проблемі кафедри: *«Теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної освіти та професійної підготовки фахівців у контексті євроінтеграційних процесів»*.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.

Для досягнення зазначеної мети нами поставлено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити проблему формування соціокультурних цінностей молодших школярів в науково-педагогічних дослідженнях.
2. Здійснити сутнісно-структурний аналіз поняття «соціокультурні цінності молодших школярів».
3. Провести констатувальне дослідження стану сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи.
4. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей в освітньому процесі початкової школи.

Об'єкт дослідження – формування соціокультурних цінностей молодших школярів.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи

Методи дослідження. У процесі написання наукової роботи нами було використано різні методи науково-педагогічного дослідження, зокрема:

- теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація науково-педагогічної, психологічної, філософської літератури;

- емпіричні методи: бесіда; опитувальники, міні-анкети, діагностичні завдання (вікторини, незакінчені речення, міні-дилеми), педагогічне спостереження (карта, чек-лист, групові вправи), аналіз дитячих робіт та бесіди за світлинами.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про сутність та структуру соціокультурних цінностей молодших школярів, а також у збагаченні педагогічної теорії новими підходами до їх формування в умовах початкової школи. Результати дослідження доповнюють наукову теорію виховання та соціалізації дітей молодшого шкільного віку, сприяють глибшому розумінню механізмів формування цінностей як педагогічного явища.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробці ефективних організаційно-педагогічних умов, методів та форм роботи, які сприяють формуванню соціокультурних цінностей у молодших школярів у процесі навчання та виховання.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Магістерська робота включає анотацію, вступ, два розділи з підрозділами, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Проблема формування соціокультурних цінностей молодших школярів в науково-педагогічних дослідженнях

Соціокультурні цінності виступають фундаментальними регуляторами життєдіяльності як окремої особистості, так і всього суспільства, формуючи ціннісно-нормативну систему, котра спрямовує поведінку людини та визначає характер міжособистісної взаємодії. Дослідження цього феномену потребує міждисциплінарного підходу, оскільки цінності розглядаються в площині філософії, соціології, культурології, психології та педагогіки. Ціннісні орієнтації складають ядро особистості, детермінують мотивацію поведінки людини та впливають на всі сфери життєдіяльності.

Філософське трактування соціокультурних цінностей розкриває їх як смислоутворюючі основи буття, що вказують на культурне, соціальне та особистісне значення явищ і предметів дійсності.

Соціологічний аспект визначає їх як компоненти соціальної системи, які мають особливе значення в індивідуальній або суспільній свідомості.

Психолого-педагогічний погляд фокусується на процесах інтеріоризації цінностей, їх перетворення з зовнішніх регуляторів на внутрішні мотиви діяльності особистості [20, с. 27].

Соціокультурні цінності розуміються як ідеали, норми, значення, символи, традиції, які історично сформувалися в певному суспільстві та здійснюють вплив на розвиток і функціонування соціуму. Вони виконують ряд визначальних функцій: регулятивну, нормативну, інтегративну, соціалізаційну, комунікативну та орієнтаційну. Регулятивна функція полягає в управлінні поведінкою індивідів через систему ціннісних

орієнтацій. Нормативна функція забезпечує дотримання певних стандартів поведінки, сприяючи гармонізації суспільних відносин. Інтегративна функція об'єднує людей на основі спільних цінностей, сприяючи формуванню колективної ідентичності. Соціалізаційна функція відповідає за передачу культурного досвіду від покоління до покоління, забезпечуючи культурну неперервність. Комунікативна функція створює базис для взаєморозуміння між представниками різних соціальних груп. Орієнтаційна функція допомагає індивіду визначити своє місце в соціальній структурі та будувати життєву стратегію.

Процес формування соціокультурних цінностей молодшого школяра становить собою складну динамічну систему перетворень, що відбуваються в свідомості дитини під впливом різноманітних факторів: родини, школи, однолітків, медіа. Молодший шкільний вік відзначається підвищеною сприйнятливістю до засвоєння моральних норм і правил поведінки, що створює сприятливі умови для цілеспрямованого педагогічного впливу. Формування ціннісних орієнтацій у цьому віці відбувається через поєднання емоційних та інтелектуальних процесів, коли дитина не лише розуміє суть певної цінності, але й відчуває її емоційно. Педагогічна наука визначає кілька етапів формування соціокультурних цінностей: ознайомлення з цінністю, її усвідомлення, прийняття, утвердження цінності через конкретні поведінкові акти, актуалізація потенційної цінності в реальних умовах життя. Ефективність цього процесу залежить від врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей, використання відповідних педагогічних методів і прийомів, створення емоційно-позитивного середовища [38, с. 112].

Дослідження проблематики формування соціокультурних цінностей у молодших школярів має тривалу історію розвитку, яка відображає зміни в наукових підходах і педагогічних парадигмах. Історіографія питання демонструє поступову еволюцію від абстрактних філософських розвідок

до конкретних емпіричних досліджень, що відображають вплив соціокультурного контексту на формування ціннісної сфери дитини. Питання формування соціокультурних цінностей посідає важливе місце у педагогічній науці, еволюціонуючи від морально-етичного виховання до сучасних аксіологічних концепцій. У працях К. Ушинського закладено ідею народності виховання, яка передбачає єдність культури, моралі та освітніх впливів, що формують духовний світ дитини [70, с.47]. А. Макаренко розглядав виховання як соціальний процес, у якому важливу роль відіграє колектив і суспільно значуща діяльність, що формує в учнів почуття відповідальності й поваги до інших [41, с. 53]. В. Сухомлинський у своїй гуманістичній педагогіці підкреслював необхідність виховання дитини засобами культури, слова, краси й добра, що є основою соціокультурного розвитку особистості [67, с. 58].

У подальшому проблема набула нового звучання у працях учених другої половини XX століття. І. Бех розглядав соціокультурні цінності як інтегративний результат духовного, морального й емоційного розвитку особистості, який забезпечується через діяльність, спілкування й особистісне самовизначення [6, с. 112–115]. В. Рибалка аналізував цінності як психологічний механізм саморозвитку дитини, наголошуючи на їх зв'язку з моральною саморегуляцією та соціальною відповідальністю [55, с. 93].

У сучасному науково-педагогічному дискурсі дослідження акцентуються на інтеграції аксіологічного та компетентнісного підходів. О. Савченко визначає соціокультурні цінності як ключовий компонент змісту початкової освіти, що реалізується через освітню діяльність, моральне виховання та культурні практики [59, с. 132]. Л. Артемова пов'язує їх формування з розвитком ціннісно-сміслової сфери молодших школярів, яка формується під впливом сімейного й шкільного середовища [1, с. 64]. М. Артюшина розглядає культурологічний підхід як основу виховання, що

забезпечує поєднання національних традицій із сучасним культурним контекстом [2, с. 71].

На думку І. Зязюна, формування соціокультурних цінностей є проявом «педагогіки культури духу», яка передбачає гармонійне поєднання моральності, краси й гуманності у процесі виховання [23, с. 95–99]. У працях В. Мармазова простежується прагнення до інтеграції традиційних і сучасних виховних технологій як чинника морального становлення дитини [42, с. 122].

Питання формування соціокультурних і моральних цінностей у молодших школярів відображене в основних нормативно-правових документах України. Наприклад, Закон України «Про освіту» (2017) визначає одним із головних завдань системи освіти виховання особистості, здатної діяти на основі загальнолюдських і національних цінностей, принципів демократії, толерантності й патріотизму [19, с. 6, 12].

Державний стандарт початкової освіти (2018) закріплює необхідність реалізації наскрізних змістових ліній — «Громадянська відповідальність», «Культура добросусідства», «Повага до прав і свобод людини» — які безпосередньо сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів [17, с. 7–10]. А концепція «Нова українська школа» (2016) визначає ціннісне виховання однією з головних функцій освіти та підкреслює необхідність формування у школярів морально-етичних, культурних і патріотичних засад [31, с. 12]. До того ж, концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2020) акцентує на розвитку в учнів почуття громадянської відповідальності, гідності, любові до Батьківщини, поваги до історії, культури, державних символів [32, с. 4–6].

Таким чином, формування соціокультурних цінностей визначається як один із ключових напрямів освітньої політики держави, що забезпечує гармонійний розвиток особистості, її духовне збагачення, моральну та громадянську зрілість.

О. Савченко у своїй роботі описує педагогічні методи формування соціокультурних цінностей учнів початкової школи, де вказує на те, що вони охоплюють широкий спектр виховних технологій, спрямованих на розвиток особистості дитини. Методи переконання сприяють формуванню свідомості через бесіди, розповіді, диспути, пояснення, приклади з літератури та життя. Методи вправління передбачають організацію практичної діяльності, що сприяє виробленню стійких форм поведінки через створення навчальних ситуацій морального вибору, доручення, колективні творчі справи. Методи стимулювання включають заохочення, схвалення, змагання, що підтримують позитивну мотивацію дитини до засвоєння цінностей. Методи корекції поведінки спрямовані на подолання негативних проявів через осуд, покарання, вимогу. Методи самовиховання орієнтовані на розвиток здатності дитини до самоаналізу, самокритики, самоконтролю. Реалізація зазначених методів потребує системного підходу, де кожен метод доповнює інший, створюючи цілісну педагогічну стратегію [59, с. 165–167].

Особливе значення у формуванні соціокультурних цінностей молодших школярів мають уроки української мови та літературного читання, які містять багатий аксіологічний потенціал. Творчі завдання стимулюють дітей до самовираження, допомагають їм глибше усвідомити та інтеріоризувати цінності. Використання інтерактивних технологій (рольові ігри, проєктна діяльність, робота в групах) сприяє активному засвоєнню ціннісних орієнтацій через співпрацю та взаємодію з однолітками [40, с. 43].

За словами Л. Коваль, соціокультурна компетентність включає оволодіння нормами міжособистісного спілкування, розвиток толерантності, поваги до культурної спадщини, що у початковій школі є основою для формування соціокультурних цінностей як інтегративного феномену [26, с. 41].

М. Герич розглядав психологічні механізми формування соціокультурних цінностей у молодшому шкільному віці. Науковець стверджував, що вони визначають глибинні процеси, що відбуваються у свідомості дитини. Інтеріоризація цінностей відбувається через поетапне перетворення зовнішніх, соціально заданих норм і правил у внутрішні, особистісно значущі регулятори поведінки. Ідентифікація з референтними особами (батьками, вчителями, літературними героями) дозволяє дитині засвоювати ціннісні орієнтації через наслідування значущих зразків. Механізм емоційного переживання забезпечує емоційно-чуттєву основу формування цінностей, коли дитина не лише розуміє, але й відчуває значущість певних аспектів життя. Когнітивне осмислення цінностей відбувається через розвиток рефлексії, критичного мислення, здатності до моральних суджень. Соціальне підкріплення через схвалення або осуд певних вчинків допомагає закріпити бажані форми поведінки [13, с. 166].

Перспективи формування соціокультурних цінностей в освітньому процесі початкової школи пов'язані з модернізацією змісту освіти відповідно до викликів часу та потреб суспільства. Концепція Нової української школи передбачає кардинальні зміни в підходах до навчання і виховання, де ціннісний компонент займає центральне місце в структурі ключових компетентностей учнів. Запровадження інтегрованого підходу до освітнього процесу відкриває нові можливості для формування цілісної ціннісної картини світу дитини, долаючи фрагментарність у сприйнятті соціокультурного досвіду. Трансформація організаційних форм навчання створює передумови для активного засвоєння соціокультурних цінностей через діяльнісний підхід, проблемне навчання, проєктні технології. Посилення виховного потенціалу освітнього середовища початкової школи реалізується через створення дитячих спільнот, де формуються навички соціальної взаємодії, співпраці, відповідальності. Педагогічна практика демонструє ефективність моделювання ситуацій морального вибору, які

дозволяють дітям осмислити та перевірити свої ціннісні орієнтації в конкретних життєвих обставинах. Розширення спектру позаурочної діяльності збагачує соціокультурний досвід молодших школярів, створюючи додаткові можливості для різнобічного розвитку особистості та її творчої самореалізації [12, с. 127].

Оновлення методичного інструментарію педагога виступає ключовою умовою ефективного формування соціокультурних цінностей молодших школярів. Традиційні методи виховання потребують переосмислення з урахуванням психологічних особливостей сучасних дітей, їхнього способу сприйняття інформації та взаємодії зі світом. Інтерактивні технології навчання створюють сприятливі умови для засвоєння цінностей через активну взаємодію, діалог, спільний пошук рішень. Використання методів театральної педагогіки допомагає дітям емоційно переживати ціннісні ситуації, глибше розуміти мотиви поведінки людей, розвивати емпатію та емоційний інтелект. Технології розвитку критичного мислення сприяють формуванню здатності до аналізу, оцінки, рефлексії, що становить когнітивну основу ціннісного самовизначення. Методи проблемного навчання стимулюють пізнавальну активність і самостійність суджень, необхідних для осмисленого присвоєння цінностей. Ігрові технології створюють можливість для моделювання різноманітних соціальних ролей і ситуацій, забезпечуючи практичний досвід ціннісної поведінки. Проєктні методи розвивають навички співпраці, відповідальності, ініціативності, формуючи основи соціальної компетентності та громадянської активності.

Інформаційно-комунікаційні технології відкривають нові горизонти для формування соціокультурних цінностей через використання мультимедійних ресурсів, які розширюють уявлення дітей про світ і людські взаємини. Віртуальні екскурсії до музеїв, історичних пам'яток, природних заповідників збагачують культурний досвід дитини, сприяють

формуванню естетичних цінностей, поваги до історичної спадщини, екологічної свідомості. Електронні освітні ресурси надають можливість знайомства з культурними традиціями різних народів, розвиваючи толерантність і міжкультурну компетентність. Навчальні відеоматеріали дозволяють візуалізувати моральні дилеми, демонструвати зразки просоціальної поведінки, стимулювати емоційний відгук. Соціальні мережі та освітні платформи створюють простір для обміну думками, спільної творчості, реалізації соціальних ініціатив. Комп'ютерні тренажери та симулятори допомагають відпрацьовувати навички прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях, розвиваючи відповідальність і далекоглядність. Використання цифрових інструментів для створення учнівських проєктів розвиває творчі здібності, формує культуру спільної діяльності та почуття авторства. Інтеграція змісту різних навчальних предметів забезпечує формування системного бачення світу, розуміння взаємозв'язків між природними, соціальними, культурними явищами. Гармонійне поєднання пізнавальної, емоційно-ціннісної та практично-діяльнісної складових освітнього процесу створює умови для цілісного розвитку особистості дитини. Координація виховних впливів різних суб'єктів освітнього процесу (учителів, психологів, соціальних педагогів, керівників гуртків) сприяє послідовності та наступності у формуванні ціннісних орієнтацій. Узгодження формальної, неформальної та інформальної освіти розширює спектр виховних можливостей, дозволяючи використовувати потенціал різних освітніх середовищ. Створення цілісного виховного простору, що охоплює урочну, позаурочну діяльність, шкільні традиції, символіку, дизайн приміщень, забезпечує занурення дитини в атмосферу, насичену ціннісним змістом [74, с. 134].

Партнерська взаємодія учасників освітнього процесу створює сприятливі умови для формування соціокультурних цінностей через узгодження виховних впливів та створення єдиного ціннісного простору.

Співпраця педагогів і батьків реалізується через різноманітні форми взаємодії: батьківські збори, консультації, тренінги, спільні проєкти, свята, які підвищують педагогічну культуру родини та забезпечують єдність виховних підходів. Залучення громади до освітнього процесу розширює соціокультурний контекст виховання, створює можливості для соціального партнерства, волонтерської діяльності, участі в місцевих ініціативах. Взаємодія з культурними установами (бібліотеками, музеями, театрами) збагачує культурний досвід дітей, формує естетичні смаки, розвиває пізнавальні інтереси. Співпраця з громадськими організаціями сприяє формуванню активної громадянської позиції, відповідальності, соціальної активності.

Отже, проведений аналіз науково-педагогічних джерел засвідчив, що проблема формування соціокультурних цінностей молодших школярів має багатовимірний характер і є однією з ключових у сучасній системі освіти. Її дослідження базується на міждисциплінарному підході, який поєднує філософські, культурологічні, психологічні та педагогічні аспекти розвитку особистості. У наукових працях виокремлено сутність, структуру, функції та класифікацію соціокультурних цінностей, визначено психолого-педагогічні умови та чинники їх формування в молодшому шкільному віці. Аналіз історіографії показав еволюцію поглядів учених — від класичних ідей народності, гуманізму та моральності (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський) до сучасних аксіологічних концепцій, що інтегрують компетентнісний і культурологічний підходи (І. Бех, О. Савченко, Л. Артемова, І. Зязюн).

Нормативно-правова база України (Закон «Про освіту», Державний стандарт початкової освіти, Концепція «Нова українська школа») підкреслює значущість виховання соціокультурних цінностей як стратегічного напрямку державної освітньої політики. У процесі початкового навчання саме формування ціннісних орієнтацій забезпечує

розвиток духовності, громадянськості, моральності та культурної ідентичності дитини.

Таким чином, соціокультурні цінності розглядаються як інтегративний компонент особистісного розвитку, що забезпечує гармонійне поєднання когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової сфер. Формування цих цінностей у молодших школярів є основою виховання особистості, здатної до відповідальної участі в суспільному житті, збереження національної самобутності та поваги до культурного різноманіття світу.

1.2. Сутнісно-змістовий аналіз соціокультурних цінностей молодших школярів

Проблема соціокультурних цінностей посідає одне з центральних місць у сучасній педагогічній науці, адже саме система цінностей визначає спрямованість особистості, її світогляд та поведінкові орієнтири. У контексті початкової освіти вона набуває особливого значення, оскільки молодший шкільний вік є сенситивним періодом становлення моральної свідомості, емоційної чуйності та соціальної активності дитини.

Поняття «цінність» у педагогіці трактується як «позитивне значення предметів, явищ і процесів для людини, яке визначає її ставлення до навколишнього світу» [23, с. 47]. На думку І. Беха, цінність — це «внутрішній регулятор поведінки, який визначає моральну позицію особистості та її вибір у соціальних ситуаціях» [7, с. 64]. За визначенням М. Рокича, цінності — це «стійкі переконання, що певний спосіб поведінки або кінцевий стан існування є більш прийнятним у порівнянні з протилежним» [56, с. 5]. В. Франкл трактує цінності як «сенси, що відкриваються людині і стають основою її вчинків» [72, с. 112].

А саме Н. Побірченко вважає, що цінності — це «орієнтири духовно-морального розвитку, які визначають гуманістичний характер взаємодії людини з іншими» [50, с. 28]. До того ж, А. Маслоу підкреслює, що «цінності є проявом вищих потреб особистості та спрямовують її самореалізацію» [43, с. 90]. Таким чином, цінності не є вродженими, а формуються в процесі соціалізації під впливом родини, освіти, культури, традицій і суспільних норм; це значущі орієнтири, що визначають вибір, світогляд і поведінку людини.

Категорія «культура» у науковому дискурсі розглядається як основа формування цінностей. І. Зязюн трактує культуру як «засіб духовного розвитку суспільства і джерело морального самовдосконалення людини» [23, с. 63]. Але Л. Кобзаренко вважає, що культура — це «сукупність матеріальних і духовних надбань, завдяки яким здійснюється соціалізація людини» [25, с. 11]. Концепція НУШ, у свою чергу, визначає культуру як «систему традицій, норм, цінностей і моделей поведінки, що забезпечує розвиток особистості та її інтеграцію в суспільство» [31, с. 12].

За Е. Тейлором, культура — це «складне ціле, що включає знання, вірування, мистецтво, мораль, право, звичаї та будь-які інші здібності й навички, набуті людиною як членом суспільства» [68, с. 56]. А. Маслоу визначав культуру як «сукупність зразків поведінки і норм, що створюють середовище розвитку особистості» [43, с. 77]. Отже, культура є носієм і передавачем цінностей між поколіннями.

Важливе місце в аксіології посідають загальнолюдські цінності — гуманістичні основи співжиття та взаємоповаги (життя, свобода, справедливість, любов, добро). ЮНЕСКО визначає загальнолюдські цінності як «цінності, що визнаються універсальними і є фундаментом для миру та соціального прогресу» [73, с. 35]. В. Сухомлинський наголошував, що саме загальнолюдські цінності є «моральним стрижнем виховання» [67, с. 52].

Крім того, Л. Артемова підкреслює, що загальнолюдські цінності — це «цінності, що формують моральну основу людства і не залежать від національних чи культурних відмінностей» [1, с. 56]. А науковець Л. Пустовіт відносить до загальнолюдських цінностей: «життя, свободу, мир, сім'ю, працю, Батьківщину, людську гідність» [54, с. 18].

Також важливо оглянути поняття «соціальні цінності», яке з'являється в соціології й педагогіці для позначення значень, що регулюють взаємодію людей у суспільстві (мир, взаємоповага, солідарність, відповідальність). Т. Парсонс тлумачив їх як «міру соціальної значущості поведінки та явищ» [48, с. 36].

Педагог О. Осипчук зазначає, що соціальні цінності — це «норми і правила взаємодії людей, що регулюють їх поведінку у суспільстві» [44, с. 89], але

В. Рибалка трактує їх як «усвідомлені орієнтири, які відображають значущість соціальної взаємодії та відповідальності» [55, с. 71].

Схожий, але окремий термін «соціокультурні цінності» у педагогічній літературі розглядається як інтегративне утворення, що об'єднує моральні, культурні, громадянські, естетичні та пізнавальні орієнтири, які забезпечують соціальну взаємодію та культурну ідентичність особистості [66, с. 18].

Г. Пустовіт визначає соціокультурні цінності як «цінності, які є результатом культурного розвитку суспільства й засвоюються індивідом у процесі соціалізації» [53, с. 21]. Але І. Троцько підкреслює, що це «цінності, що формуються у взаємодії соціальних інститутів та культурно-освітнього середовища» [69, с. 44].

За визначенням О. Савченко, соціокультурні цінності — це «система морально-етичних і культурних норм, яких дотримується особистість у процесі взаємодії з навколишнім світом і суспільством» [59, с. 92]. Н. Побірченко підкреслює їх інтегративний характер, адже вони «поєднують

моральні, національні, громадянські й духовні орієнтири особистості» [50, с. 41].

Отже, соціокультурні цінності, на яких ми й наголошуємо, можна визначити як сукупність орієнтацій, що відображають взаємозв'язок особистості з культурним і соціальним середовищем, спрямованих на засвоєння моральних норм, національної ідентичності, духовних традицій і соціально значущих форм поведінки.

Змістовна структура соціокультурних цінностей, за І. Бехом [7, с. 112–115], охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів:

- когнітивний — знання про моральні, національні, культурні норми, символи, традиції;
- емоційно-ціннісний — емоційне ставлення до культурних і соціальних явищ, переживання добра, краси, справедливості;
- поведінковий (діяльнісний) — практичне втілення засвоєних цінностей у вчинках, взаємодії, громадянській активності;
- рефлексивний — усвідомлення власних дій, здатність до моральної самооцінки й відповідальності.

Саме така структура забезпечує цілісність формування соціокультурної свідомості молодших школярів, де знання, емоції та поведінка перебувають у гармонійній єдності.

Як зазначає О. Сухомлинська, класифікація соціокультурних цінностей відрізняється різноманітністю підходів, що відображає багатоаспектність цього явища. За рівнем функціонування вирізняють загальнолюдські, національні, групові та індивідуальні цінності. Загальнолюдські цінності мають універсальний характер та визнаються більшістю людства незалежно від культурних, релігійних або соціальних відмінностей. Національні цінності характеризують певну етнічну спільноту, відображаючи особливості її історичного розвитку, традицій, менталітету. Групові цінності притаманні конкретним соціальним групам

або спільнотам і визначають їх специфіку. Індивідуальні цінності формуються на основі особистого досвіду людини та її унікального життєвого шляху. За змістом цінності поділяються на матеріальні (пов'язані з фізичним існуванням людини) та духовні (спрямовані на задоволення духовних потреб). Духовні цінності, своєю чергою, включають моральні, естетичні, релігійні, пізнавальні та інші [66, с. 53–56].

Інша типологізація соціокультурних цінностей, представлена в науково-педагогічній літературі І. Беха, відображає багатоаспектність даного феномену та його структурну складність [7, с. 112–115]. Узагальнення наукових підходів дозволяє представити типологізацію соціокультурних цінностей у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Типологія соціокультурних цінностей у педагогічних дослідженнях за
І. Д. Бехом [7, с. 112–115]

Критерій класифікації	Види цінностей	Характеристика
За об'єктом спрямування	Громадянські	Патріотизм, громадянська відповідальність, повага до державних символів
	Морально-етичні	Чесність, справедливість, гідність, доброта, співчуття
	Естетичні	Прекрасне, гармонія, естетичний смак, творчість
	Пізнавальні	Знання, істина, допитливість, інтелектуальна активність
За рівнем функціонування	Особистісні	Відображають індивідуальний життєвий досвід
	Групові	Притаманні певним соціальним спільнотам
	Суспільні	Характерні для конкретного суспільства
	Загальнолюдські	Універсальні цінності, спільні для

		всього людства
За характером спрямування	Термінальні	Цінності-цілі, бажані кінцеві стани існування
	Інструментальні	Цінності-засоби, прийнятні способи досягнення цілей

Аналіз представленої типології свідчить про різноманітність ціннісних орієнтацій, які формуються в молодшому шкільному віці. Педагогічний процес передбачає врахування всіх типів цінностей, що забезпечує цілісний розвиток особистості дитини. Особливої уваги заслуговує динамічний характер засвоєння цінностей, який залежить від психологічних особливостей дитини, соціокультурного контексту та педагогічних умов освітнього процесу.

Для молодших школярів характерна емоційна сприйнятливність, чутливість до прикладу дорослих і прагнення до наслідування, тому процес засвоєння соціокультурних цінностей має переважно емоційно-досвідний характер. Як зазначає Л. Артемова, у цьому віці «цінність стає дієвою лише тоді, коли вона пережита дитиною в емоційно насиченій ситуації спілкування чи діяльності» [1, с. 45]. Отже, саме емоційна взаємодія, художня діяльність, гра та приклад учителя є тими засобами, що переводять знання про цінності в особистісні переконання.

Важливо підкреслити, що соціокультурні цінності мають не лише особистісний, а й соціальний вимір: вони сприяють розвитку громадянської свідомості, ідентичності, толерантності та здатності до співжиття в багатокультурному середовищі. У цьому контексті аксіологічний підхід розглядається як провідна методологічна основа виховання цінностей у школярів, адже він орієнтує освітній процес не просто на передачу знань, а на формування внутрішньої системи смислів і моральних орієнтирів [22, с. 118].

Соціокультурні цінності формуються через механізми соціалізації, наслідування, морального прикладу, включення в колективну діяльність та культурні практики [69, с. 28–29]. Дослідники наголошують, що

формування ціннісної сфери дитини неможливе без активного впливу найближчого соціального середовища – сім'ї, школи та громади [6, с. 27–28]. Саме в соціальній взаємодії дитина вчиться оцінювати явища та вчинки, визначати «добре» і «погано», виробляє внутрішні норми поведінки [46, с. 34–36].

Отже, узагальнюючи проаналізовані наукові підходи, можемо констатувати, що поняття «соціокультурні цінності молодших школярів» трактується дослідниками як багатовимірне явище, що поєднує аксіологічний, культурологічний і педагогічний зміст. У межах нашого дослідження під соціокультурними цінностями молодших школярів розуміємо інтегровану систему моральних, культурних і громадянських орієнтирів, які засвоюються дитиною в освітньому процесі та проявляються у поєднанні знань про соціально значущі норми й традиції, емоційно-ціннісного ставлення до культурних і суспільних явищ та реальної поведінки, що відповідає прийнятим у суспільстві нормам. Структура цього феномену охоплює взаємопов'язані когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти, що відображають відповідно поінформованість дитини, її внутрішнє ставлення та практичну активність у соціокультурному просторі. Такий підхід дає можливість розглядати соціокультурні цінності не як абстрактні знання, а як цілісне особистісне утворення, що формується у взаємодії молодшого школяра з соціальним і культурним середовищем та знаходить вияв у його світогляді, емоціях і щоденних учинках.

1.3. Чинники формування соціокультурних цінностей молодших школярів

Формування соціокультурних цінностей у молодшому шкільному віці є складним і багатовимірним процесом, що охоплює моральні,

громадянські, етнокультурні, духовно-моральні та естетичні складові [36, с. 41]. Ці компоненти тісно взаємопов'язані, формуючи цілісну систему, яка визначає світогляд і поведінку дитини.

Науковці зазначають, що молодший шкільний вік (6–10 років) є найбільш сенситивним періодом для становлення базових ціннісних орієнтацій, моральних уявлень і соціальної поведінки [18, с. 25]. У цей час активно розвиваються емоційно-вольова сфера, здатність до емпатії, морального судження, наслідування прикладів дорослих. Підвищена чутливість до зовнішніх впливів зумовлює значення соціокультурного середовища — родини, школи, медіапростору, колективу однолітків — як провідних чинників формування цінностей [44, с. 32].

На думку І. Зязюна, педагогічна дія є насамперед аксіологічною, адже саме через неї здійснюється формування системи життєвих орієнтирів дитини [23, с. 34–40]. Соціокультурні цінності не обмежуються знанням норм чи традицій — вони включають моральну позицію, вміння робити етичний вибір, почуття відповідальності та здатність діяти відповідно до гуманістичних принципів.

І. Бех, В. Роменець та В. Рибалка наголошують, що ціннісні орієнтації формуються через поєднання когнітивного, емоційного та поведінкового компонентів, коли дитина не лише знає норми, а й переживає їх емоційно та втілює у вчинках [6, с. 45–52; 55, с. 33–40; 57, с. 98–103]. Саме тому педагогічні впливи повинні враховувати емоційно-чуттєву сферу учнів і створювати ситуації морального вибору.

Серед зовнішніх чинників формування соціокультурних цінностей першорядне місце належить родині. У сім'ї дитина вперше засвоює моральні норми, звичаї, традиції, правила взаємин, що стають основою її світогляду. Якщо в родинному колі культивуються доброта, чесність,

працьовитість, взаємодопомога, любов до рідного слова й культури, ці цінності переходять у внутрішні переконання дитини [45, с. 28].

Другим потужним чинником виступає школа, яка не лише передає знання, а й формує систему соціальних відносин, навички взаємоповаги, співпраці, громадянської свідомості. Особистість учителя має виняткове значення: його поведінка, стиль спілкування, моральна позиція стають зразком для наслідування [44, с. 36]. Саме через спілкування з учителем, участь у колективній діяльності та інтеграцію моральних тем у зміст навчальних предметів дитина поступово засвоює гуманістичні, патріотичні та естетичні цінності [18, с. 42; 45, с. 44].

Важливим чинником є соціальне середовище — група однолітків, громада, позашкільні організації. У спільній діяльності школярі навчаються взаємопідтримки, справедливості, відповідальності, толерантності [8, с. 31]. Через соціальні взаємодії формується почуття належності до колективу, здатність розуміти позицію іншого та співпереживати.

Серед культурних чинників особливе місце займає етнокультурна складова. Знайомство з народними традиціями, фольклором, декоративно-прикладним мистецтвом і народними святами розвиває в дітей почуття національної ідентичності, гордості за свою культуру та усвідомлення історичної спадкоємності поколінь [38, с. 29]. Як наголошує М. Артюшина, культурологічний підхід до виховання інтегрує знання про національне мистецтво, історію, мову в освітній процес, формуючи стійкі духовно-культурні орієнтири [2, с. 60–66].

Впливовим чинником виступає і інформаційно-комунікаційне середовище. Телебачення, інтернет і соціальні мережі мають як виховний, так і деструктивний потенціал. Без належного педагогічного супроводу медіапростір може формувати у дітей споживацькі або агресивні установки

[51, с. 38]. Тому важливо формувати у молодших школярів медіаграмотність і критичне мислення, щоб вони вміли оцінювати інформаційний контент та орієнтуватися на позитивні цінності [62, с. 35].

Значну роль у формуванні соціокультурних цінностей відіграє мова — носій національної культури, традицій, світоглядних уявлень. Використання української мови у навчанні, родинному та публічному спілкуванні сприяє утвердженню духовних і патріотичних засад, поваги до історії й культури народу [53, с. 36].

Проблема формування соціокультурних цінностей тісно пов'язана із впливом нормативно-правового середовища, що також є визначальним чинником у вихованні молодших школярів. Закон України «Про освіту» визначає однією з ключових цілей освіти формування ціннісних орієнтирів здобувачів освіти на засадах гуманізму, демократії, патріотизму та поваги до прав людини [19, с. 6]. У Державному стандарті початкової освіти підкреслюється, що результатом навчання має стати становлення особистості, здатної керуватися морально-етичними нормами у взаємодії з іншими [17, с. 8-9].

Значущим чинником формування цінностей є виховна система школи, яка реалізується через цілеспрямоване планування освітнього процесу, створення виховного середовища, залучення учнів до різних форм діяльності. Як зазначає О. Сухомлинська, школа повинна стати «середовищем розвитку ціннісного ставлення до світу, людей, природи, праці, культури» [67, с. 118]. Вона наголошує, що саме виховна система школи забезпечує сталість моральних впливів і їх практичне втілення в поведінці учнів.

Внутрішні чинники формування соціокультурних цінностей охоплюють індивідуально-психологічні особливості дитини — темперамент, характер, емоційність, рівень самооцінки, схильність до наслідування. Ці риси визначають глибину інтеріоризації цінностей і темп

їхнього засвоєння. Як підкреслює Г. Троцько, ціннісні орієнтації набувають системності лише за умов гармонійної взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку [69, с. 62].

Важливим внутрішнім чинником є мотиваційно-смилова сфера особистості. За результатами досліджень В. Франкла, дитина приймає ті цінності, які набувають для неї особистого смислу і пов'язані з переживанням морально значущих ситуацій [72, с. 41]. Автор підкреслює, що виховання без смислу перетворюється на формальність, тому педагог має створювати ситуації, які стимулюють дитину до морального самовизначення.

Суттєве значення мають традиції та культурні практики громади, в якій дитина залучається через участь у місцевих святах, культурних подіях, волонтерських заходах. Як зауважує Г. Пустовіт, саме локальне соціокультурне середовище забезпечує реальне застосування засвоєних норм поведінки та суспільно корисних дій [53, с. 22]. Таке середовище створює умови для розвитку почуття громадянської відповідальності й соціальної активності.

Не менш важливими є ціннісні орієнтири, закладені у змісті навчальних предметів. За словами О. Савченко, кожен навчальний предмет має виховний потенціал, тому освітній процес повинен ґрунтуватися на принципі інтеграції знань і виховання [59, с. 56]. Наприклад, літературне читання сприяє розвитку моральних почуттів та емоційної чуйності; українська мова – культивуванню поваги до рідного слова; «Я досліджую світ» – формуванню екологічних і соціальних цінностей.

Важливим чинником є приклад видатних педагогів-гуманістів, чийі ідеї формують підґрунтя сучасної аксіологічної педагогіки. Так, В. Сухомлинський підкреслював, що виховання цінностей має здійснюватися через «виховання серця» – розвиток доброти, співчуття, милосердя, любові до людей і Батьківщини [67, с. 112].

На процес формування соціокультурних цінностей також істотно впливають інтерактивні педагогічні технології. Як зазначають С. Паламар і Л. Булана, використання проєктної діяльності, рольових ігор, методів колективної взаємодії підвищує рівень активності учнів, сприяє розвитку відповідальності, співпраці та самостійності у прийнятті моральних рішень [47, с. 74–76].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу встановити, що формування соціокультурних цінностей молодших школярів є результатом взаємодії комплексу чинників, які відображають як внутрішні особистісні механізми розвитку дитини, так і зовнішні соціальні впливи. З метою систематизації наукових підходів до визначення цих чинників було узагальнено позиції провідних науковців (І. Бех, Р. Павелків, В. Кремінь, О. Сухомлинська, Г. Троцько та інші), що дало можливість виділити ключові групи чинників, які зумовлюють становлення соціокультурної ціннісної сфери учнів початкової школи.

Узагальнені результати представлено в таблиці 1.2, де систематизовано основні групи чинників їх змістову характеристику та наведено наукові джерела, які обґрунтовують їх значущість у процесі формування соціокультурних цінностей молодших школярів.

Таблиця 1.2

Чинники формування соціокультурних цінностей молодших школярів

Група чинників	Зміст та характеристика
Внутрішні (індивідуальні)	Індивідуально-психологічні особливості дитини: темперамент, характер, рівень розвитку емоційної сфери, потреба у визнанні, здібність до саморегуляції, емпатії та самооцінки впливають на інтеріоризацію цінностей
Мотиваційно- потребова сфера	Прагнення до самоствердження, соціального схвалення, бажання бути прийнятим у групі стимулюють прийняття соціальних норм і моральних правил

Когнітивний рівень розвитку	Здатність до морального судження, розвиток критичного мислення та рефлексії визначають усвідомлення ціннісних норм
Емоційно-вольова сфера	Емоційна чутливість, співпереживання, формування моральних почуттів є основою прийняття гуманістичних цінностей
Родинні чинники (зовнішні)	Батьки як носії моральних і культурних цінностей; сімейні традиції та стиль виховання впливають на формування первинних уявлень про добро, справедливість, обов'язок
Соціально-педагогічні чинники	Взаємини в класному колективі, педагогічний стиль учителя, виховні традиції школи, моральний клімат освітнього середовища
Культурно-освітні чинники	Вплив літератури, мистецтва, національних традицій, культурних символів і шкільних цінностей
Етнокультурні чинники	Залучення дітей до народних звичаїв, ремесел, обрядів, фольклору сприяє формуванню національної ідентичності
Громадянсько-соціальні чинники	Соціальні ролі, участь у діяльності громади, дотримання правил співжиття, основи правової культури
Інформаційні та медіа чинники	Вплив телебачення, інтернету, мультимедійних ресурсів; можливість як позитивної соціалізації, так і інформаційних ризиків
Позашкільні чинники	Участь у гуртках, секціях, мистецьких студіях сприяє розвитку соціальної активності, дисципліни та моральних якостей

Таким чином, проведена систематизація наукових підходів дає можливість стверджувати, що формування соціокультурних цінностей молодших школярів є складним, багатофакторним процесом, у якому поєднуються педагогічні, психологічні, соціальні та культурні впливи. Кожна група чинників відіграє важливу роль у становленні особистості дитини, але лише їх цілісна взаємодія забезпечує ефективний розвиток її ціннісної сфери. Отже, успішне формування соціокультурних цінностей можливе лише за умови створення гармонійного виховного середовища, де інтегруються виховні впливи сім'ї, школи, культурно-освітніх інституцій та суспільства загалом.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми формування соціокультурних цінностей молодших школярів, що дало змогу уточнити сутність ключових понять дослідження та виявити провідні підходи до їх розуміння у сучасній педагогіці. Встановлено, що соціокультурні цінності є інтегрованою системою моральних, громадянських, етнокультурних, духовно-моральних та естетичних орієнтирів, які забезпечують соціальну поведінку особистості, сприяють її самореалізації та гармонійній взаємодії із суспільством.

Проаналізовано вікові особливості молодших школярів (6–10 років), які зумовлюють сенситивність цього періоду для формування ціннісної сфери. Саме в цей період закладається фундамент світогляду, розвивається моральна свідомість, формується мотивація до пізнання світу, оволодіння нормами соціальної поведінки. Підкреслено, що формування цінностей має комплексний характер і включає когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти.

Визначено, що формування соціокультурних цінностей зумовлюється взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників. У ході аналізу також узагальнено педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню соціокультурних цінностей: створення цілісного виховного простору, використання інтерактивних технологій, організація проєктної, ігрової та творчої діяльності, поєднання навчання з вихованням та активне залучення учнів до соціально значущої діяльності.

Отже, формування соціокультурних цінностей у молодших школярів є багатоаспектним і системним процесом, що передбачає цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію сім'ї, школи та соціального середовища. Теоретичне обґрунтування проблеми створює підґрунтя для подальшого вивчення організації констатувального експерименту, методів і засобів

формування соціокультурних цінностей, що буде розглянуто у другому розділі дослідження.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Констатувальне дослідження стану сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи

Формування соціокультурних цінностей у молодших школярів є важливим завданням сучасної початкової освіти, оскільки саме в цьому віці відбувається активне становлення моральних орієнтацій, громадянської позиції та відповідального ставлення до соціальних норм. З метою об'єктивного вивчення стану сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів було проведено констатувальне діагностичне дослідження.

Мета констатувального дослідження полягає у виявленні реального рівня сформованості соціокультурних цінностей у здобувачів початкової освіти та визначенні специфіки їх вияву в освітньому процесі.

Дослідження проводилося на базі школи Красноільської ОТГ, Чернівецької області, Чернівецького району. У ньому взяли участь 32 учні 4-х класів: 16 учнів 4-А класу та 16 учнів 4-Б класу. До вибірки увійшли учні приблизно однакової вікової категорії (9–10 років), з них 16 хлопчиків і 16 дівчаток.

Основними методи дослідження сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів були:

- анкетування дітей;
- спостереження за навчальною та позаурочною діяльністю;
- бесіди з учнями;
- аналіз продуктів діяльності (малюнки, творчі роботи);
- методика незакінчених речень;

- завдання морального вибору (ситуації-«моральні дилеми»).

Завдання констатувального етапу дослідження:

1) Визначити зміст, етапи та логіку проведення констатувального діагностичного дослідження.

2) Розробити та науково обґрунтувати критерії й показники оцінювання рівня сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів.

3) Діагностувати рівень сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів.

4) Узагальнити результати дослідження та здійснити їх інтерпретацію з метою визначення особливостей стану сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів.

Для проведення констатувального дослідження ми розробили критерії, показники та рівні, які проаналізуємо нижче.

У педагогічній діагностиці критерій розглядається як ознака або підстава, за допомогою якої здійснюється оцінювання певного явища чи процесу. У контексті нашого дослідження критерії є науково обґрунтованими параметрами, що дозволяють здійснити якісну та кількісну оцінку рівня сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів. На основі критеріїв визначаються показники, тобто конкретні прояви у знаннях, ставленнях та поведінці учнів, які підлягають вимірюванню в ході констатувального дослідження.

Спираючись на теоретичні висновки розділу 1, пропонуємо модель вимірювання, де соціокультурні цінності розглядаються як єдність знань про цінності, особистісного ставлення до них, реальної поведінки та соціальної взаємодії. Відповідно було визначено чотири критерії оцінювання стану їх сформованості:

а) Ціннісно-когнітивний (що дитина знає і розуміє про моральні, громадянські, естетичні, пізнавальні, етнокультурні цінності).

б) Емоційно-ціннісний (емоційне ставлення, емпатія, естетична чутливість, прийняття гуманістичних норм).

в) Мотиваційно-поведінковий (готовність і реальна практична дія: допомога, дотримання правил, участь у справах класу/школи).

г) Соціально-комунікативний або громадянський (взаємодія, співпраця, повага до різних культурних практик, елементи громадянської ідентичності).

Розглянемо кожний критерій детальніше, описуючи показники та методики, за допомогою яких ці критерії вимірюються.

Показниками **ціннісно-когнітивного критерію** нами обрано такі характеристики: розуміння змісту базових понять, зокрема добра, справедливості, чесності, поваги, патріотизму, традицій і державних символів; знання прикладів прояву цих цінностей у повсякденному житті дитини – у школі, вдома та в громаді; а також початкові уявлення про культурні традиції, твори мистецтва та правила суспільного співжиття, що виявляються у здатності розпізнавати державні символи та пояснювати їх значення. Методики:

I. Дитячий опитувальник «Мої цінності та знання» (див. додаток А). Його метою є визначення того, що учні знають і розуміють про базові моральні та громадянські цінності, державні символи, культурні традиції, правила співжиття та приклади прояву цих цінностей у повсякденному житті. Оцінювання здійснюється за бальною шкалою (0–24 бали) з поділом на високий, середній та низький рівні сформованості.

Застосування цього опитувальника дає змогу отримати об'єктивні дані про ціннісні знання молодших школярів і виявити напрями подальшої роботи з формування соціокультурних цінностей у початковій школі.

II. Картки-ілюстрації (упізнання ціннісних змістів у вчинках персонажів). (див. додаток Б). Кожна картка містила короткий сюжет, у якому відображався певний прояв соціокультурних цінностей (добро,

чесність, справедливість, повага, патріотизм, традиції, дружба, культура, взаємодопомога, державні символи). Учням пропонувалося ознайомитися із ситуацією та відповісти на запитання: яка цінність зображена та чому цей вчинок/символ є важливим.

Оцінювання здійснювалося за трибальною шкалою: від 0 до 2. Отримані результати дали можливість визначити рівні сформованості ціннісно-когнітивного критерію.

III. Міні-вікторина «Добрі вчинки у світі казки» (див. додаток В). Метою є перевірити вміння дітей орієнтуватися у змісті літературних творів, виокремлювати вчинки персонажів та співвідносити їх із загальнолюдськими цінностями (добро, дружба, справедливість, чесність). Учням пропонуються чотири короткі запитання або фрагменти із відомих казок та оповідань. Необхідно обрати правильну відповідь із трьох варіантів. Завдання подані в ігровій формі, що мотивує дітей відповідати швидко й упевнено.

Оцінювання здійснювалося за шкалою від 0 до 4. Учитель отримує можливість швидко визначити, наскільки учні засвоїли моральний зміст творів і здатні відрізнити позитивні та негативні вчинки.

Емоційно-ціннісний критерій включає такі показники: емпатійну реакцію, що проявляється у співпереживанні та турботі про іншого в описаній ситуації; естетичну чутливість, яка виявляється у здатності помічати красу й гармонію та відчувати емоційний відгук на твори мистецтва чи природу; а також емоційне прийняття гуманістичних норм, що проявляється у засудженні шкоди та схваленні допомоги. Методики:

I. Незакінчені речення (див. додаток Г). Вона спрямована на виявлення емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до соціокультурних явищ. Учням пропонуються початки речень, які вони мають продовжити відповідно до власних почуттів та уявлень. Відповіді дозволяють діагностувати рівень розвитку емпатійної реакції

(співпереживання, турботи), естетичної чутливості (емоційного відгуку на красу природи чи мистецтва) та емоційного прийняття гуманістичних норм (засудження негативних учинків і схвалення допомоги).

Оцінювання здійснювалося за шкалою від 1 до 3 за кожним показником окремо, а потім сумувалося до загального результату.

II. Міні-дилеми з вибором і поясненням «Що ти відчуваєш і що зробиш?» (див. додаток Д). Метою є виявити здатність учня проявляти емпатію, естетичну чутливість і емоційне прийняття гуманістичних норм через оцінку конкретних життєвих ситуацій. Учні необхідно прочитати ситуацію та обрати, що вони відчувають, а також пояснити, що вони зроблять у цій ситуації. Оцінювання відбувалося одразу за рівнями: низький, середній та високий.

III. Аналіз дитячих малюнків (див. додаток Е). Спрямована на оцінку емоційно-ціннісного сприйняття соціокультурних цінностей молодшими школярами. Учні пропонується створити малюнок на тему «Добро і допомога» або «Як я допомагаю іншим». Після виконання роботи педагог аналізує її за спеціально визначеними критеріями, фіксуючи прояви емоційної чутливості та розуміння моральних цінностей.

Мотиваційно-поведінковий критерій охоплює такі показники: добровільну допомогу ровесникам або вчителю, що проявляється в ініціативності та сталій поведінці; дотримання правил класу, навчальної праці та шкільних традицій; а також активну участь у справах класу, міні-проектах та благодійних чи соціальних ініціативах. Методики:

I. Стандартизована карта педагогічного спостереження (див. додаток Ж). Метою цієї методики є систематично оцінити прояви мотиваційно-поведінкових аспектів соціокультурних цінностей у поведінці молодших школярів протягом двотижневого періоду.

Педагог протягом двох тижнів фіксує спостереження за поведінкою кожного учня в різних ситуаціях освітнього процесу (уроки, перерви,

позакласні заходи, міні-проекти). Спостереження проводиться за стандартизованою картою, у якій зазначаються показники мотиваційно-поведінкового критерію та оцінюється ступінь прояву кожного показника.

II. Щотижневі «Мікрощоденники добрих справ» (див. додаток К). Мають на меті формування в учнів уміння помічати та фіксувати власні добрі вчинки, розвиток рефлексії та емоційної виразності. На початку тижня учитель нагадує дітям, що кожного дня вони намагатимуться зробити хоча б одну маленьку добру справу (допомогти однокласнику, поділитися, підтримати когось, подбати про природу).

Учень коротко записує або малює свій добрий вчинок на стікері (1–2 речення чи маленький малюнок). Наприкінці тижня учитель збирає 3–4 стікери від кожної дитини та вклеює їх у спільний «Щоденник добрих справ».

III. Міні-дилеми «Що зробиш на практиці?» (див. додаток Л). Під час цієї методики відбувається діагностика рівня сформованості соціокультурних цінностей через аналіз поведінкових намірів у типових шкільних і життєвих ситуаціях. Учням пропонуються короткі проблемні ситуації з кількома можливими варіантами поведінки. Вибір супроводжується коротким поясненням «чому саме так?». Оцінювання відбувається за поведінковою шкалою.

Та останній, **соціально-комунікативний або громадянський критерій** передбачає такі показники: уміння співпрацювати, що виявляється у здатності слухати, домовлятися, розподіляти ролі та вирішувати конфлікти; повагу до інших, проявлену через тактовність, ввічливість, прийняття відмінностей і толерантність; а також первинні громадянські прояви, які включають шанобливе ставлення до символів, дбайливе ставлення до шкільного майна та активну участь у справах громади чи класу. Методики:

I. Групове завдання з ролями (див. додаток М). Воно передбачає організацію коротких групових вправ (5–7 хв), у процесі яких учні спільно виконують завдання, розподіляють ролі та взаємодіють. Оцінювання здійснюється за чек-листом співпраці, що дозволяє визначити рівень уміння співпрацювати, поваги до інших та первинних громадянських проявів.

II. Міні-анкета про правила співжиття «Як би ти вчинив...?» (див. додаток Н). Вона дозволяє дослідити рівень сформованості соціально-комунікативних умінь і громадянських проявів молодших школярів у типових ситуаціях співжиття в класі та школі. Дітям пропонуються короткі життєві ситуації, у яких потрібно вибрати варіант дії (або додати власний). Оцінювання здійснювалось за трирівневою шкалою.

III. Бесіда за світлинами й історіями про шкільні та місцеві події (див. додаток П). Дозволила виявити рівень соціально-комунікативного розвитку та початкових громадянських проявів молодших школярів через аналіз реальних подій шкільного та місцевого життя. Учням пропонувалися фотографії та короткі розповіді з подій шкільного й громадського життя, після чого вони відповідали на запитання, що дозволяло оцінити їхнє ставлення до співпраці, поваги до інших та первинних громадянських проявів. Відповіді учнів занотовуються та аналізуються за обраними показниками.

Розкриємо процедуру проведення констатувального етапу дослідження. Першим кроком було інформування адміністрації школи, вчителя та батьків учнів, укладання згоди на участь у дослідженні, знайомство з дітьми та підготовка до проведення методик протягом тижня. Одночасно було введено щотижневі «Мікрощоденники добрих справ», які діти вели протягом усього періоду дослідження. Наступним етапом стало проведення дитячого опитувальника «Мої цінності та знання» та міні-дилем із вибором і поясненням «Що ти відчуваєш і що зробиш?», що

дозволило виявити первинні уявлення учнів про цінності та їх емоційне реагування. Протягом дослідження було проведено систему вправ та ігор, яка полягає у виявленні реального рівня сформованості соціокультурних цінностей у здобувачів початкової освіти та визначенні специфіки їх вияву в освітньому процесі. Діти виконували творче завдання, після чого проводився аналіз дитячих малюнків для оцінювання вираження ціннісних орієнтацій у творчій діяльності. Було організовано групове завдання з ролями, що складалося з трьох–чотирьох вправ, спрямованих на виявлення навичок співпраці та комунікативної поведінки. Крім того, застосовувалася методика «Картки-ілюстрації», а також здійснювався збір «Мікрощоденників добрих справ».

Після реалізації цієї системи організатором дослідження відбувалося підведення підсумків: оцінювання вже проведених методик, аналіз «Мікрощоденників добрих справ» та підготовка до наступного етапу. На ньому була здійснена бесіда за світлинами та історіями про шкільні та місцеві події, а також повторне введення щотижневих «Мікрощоденників добрих справ». Далі учні заповнювали міні-анкету про правила співжиття, брали участь у міні-вікторині «Добрі вчинки у світі казки», водночас виконували міні-дилеми «Що зробиш на практиці?». А на кінець діти завершували вправу «Незакінчені речення» та здійснювався черговий збір «Мікрощоденників добрих справ».

Протягом усього дослідження вчитель застосовував метод «Стандартизована карта педагогічного спостереження», де фіксував власні спостереження за поведінкою, проявами цінностей та соціально-комунікативними навичками учнів. Наприкінці двотижневого етапу проводився детальний аналіз «Мікрощоденників добрих справ», зведення балів за проведеними методиками та визначення рівнів сформованості ціннісних компетентностей дітей.

Кожний з критеріїв необхідно оцінювати за трьома рівнями: низький, середній та високий. Для зручності проведення оцінювання було розроблено таблицю критеріїв із описом трьох рівнів сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівні сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів за критеріями

Критерій	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Ціннісно-когнітивний	Обмежені або поверхневі знання про основні цінності; не може пояснити їх значення або навести приклади; не впізнає державні символи та культурні традиції.	Знає основні поняття, може навести кілька прикладів прояву цінностей у школі, вдома чи громаді; початково розуміє культурні традиції та твори мистецтва; впізнає деякі державні символи.	Добре розуміє зміст ключових моральних, громадянських та естетичних цінностей; активно аналізує їх прояви в різних сферах життя; демонструє системні знання про культурні традиції, твори мистецтва та державні символи.
Емоційно-ціннісний	Рідко проявляє співпереживання; слабка естетична чутливість; байдужість до гуманістичних норм; негативні або поверхневі емоційні реакції на чужі переживання.	Проявляє емпатію у більшості знайомих ситуацій; реагує на красу та гармонію; початково приймає гуманістичні норми; емоційні реакції переважно адекватні, але потребують підтримки дорослого.	Стабільно співпереживає іншим; емоційно чутлива до мистецтва та природи; усвідомлено приймає гуманістичні норми; демонструє самостійні позитивні емоційні реакції на моральні та естетичні ситуації.
Мотиваційно-поведінковий	Рідко ініціює допомогу; порушує правила; не бере участі у спільних справах; дії не мотивовані ціннісним ставленням.	Час від часу допомагає ровесникам або вчителю; дотримується правил навчальної діяльності та шкільних традицій; активно включається у спільні справи з підтримкою дорослого.	Постійно проявляє ініціативу у допомозі; самостійно дотримується правил; активно бере участь у справах класу та школи; демонструє сталість поведінки та усвідомлену мотивацію.
Соціально-комунікативний/	Часто конфліктує; не вміє	Вміє співпрацювати у	Стабільно співпрацює з іншими; проявляє

громадянський	домовлятися, ділити ролі; повага та толерантність відсутні або поверхневі; відсутня участь у житті класу чи громади.	знайомих ситуаціях; проявляє ввічливість і тактовність; початково приймає відмінності інших; бере участь у класних або шкільних справах із підтримкою дорослого.	повагу до культурних практик та різноманітності; активно бере участь у громадських і класних заходах; демонструє первинні ознаки громадянської ідентичності та соціальної відповідальності.
----------------------	--	---	---

Користуватися цією таблицею рекомендуємо за таким алгоритмом: спочатку педагог або дослідник спостерігає за поведінкою, діяльністю та реакціями учнів у різних навчальних та соціальних ситуаціях (під час уроків, ігор, творчих завдань, групових проєктів); далі для кожного критерію порівнюються прояви дитини з описаними характеристиками низького, середнього та високого рівнів; тобто визначається найбільш відповідний рівень сформованості. Вже поєднання результатів за всіма критеріями дозволяє отримати загальну картину розвитку соціокультурних цінностей учня та виявити сильні сторони й аспекти, що потребують додаткової роботи. Результати оцінювання використовуються для індивідуального підходу до навчання та виховання, корекції освітніх програм та проведення цілеспрямованих виховних заходів.

По закінченню дослідження вчитель формує індивідуальну таблицю за 4 критеріями, а також зведену таблицю класу з відсотками рівнів (низький/середній/високий). За кожною методикою визначаються бали та рівень, потім вираховується середнє арифметичне до кожного критерію.

Опишемо результати констатувального етапу. Оцінювання здійснювалось за чотирма критеріями (ціннісно-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий, соціально-комунікативний). Було використано систему методів, за допомогою якої проведено повноцінний аналіз сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів обох четвертих класів

Для виявлення рівня сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів, а саме ціннісно-когнітивного критерію, було використано дитячий опитувальник «Мої цінності та знання» (див. додаток А). Мета методики — визначити, що саме учні знають і розуміють про базові моральні та громадянські цінності, державні символи України, культурні традиції, правила співжиття та способи прояву цих цінностей у щоденному житті. Результати цієї методики продемонстровано на діаграмі (див. рис. 2.1).

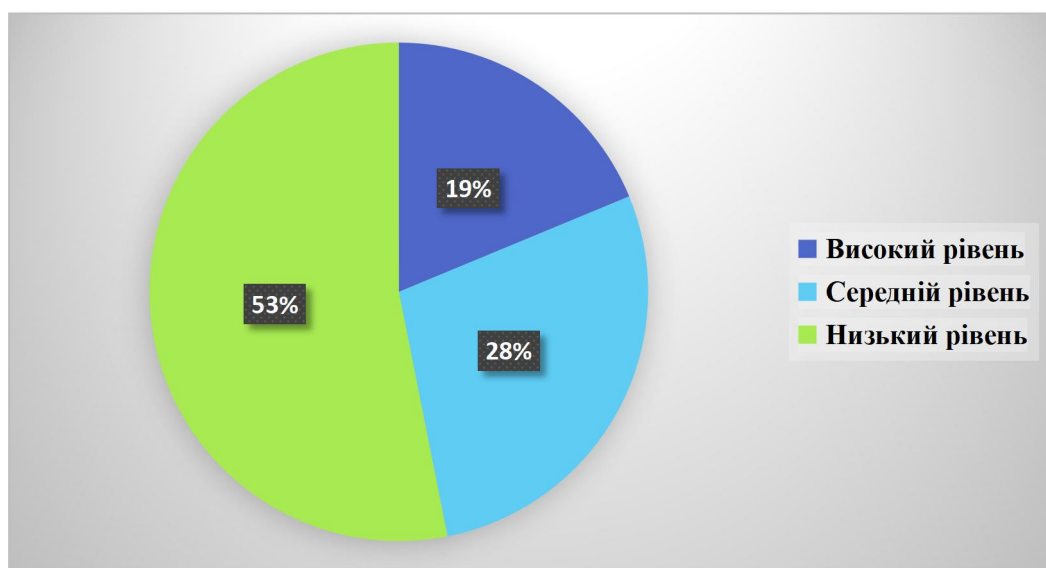

Рис. 2.1. Розподіл учнів за рівнями сформованості ціннісно-когнітивного критерію (за методикою «Мої цінності та знання»)

Отримані результати свідчать, що переважна більшість молодших школярів (53,12 %) мають низький рівень сформованості соціокультурних цінностей, що вказує на недостатній рівень знань про моральні норми, державну символіку та культурні традиції. Близько третини учнів (28,13 %) продемонстрували середній рівень, що характеризується частковим розумінням змісту основних цінностей, але без чіткого усвідомлення їх значення у житті. Лише 18,75 % учнів показали високий рівень, тобто здатність не лише знати, а й осмислено пояснювати приклади моральної, громадянської та культурної поведінки.

Наступною було використано методику «Картки-ілюстрації» (див. додаток Б). Кожна картка містила короткий сюжет, у якому відображався

прояв певної соціокультурної цінності, а учням пропонувалося уважно прочитати або прослухати ситуацію та визначити, яка саме цінність у ній розкривається, а також пояснити, чому цей вчинок або символ є важливим.

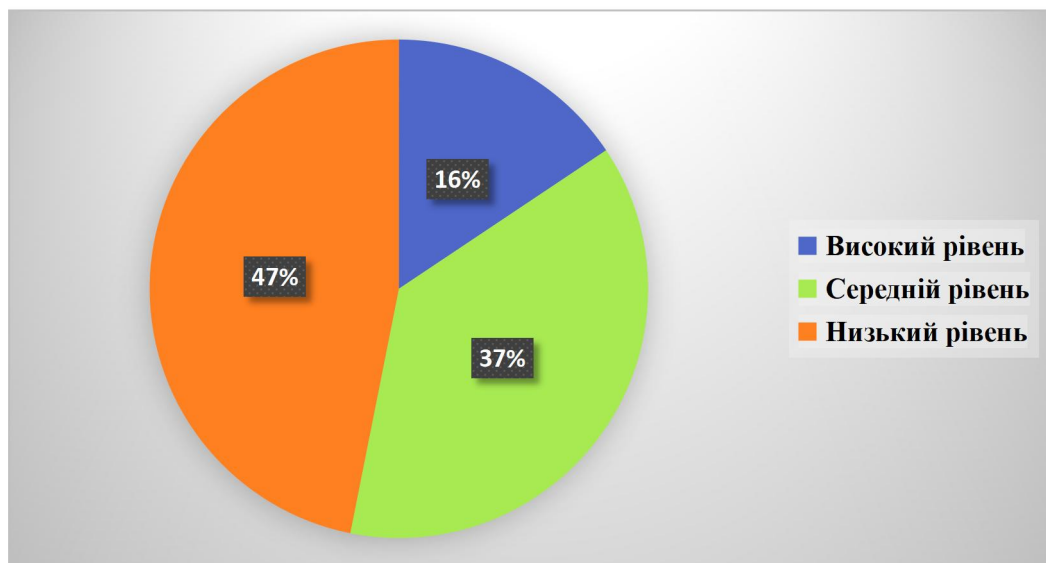

Рис. 2.2. Розподіл учнів за рівнями сформованості ціннісно-когнітивного критерію (за методикою «Картки-ілюстрації»)

Як видно з рисунку 2.2, переважна більшість молодших школярів продемонстрували низький або середній рівень розуміння соціокультурних цінностей. Це свідчить про недостатню сформованість знань про моральні норми, традиції та символи, що зумовлює потребу у системній педагогічній роботі щодо розвитку ціннісної сфери дітей. Водночас близько 15 % учнів показали стійке усвідомлення моральних категорій і здатність аргументовано пояснювати їх значення у повсякденному житті.

З метою з'ясування рівня ціннісно-сміслового розуміння морального змісту художніх творів було проведено методику «Міні-вікторина “Добрі вчинки у світі казки”» (див. додаток В). Метою цього завдання було перевірити, наскільки учні здатні орієнтуватися у змісті знайомих літературних творів, визначати моральну позицію героїв і співвідносити їхні вчинки із загальнолюдськими цінностями — добром, чесністю, справедливістю, дружбою.

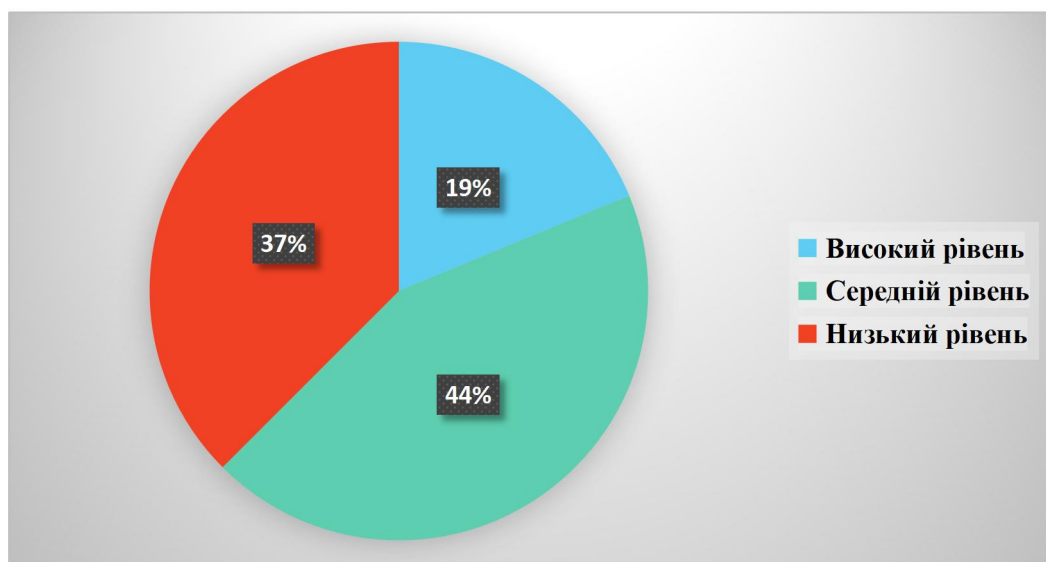

Рис. 2.3. Розподіл учнів за рівнями сформованості ціннісно-когнітивного критерію (за методикою «Міні-вікторина “Добрі вчинки у світі казки”»)

Як показано на рисунку 2.3, результати вікторини засвідчили, що більшість молодших школярів перебувають на середньому рівні сформованості ціннісно-смислового критерію. Вони здебільшого правильно визначають позитивні та негативні вчинки персонажів, але не завжди можуть аргументувати свої відповіді чи співвіднести їх із власним життєвим досвідом. Понад 37 % учнів виявили низький рівень розуміння морального змісту казкових ситуацій, що свідчить про потребу системної роботи з формування етичних орієнтирів через обговорення художніх текстів, творчі завдання та ігрові вправи. Водночас 18 % школярів показали високий рівень — здатність не лише впізнавати, а й пояснювати значення моральних учинків.

Для виявлення рівня сформованості за емоційно-ціннісним критерієм було застосовано методику «Незакінчені речення» (див. додаток Г). Метою якої є виявлення емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до соціокультурних явищ — моральних норм, людських взаємин, краси природи та мистецтва. Учням пропонувалося продовжити початки речень.

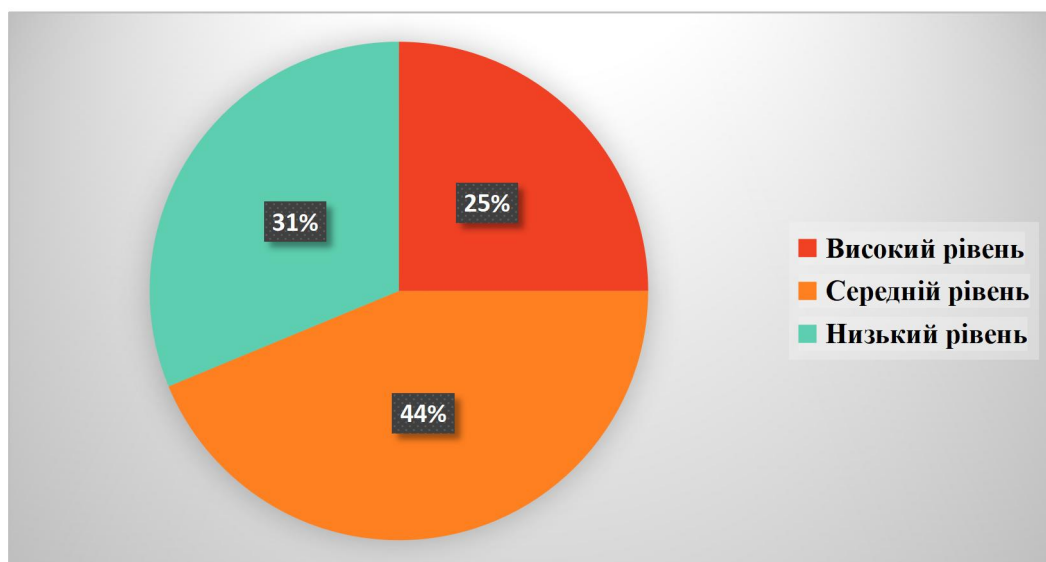

Рис. 2.4. Розподіл учнів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного критерію (за методикою «Незакінчені речення»)

Як видно з діаграми (див. рис. 2.4), переважна більшість учнів (44%) продемонстрували середній рівень розвитку емоційно-ціннісного ставлення. Вони здатні розрізняти морально позитивні й негативні дії, однак не завжди можуть аргументувати свої судження. 31% дітей виявили високий рівень емпатії, доброзичливості та естетичної чутливості, що свідчить про позитивний досвід морального виховання. 25% мають низький рівень, який характеризується байдужістю або недостатнім розумінням соціокультурних цінностей.

Наступними було використано міні-дилеми з вибором і поясненням «Що ти відчуваєш і що зробиш?» (див. додаток Д). Метою методики є виявлення здатності молодших школярів до емпатії, естетичної чутливості та емоційного прийняття гуманістичних норм через оцінку конкретних життєвих ситуацій.

За рисунком 2.5 зрозуміло, що більшість учнів (47%) продемонстрували середній рівень розвитку емоційно-ціннісної сфери — діти здатні розпізнавати емоції персонажів і пропонувати соціально схвальні дії, однак не завжди можуть аргументувати свій вибір. 34% учнів показали високий рівень, що свідчить про сформовану емпатію, чуйність і моральну зрілість. Водночас 19% дітей залишаються на низькому рівні,

потребуючи додаткової педагогічної підтримки для розвитку емоційного розуміння та співпереживання.

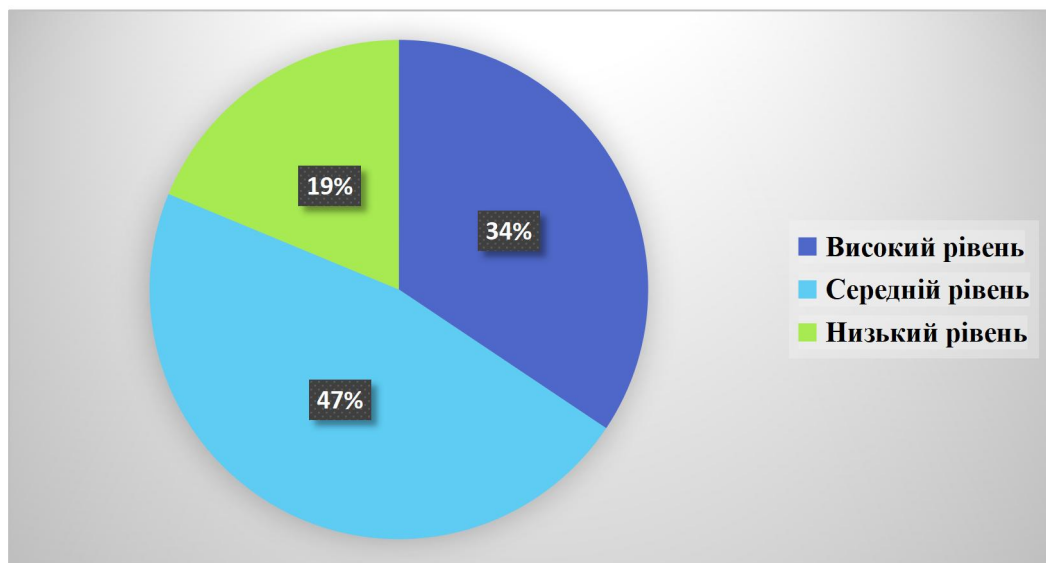

Рис. 2.5. Розподіл учнів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного критерію (за методикою «Міні-дилеми з вибором і поясненням»)

Важливим також було введення творчих завдань. Для цього було використано методику «Аналіз дитячих малюнків» (див. додаток Е). Її метою є виявлення емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до соціокультурних цінностей через художнє самовираження. Учням пропонувалося створити малюнок, в процесі виконання якого вони мали можливість відобразити власне розуміння понять добра, співчуття, взаємодопомоги, дружби, родинних і національних цінностей.

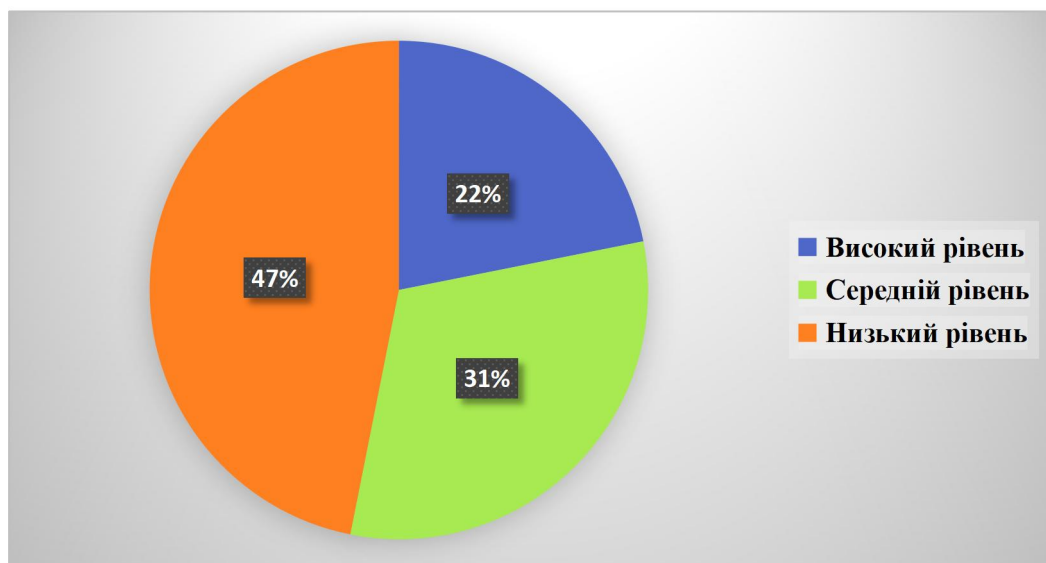

Рис. 2.6. Розподіл учнів за рівнями сформованості емоційно-ціннісного критерію (за методикою «Аналіз дитячих малюнків»)

Як видно з отриманих даних (див. рис. 2.6), більшість учнів (47%) мають низький рівень емоційно-ціннісного ставлення. Такі діти переважно відтворюють прості побутові сцени без глибокого розуміння морального підтексту чи емоційного забарвлення. 31% молодших школярів перебувають на середньому рівні — вони виявляють вибіркове розуміння позитивних вчинків, проте не завжди здатні пояснити їх ціннісний зміст. Лише 22% учнів продемонстрували високий рівень розвитку емоційної чутливості, емпатії та усвідомлення моральних орієнтирів.

Для виявлення рівня сформованості за мотиваційно-поведінковим критерієм було застосовано методику «Стандартизована карта педагогічного спостереження» (див. додаток Ж). Метою методики є виявлення рівня сформованості мотиваційно-поведінкових аспектів соціокультурних цінностей у молодших школярів через безпосереднє педагогічне спостереження за їхньою діяльністю та поведінкою в шкільному середовищі.

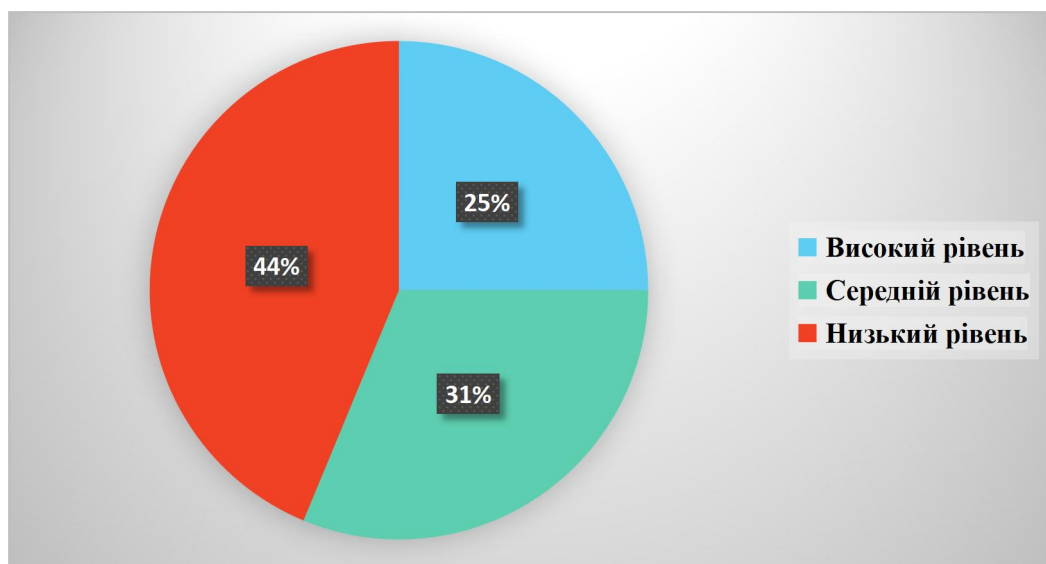

Рис. 2.7. Розподіл учнів за рівнями сформованості мотиваційно-поведінкового критерію (за методикою «Стандартизована карта педагогічного спостереження»)

Як показали результати спостереження (див. рис. 2.7), лише 25% учнів продемонстрували високий рівень мотиваційно-поведінкових проявів, тобто систематично брали участь у колективній роботі, виявляли ініціативу, допомагали однокласникам і відповідально ставилися до навчання. 31% дітей мають середній рівень — вони дотримуються норм поведінки, проте часто потребують зовнішнього стимулу та нагадування з боку вчителя. Найчисленніша група — 14 учнів (44%) — показала низький рівень сформованості критерію: ці школярі пасивні, уникають спільної діяльності, не проявляють ініціативи й не завжди розуміють важливість моральних норм у щоденному спілкуванні.

Крім того, було впроваджено методику «Мікрощоденники добрих справ» (див. додаток К). Її мета — визначити рівень сформованості у дітей схильності до морально вмотивованої поведінки, здатності до саморефлексії та усвідомлення власних учинків у контексті соціокультурних цінностей. Протягом двох тижнів учні вели мікрощоденники, у яких фіксували власні добрі справи. Наприкінці тижня вчитель збирав записи та аналізував їх за такими показниками: регулярність фіксації добрих учинків, щирість і усвідомленість мотивів поведінки, розмаїття проявів доброти та соціальної активності, рефлексія власної поведінки.

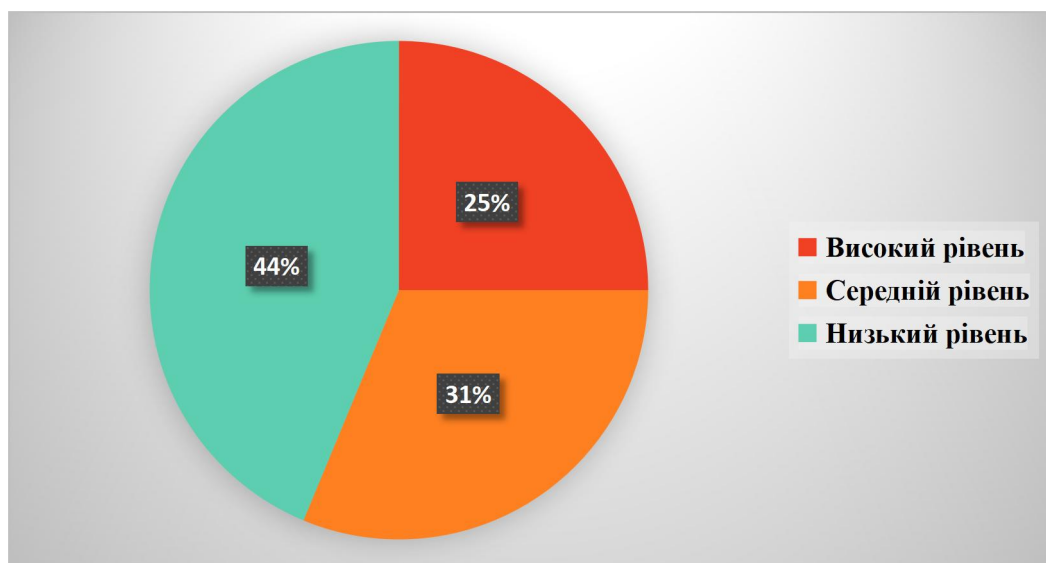

Рис. 2.8. Розподіл учнів за рівнями сформованості мотиваційно-поведінкового критерію (за методикою «Мікроскоденники добрих справ»)

На рисунку 2.8 можна побачити, що лише 8 учнів (25%) виявили високий рівень мотиваційно-поведінкових проявів: їхні записи відзначалися регулярністю, щирістю та різноманіттям добрих учинків, що свідчить про сформовану внутрішню мотивацію до соціально позитивної поведінки. 10 школярів (31%) мали середній рівень — вони нерідко проявляли доброту, проте їхні записи свідчили про ситуативність мотивів. Найбільшу групу становили 14 учнів (44%) з низьким рівнем: записи були поодинокими, формальними, без глибокого усвідомлення цінності власних дій.

Останньою методикою за цим критерієм були міні-дилеми «Що зробиш на практиці?» (див. додаток Л). Її мета — виявити особистісну готовність учнів діяти відповідно до засвоєних морально-соціальних норм у реальних життєвих ситуаціях. Учням пропонувалися 6 коротких проблемних ситуацій, кожна з яких містила 3 варіанти поведінки: конструктивний, нейтральний і деструктивний. Діти вибирали один варіант і коротко пояснювали свій вибір словами чи малюнком.

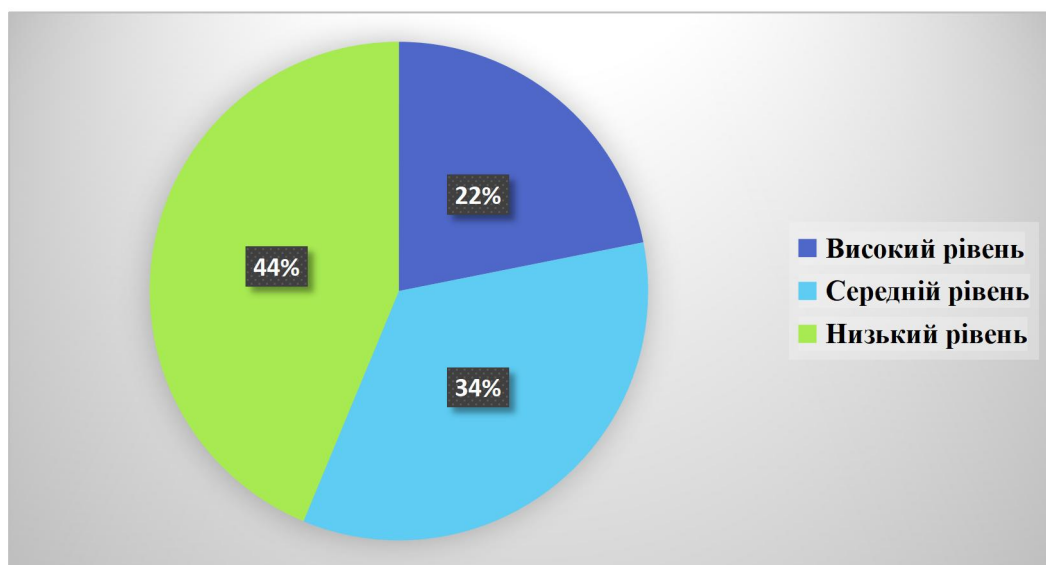

Рис. 2.9. Розподіл учнів за рівнями сформованості мотиваційно-поведінкового критерію (за міні-дилемами «Що зробиш на практиці?»)

Отже, маємо з рисунку 2.9, що лише 7 учнів (22%) продемонстрували високий рівень сформованості соціокультурних цінностей у поведінковому аспекті. Вони обирали морально обґрунтовані рішення, аргументували їх через співпереживання, справедливість або готовність допомагати іншим. 11 школярів (34%) виявили середній рівень — їхні відповіді характеризувалися ситуативністю, відсутністю чіткої системи моральних орієнтирів, проте прагнення діяти правильно все ж спостерігалось. Найбільшу групу становили 14 учнів (44%), які виявили низький рівень — вони частіше обирали пасивні або егоцентричні варіанти дій, не змогли пояснити свій вибір або робили це формально.

Для виявлення рівня сформованості за соціально-комунікативним або громадянським критерієм було застосовано методику «Групове завдання з ролями» (див. додаток М). Для цього використовувалися ігрові та навчальні ситуації, що вимагали розподілу ролей і взаємодії: створення «Класної газети добрих новин», «Планування шкільного свята», «Розв’язання проблемної ситуації у класі» та «Порятунок казкового героя». Під час виконання завдання вчитель спостерігав за поведінкою дітей, фіксуючи в чек-листі співпраці прояви таких показників, як: уміння домовлятися, слухати інших, брати на себе відповідальність, дотримуватися спільних рішень, виявляти взаємоповагу та підтримку.

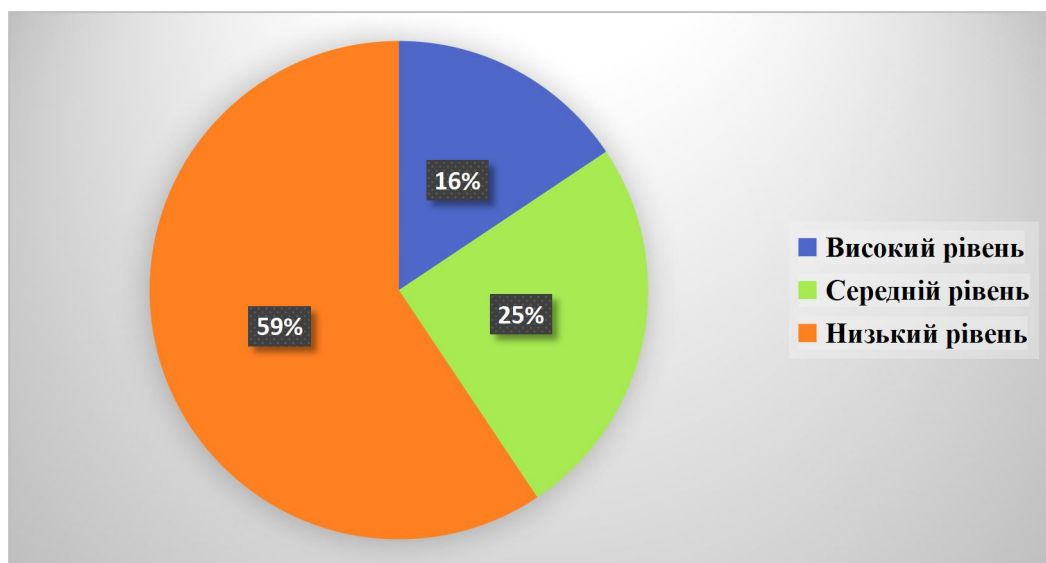

Рис. 2.10. Розподіл учнів за рівнями сформованості соціально-комунікативного критерію (за методикою «Групове завдання з ролями»)

Після узагальнення результатів спостережень було отримано такі показники (див. рис. 2.10): 5 учнів (16%) досягли високого рівня соціально-комунікативного розвитку, 8 учнів (25%) — середнього, тоді як 19 учнів (59%) виявили низький рівень. Це свідчить про те, що більшість дітей мають недостатньо розвинені навички ефективної взаємодії, співробітництва та громадянської активності, що потребує подальшого формування відповідних якостей у процесі навчально-виховної діяльності, зокрема через спільні творчі справи, інтерактивні ігри та соціальні міні-проекти.

Наступною методикою була міні-анкета про правила співжиття «Як би ти вчинив...?» (див. додаток Н). Вона була спрямована на виявлення рівня сформованості соціально-комунікативних умінь і громадянських проявів молодших школярів у типових ситуаціях повсякденного життя в класному колективі. Учням пропонувалося 6 коротких ситуацій морально-етичного змісту, кожна з яких мала три варіанти дії — від пасивного до морально обґрунтованого.

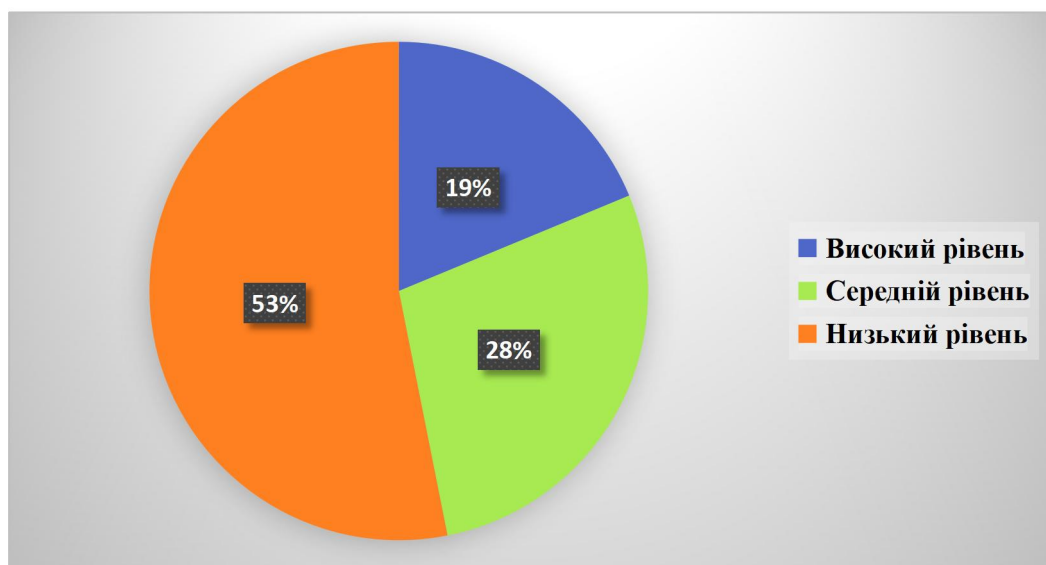

Рис. 2.11. Розподіл учнів за рівнями сформованості соціально-комунікативного критерію (за міні-анкетою «Як би ти вчинив...?»)

Результати анкетування показали, що більшість учнів продемонстрували недостатній рівень розуміння правил співжиття та громадянської поведінки (див. рис. 2.11). Зокрема, 6 учнів (19%) виявили високий рівень соціально-комунікативної зрілості, 9 учнів (28%) — середній рівень, тоді як 17 учнів (53%) — низький рівень сформованості відповідних умінь. Отримані дані свідчать про те, що значна частина дітей потребує додаткової педагогічної підтримки у формуванні соціально прийнятних моделей поведінки, розвитку почуття відповідальності, взаємоповаги та навичок співпраці.

Останньою застосованою методикою було «Бесіда за світлинами й історіями про шкільні та місцеві події» (див. додаток П). Учням демонструвалися кілька світлин і короткі розповіді, пов'язані з актуальними шкільними або місцевими подіями (наприклад, святкування Дня захисників і захисниць України, участь у благодійних акціях, прибирання шкільного подвір'я, висаджування дерев, допомога однокласникам). Після ознайомлення з матеріалом учням ставилися запитання типу: «Що ти бачиш на цій світлині?», «Чому люди роблять саме так?», «Як би ти вчинив у подібній ситуації?». Такі бесіди дали змогу виявити, наскільки діти розуміють значення громадської активності, взаємодопомоги, колективної праці та дотримання норм шкільного співжиття.

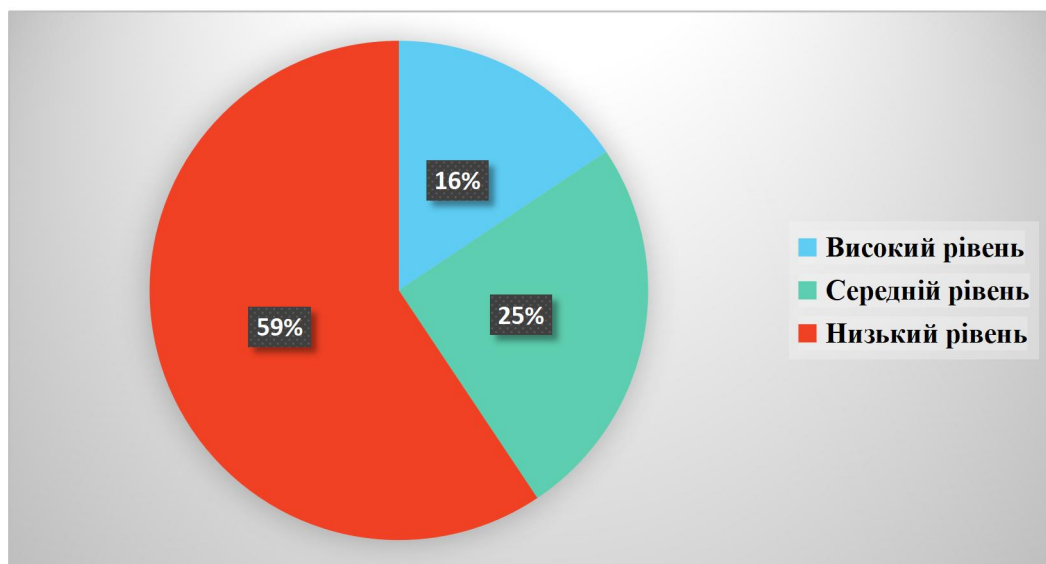

Рис. 2.12. Розподіл учнів за рівнями сформованості соціально-комунікативного критерію (за методикою «Бесіда за світлинами й історіями»)

Отримані результати показали, що лише 5 учнів (16%) продемонстрували високий рівень соціально-комунікативного розвитку, 8 учнів (25%) — середній рівень, а 19 учнів (59%) — низький рівень (див. рис. 2.12). Такі показники свідчать про переважну недостатність сформованих громадянських і соціальних умінь у молодших школярів. Загалом бесіда за світлинами та історіями виявилася ефективним інструментом для діагностики початкових громадянських компетентностей, оскільки дозволила побачити реальне ставлення дітей до соціальних подій, готовність до співпраці та розуміння своєї ролі у шкільній спільноті.

Використовуючи результати проведених методик, було здійснено діагностику результатів учнів за описаними нами критеріями (ціннісно-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий, соціально-комунікативний). Якщо описувати результати ціннісно-когнітивного критерію, то лише окремі діти могли назвати моральні норми («не ображати», «допомагати»), знання про культурні традиції та громадянські обов'язки були фрагментарними. Високий рівень за цим критерієм показали 6 учнів, середній – 8, низький – 12. За емоційно-ціннісним критерієм у більшості дітей спостерігалася ситуативна емпатія: вони могли поспівчувати герою казки, але рідше переносили це у спілкування з однолітками. Естетична чутливість проявлялася переважно у ставленні до малюнків та казок. Високий рівень – 7 учнів, середній – 12, низький – 15. Мотиваційно-поведінковий критерій показав, що лише частина дітей брала активну участь у колективних завданнях, допомагала іншим. Дотримання правил було нестійким: за відсутності контролю вчителя діти легко відходили від норм. Високий рівень – 8 учнів, середній – 10, низький – 17. А вже результати соціально-комунікативного критерію можна

описати наступним чином: взаємодія у групах давалася складно, учні частіше орієнтувались на власні бажання. Повага до думок інших проявлялася ситуативно. Елементи громадянської ідентичності (усвідомлення себе як школяра, члена колективу) ще формувалися. Високий рівень – 7 учнів, середній – 10, низький – 16.

Результати дослідження було внесено вчителем в індивідуальну таблицю за 4 критеріями, в якій позначення рівнів відбувалося у вигляді перших літер рівнів: В – високий, С – середній та, відповідно, Н - низький (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Індивідуальні результати сформованості соціокультурних цінностей
молодших школярів за визначеними критеріями

Учні	Рівні за критеріями				Загальний рівень
	Ціннісно-когнітивний	Емоційно-ціннісний	Мотиваційно-поведінковий	Соціально-комунікативний	
Уч. 1	Н	Н	С	Н	Н
Уч. 2	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 3	С	С	В	Н	С
Уч. 4	С	С	С	В	С
Уч. 5	В	В	В	С	В
Уч. 6	Н	С	Н	Н	Н
Уч. 7	Н	С	Н	Н	Н
Уч. 8	Н	Н	С	Н	Н
Уч. 9	С	Н	Н	Н	Н
Уч. 10	В	В	В	С	В
Уч. 11	С	С	В	С	С
Уч. 12	В	В	С	В	В
Уч. 13	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 14	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 15	Н	С	С	С	С
Уч. 16	Н	Н	С	Н	Н
Уч. 17	В	В	В	С	В
Уч. 18	Н	С	Н	Н	Н
Уч. 19	Н	Н	Н	С	Н
Уч. 20	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 21	В	С	С	Н	С
Уч. 22	С	Н	С	В	С
Уч. 23	Н	С	Н	Н	Н
Уч. 24	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 25	Н	В	С	Н	С
Уч. 26	Н	Н	С	Н	Н

Уч. 27	С	С	Н	В	С
Уч. 28	С	Н	Н	Н	Н
Уч. 29	Н	Н	Н	Н	Н
Уч. 30	Н	Н	В	С	С
Уч. 31	С	В	В	В	В
Уч. 32	В	В	В	С	В

Ці індивідуальні результати було об'єднано у таблицю зведених результатів за критеріями, яка показує загальну картину рівнів сформованості соціокультурних цінностей (див табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Зведені результати рівнів сформованості соціокультурних цінностей
молодших школярів за критеріями (n = 32)

Критерій	Рівні сформованості соціокультурних цінностей		
	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Ціннісно-когнітивний	6	8	18
Емоційно-ціннісний	7	10	15
Мотиваційно-поведінковий	8	10	14
Соціально-комунікативний	5	8	19

Для визначення конкретного рівня сформованості соціокультурних цінностей у молодших школярів необхідно було розрахувати середнє арифметичне серед цих чотирьох критеріїв для кожного учня. Результати розрахунків та з'ясування рівнів можна переглянути у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Зведені результати рівнів сформованості соціокультурних цінностей
молодших школярів (n = 32)

Рівень	Кількість учнів	Відсоткове значення
Високий	6	18,75 %
Середній	9	28,13%
Низький	17	53,12%

Отже, в обох класах спостерігається нерівномірність: більшість дітей мають низький рівень сформованості соціокультурних цінностей; близько 30% демонструють середній рівень, а решта вже виявляють достатньо стійкі ціннісні орієнтації.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили недостатній рівень сформованості соціокультурних цінностей молодших школярів, що проявляється у поверхневому розумінні моральних норм, недостатньому розвитку емпатії та навичок соціальної взаємодії, слабо сформованій мотивації до дотримання соціальних правил та культурних традицій. Отримані дані доводять необхідність створення спеціально організаційно-педагогічних умов, які забезпечують системний і цілеспрямований вплив на розвиток соціокультурної компетентності учнів.

2.2. Побудова змісту освітнього процесу початкової школи на засадах аксіологічного підходу для формування соціокультурних цінностей молодших школярів

Аксіологічний підхід у сучасній педагогіці визначається як орієнтація освітнього процесу на формування у здобувачів освіти системи цінностей, які відображають загальнолюдські, національні та соціокультурні пріоритети [6, с. 42]. Для молодшого шкільного віку він має особливе значення, адже саме в цей період відбувається інтенсивне становлення світоглядних орієнтирів, моральних норм і моделей поведінки.

Зміст освіти в початковій школі має бути не лише спрямований на засвоєння знань, умінь і навичок, а й на розвиток ціннісного ставлення до себе, інших людей, суспільства й природи. Тому важливим є включення у програми навчальних предметів аксіологічних компонентів, що формують у дітей здатність до емоційно-ціннісного сприйняття навколишнього світу та відповідальної поведінки [63, с. 119].

Згідно з концепцією І. Зязюна, гуманізація освіти є базовим принципом аксіологічного підходу, оскільки вона забезпечує розвиток особистості, орієнтованої на співпрацю, толерантність та відповідальність [23, с. 145–152]. У цьому контексті сучасний урок має бути не лише носієм

знань, а й середовищем формування соціокультурних смислів. О. Савченко підкреслює, що педагогічні технології мають створювати умови для рефлексії, обговорення ціннісних дилем, емоційного проживання навчального матеріалу, що підвищує ефективність виховного впливу [58, с. 89–94].

У практичній реалізації вчитель початкової школи стає організатором ціннісно спрямованої діяльності, використовуючи різні педагогічні прийоми, що поєднують навчання і виховання. Наприклад, під час читання художніх творів учитель не просто ознайомлює дітей із сюжетами, а акцентує увагу на моральних аспектах історії: вчинках героїв, їхніх взаєминах, умінні співчувати або підтримувати інших. Учні обговорюють мотиви поведінки персонажів, порівнюють їх із власним досвідом, формулюють власні судження про добро, справедливість, дружбу. У такому контексті урок стає місцем практики соціокультурного досвіду, а не лише запам'ятовування фактів.

Важливим елементом аксіологічного підходу є інтеграція ціннісних орієнтирів у повсякденні шкільні практики. Вчитель може впроваджувати обговорення правил поведінки, розвивати вміння спостерігати за етичними аспектами власних дій та дій однолітків, проводити рефлексію після уроків, де учні висловлюють, що нового вони дізналися про себе, інших та світ довкола. Також ефективними є практичні проєкти, спрямовані на розвиток доброчинності, допомогу іншим, екологічну свідомість: створення колективних листівок для дітей із особливими потребами, організація акцій допомоги тваринам, екологічні ініціативи [16, с. 86].

Методична робота вчителя в рамках аксіологічного підходу також включає використання позитивного прикладу та особистісного авторитету. Діти особливо чутливі до того, як педагог поводить себе сам, які цінності демонструє у своїх вчинках, як спілкується з колегами та учнями. Тому

буденні дії вчителя — від способу оцінювання до етичного вирішення конфліктів у класі — стають живими уроками цінностей [29, с. 76-77].

Загалом, побудова змісту навчання на аксіологічних засадах передбачає не механічне введення цінностей у програму, а органічне їх переплетення з навчальними темами, ігровою діяльністю, творчими завданнями та соціально значущими практиками. Завдяки цьому молодші школярі не просто отримують знання, а починають усвідомлювати соціальні й культурні норми, формують власну систему цінностей і вчаться застосовувати її в реальному житті [21, с. 94].

Побудова змісту освітнього процесу для формування соціокультурних цінностей повинна ґрунтуватися на таких принципах:

- гуманістичність — визнання унікальності кожної дитини, її права на власну думку, розвиток індивідуальності;
- культуровідповідність — інтеграція надбань української та світової культури, прилучення дітей до духовних і мистецьких традицій;
- ціннісна інтеграція — поєднання когнітивного, емоційного та діяльнісного компонентів у навчанні;
- діалог культур — формування поваги до різних національностей, релігійних і соціальних груп, розвиток толерантності;
- практична спрямованість — забезпечення можливостей застосування набутих ціннісних орієнтацій у повсякденному житті [37, с. 243–247].

Важливим завданням є відображення у навчальних програмах ціннісних орієнтацій, які формуються під час вивчення різних дисциплін:

1) Літературне читання - тексти художніх творів (казки, оповідання, вірші) сприяють формуванню моральних та естетичних цінностей, вихованню співчуття, доброти, патріотизму. Наприклад, під час роботи з казкою «Лисичка та журавель» учні можуть обговорювати, що означає допомагати іншим, які вчинки вважаються справедливими, а які —

егоїстичними. Вчитель організовує роботу в групах: діти складають альтернативні закінчення казки, уявляючи, як могли б діяти герої, щоб допомогти один одному.

Театралізація сцен з творів, наприклад інсценування оповідання «Як козаки землю ділили», допомагає дітям глибше усвідомити поняття справедливості та співпраці. Також доцільно використовувати вправи на «емоційне відтворення», коли учні малюють, як почуваються персонажі в різних ситуаціях, або складають «щоденник героя», висловлюючи його думки та переживання.

2) Українська мова - вправи зі створення власних висловлювань і написання текстів етичного змісту формують ціннісне ставлення до рідної мови та культури. Учні можуть писати короткі твори на теми «Моя сім'я», «Добрий вчинок у моєму житті», «Що я можу зробити для школи або міста». Важливо, щоб завдання були емоційно значущими та дозволяли проявити власну позицію. Під час роботи з переказами діти можуть розповідати історії про героїв, акцентуючи увагу на моральних аспектах подій. Для розвитку мовленнєвої культури і ціннісного ставлення до мови використовують вправи на формулювання компліментів, висловлення подяки, складання листів подяки вчителям, однокласникам або родині.

3) Математика - через сюжетні задачі можна виховувати соціальні орієнтири: економність, бережливість, справедливість у розподілі. Наприклад, учні розв'язують задачі на ділення яблук між друзями або на розподіл грошей у «шкільній крамниці», де важливо, щоб усі отримали рівну частку. Під час вивчення теми «Вимірювання та облік» можна організовувати колективні ігри: діти планують бюджет класної виставки або підраховують ресурси для групового проєкту, обговорюючи, як справедливо розподілити завдання і матеріали. Такі вправи формують уявлення про співпрацю, відповідальність і чесність у повсякденних ситуаціях.

4) Я досліджую світ - інтегрований курс формує екологічні, громадянські, культурні цінності через дослідницьку діяльність, екскурсії, мініпроекти. Учні можуть виконувати спостереження за природою, вести «екологічні щоденники», збирати дані про стан шкільного подвір'я чи місцевого парку і пропонувати ідеї для його покращення. Під час вивчення теми «Моя громада» діти створюють карту класного простору, визначають «зони добрих вчинків» та складають правила поведінки, що сприяють співпраці і турботі про спільне. Можна організовувати зустрічі з представниками місцевих громадських організацій або культурних центрів, щоб діти усвідомили цінність активної громадянської позиції.

5) Мистецтво - сприяє вихованню естетичних і духовних цінностей, розвитку здатності бачити красу у світі й творчо самовиражатися. Учні виконують малюнки або аплікації, відтворюючи почуття героїв казок чи реальних людей, створюють колективні плакати про дружбу, допомогу та любов до природи. Під час роботи з музикою можна аналізувати мелодії і слова пісень, визначаючи, які емоції вони викликають, і складати власні композиції на теми добра, радості, гармонії. Важливо, щоб педагог створював атмосферу, де кожна дитина може вільно висловити емоції та думки через мистецтво, при цьому усвідомлюючи моральний і етичний контекст своєї творчості.

У практиці початкової школи ефективними є різні форми та методи реалізації аксіологічного підходу, що сприяють формуванню соціокультурних цінностей молодших школярів та розвитку їх емоційної, моральної та громадянської компетентності. Зокрема, інтегровані уроки з елементами ціннісного аналізу дозволяють поєднувати навчальні предмети і створювати контекст, у якому діти не лише засвоюють знання, а й рефлексують над цінностями. Наприклад, урок, що поєднує літературне читання і музику, дає змогу аналізувати характер героїв, їхні вчинки, емоції та мотиви, а також відчувати художню і естетичну цінність твору

через слухання музичних композицій, що відображають настрій або ідею тексту [58, с. 145–148].

Колективні творчі справи, такі як створення класних проектів, організація свят, підготовка соціальних акцій, сприяють розвитку командної взаємодії, відповідальності та соціальної активності. У рамках таких заходів діти вчаться домовлятися, розподіляти ролі, планувати дії та спільно досягати результату. Наприклад, організація благодійної акції або підготовка святкового заходу для молодших або старших школярів розвиває емпатію, почуття співучасті і готовності допомагати іншим.

Використання інтерактивних методів, таких як «мозковий штурм», «моральний вибір», «рольова гра», дозволяє учням активно включатися у навчальний процес, відпрацьовувати навички прийняття рішень та аналізувати моральні та етичні аспекти поведінки. Наприклад, під час рольової гри «Уявна ситуація в школі» учні обговорюють, як діяти у конфліктних або складних соціальних ситуаціях, аналізують наслідки своїх вчинків та шукають оптимальні рішення, що відповідають нормам чесності та справедливості.

Рефлексивні вправи, такі як щоденники добрих справ або «коло вражень» після уроку, стимулюють дітей до усвідомлення власних дій, досягнень та помилок, а також формують вміння аналізувати етичну сторону власної поведінки та поведінки однолітків. Через регулярну рефлексію учні вчаться помічати позитивні прояви взаємодопомоги, дружності та відповідальності, що закріплює в них соціальні та моральні цінності [6, с. 138].

Практики «ціннісного діалогу», зокрема дискусії про дружбу, відповідальність, чесність, формують у дітей здатність аргументовано висловлювати власну позицію, слухати думки інших та узгоджувати різні точки зору. Такі заняття сприяють розвитку критичного мислення та

соціальної компетентності, допомагають учням усвідомити цінність етичних норм у повсякденному житті [6, с.139-140].

Завдяки комбінуванню інтегрованих уроків, колективних творчих справ, інтерактивних методів, рефлексивних практик та ціннісного діалогу аксіологічний підхід забезпечує органічне переплетення навчання і виховання, спрямоване на формування у молодших школярів стійкої системи соціокультурних цінностей, що застосовуються ними у повсякденному житті.

Під час нашого експерименту було застосовано аксіологічний підхід на уроках з різних предметів. Конспекти цих уроків відображені у додатку Р.

Використання аксіологічного підходу у змісті освіти дозволяє не тільки підвищувати рівень навчальних досягнень, а й виховувати у дітей систему соціокультурних орієнтирів. Це проявляється у таких результатах:

- а) усвідомлення дітьми основних моральних норм та їх застосування у поведінці;
 - б) розвиток толерантності та поваги до культурних відмінностей;
 - в) підвищення рівня громадянської відповідальності;
 - г) формування потреби у творчому самовираженні та пізнанні світу
- [33, с. 215–218, 342–344].

Таким чином, побудова змісту освітнього процесу початкової школи на засадах аксіологічного підходу сприяє гармонійному поєднанню навчальної та виховної функцій школи, забезпечує ефективне формування соціокультурних цінностей молодших школярів та створює основу для їх подальшої самореалізації у суспільстві.

2.3. Використання оптимальних форм організації освітнього процесу з метою формування соціокультурних цінностей молодших школярів

Формування соціокультурних цінностей у молодших школярів є важливою складовою сучасного освітнього процесу, оскільки закладає основу морального, громадянського та культурного розвитку дитини. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від правильного вибору форм організації навчальної діяльності, які забезпечують активну участь учнів, розвиток їх етичного мислення, уміння співпрацювати та рефлексувати над власною поведінкою.

У контексті аксіологічного підходу особливу роль відіграють такі форми організації освітнього процесу, які поєднують навчання з вихованням ціннісних орієнтирів. Вони дозволяють не лише передавати знання, а й формувати у дітей стійкі соціокультурні установки, сприяти розвитку емпатії, відповідальності, чесності та готовності до взаємодії з іншими членами суспільства. Завдяки оптимальній організації занять можна створити умови, за яких кожен учень активно долучається до навчальної та соціально значущої діяльності, що сприяє формуванню ціннісної самосвідомості [8, с. 45–47].

У науковій літературі поняття «форми організації освітнього процесу» трактується по-різному, що зумовлено багатогранністю педагогічної діяльності та різними підходами дослідників до структурування навчання. Вітчизняні науковці наголошують, що форми організації освітнього процесу є важливим дидактичним елементом, оскільки визначають способи взаємодії вчителя й учнів, характер навчальної діяльності, умови реалізації змісту освіти та досягнення очікуваних результатів. Для уточнення змісту цього поняття звернемося до поглядів провідних учених і офіційних нормативних документів, у яких подано авторські тлумачення терміна.

Як зазначає О. Савченко, «форми організації освітнього процесу – це зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що має визначену структуру (час, місце, склад учасників) і спрямована на досягнення запланованих освітніх результатів» [58, с. 112]. Під формами організації освітнього процесу Н. Бібік розуміє способи упорядкування взаємодії вчителя й учнів у часі та просторі, що дають змогу оптимально поєднувати різні види діяльності для формування компетентностей [9, с. 146]. Вже на думку Л. Артемової, форми організації освітнього процесу охоплюють різні варіанти спільної діяльності педагога й дітей, які відрізняються за метою, способом організації, тривалістю та характером взаємодії учасників [1, с. 124].

У Державному стандарті початкової освіти (2018) прописано, що форми організації освітнього процесу визначаються закладом освіти самостійно та можуть включати індивідуальне, групове, парне, фронтальне, змішане та дистанційне навчання, за умови забезпечення результатів, визначених стандартом [17, с. 9]. А за Базовим компонентом початкової освіти (2021) маємо: «форми організації освітнього процесу – це структуровані способи навчальної взаємодії, які забезпечують педагогічно доцільне поєднання діяльності учня, учителя та освітнього середовища [3, с. 10].

В Українському педагогічному словнику (1997) можемо віднайти таке визначення форм організації навчання: «це зовнішнє вираження узгодженої діяльності педагога й учнів, що відбувається у певному порядку, режимі та має часово-просторову визначеність» [14, с. 340].

Отже, можемо підсумувати: форми організації освітнього процесу — це структуровані способи взаємодії педагогів і учнів, які забезпечують досягнення освітніх цілей. Для формування соціокультурних цінностей молодших школярів найбільш ефективними є такі форми:

1) Фронтальна робота - використовується для ознайомлення з новим матеріалом, колективного обговорення етичних та культурних норм; дозволяє педагогові моделювати ситуації, що стимулюють моральне оцінювання та емоційне співпереживання.

Наприклад, під час уроку літературного читання вчитель разом з учнями аналізує вірш «Дружба» Ліни Костенко. Учні обговорюють, що таке дружба, які риси характеру важливі для справжнього друга, і як ці риси проявляються у їхньому житті. Вчитель акцентує увагу на важливості чесності, підтримки та взаємодопомоги у дружніх стосунках.

2) Групова робота - сприяє розвитку соціально-комунікативних навичок, співпраці та взаємодопомоги; дозволяє формувати громадянську відповідальність через вирішення спільних завдань, творчих проєктів та рольових ігор.

Наприклад, учні об'єднуються в групи та отримують завдання: створити плакат на тему «Ми — за мир!» або «Допомагаємо тваринам». Групи обговорюють, які малюнки та слова найкраще передадуть їхнє послання, а потім презентують свої роботи класу. Це завдання сприяє розвитку командної роботи, креативності та усвідомлення важливості соціальних цінностей.

3) Індивідуальна робота - орієнтована на розвиток внутрішньої мотивації, саморефлексії та ціннісного ставлення до соціокультурних норм; використовується для письмових вправ, анкет, творчих завдань і самооцінки.

Наприклад, учням пропонується написати твір-роздум на тему «Що таке доброта?» або «Як я можу допомогти іншому?». Вони мають поділитися власним досвідом, описати ситуації, коли вони проявляли доброту, та розмірковувати про важливість цього якості у суспільстві. Це завдання сприяє розвитку самосвідомості та моральних орієнтирів учнів.

4) Інтегровані форми навчання - поєднання декількох предметів або сфер знань для формування цілісного розуміння культурних і моральних цінностей; наприклад, інтеграція літератури та «Я досліджую світ» для обговорення традицій, моральних норм і правил поведінки.

Наприклад, під час інтегрованого уроку з української мови та образотворчого мистецтва учні вивчають тему «Природа навколо нас». Вони читають вірші про природу, обговорюють важливість її збереження, а потім малюють пейзажі, відображаючи своє розуміння краси навколишнього світу. Це сприяє формуванню екологічної свідомості та естетичного смаку учнів.

Наукові дослідження підтверджують, що поєднання фронтальної, групової та інтегрованої форм організації є найбільш ефективним для комплексного формування соціокультурних цінностей у молодших школярів. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексне впливання на всі рівні соціокультурних цінностей: ціннісно-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий та соціально-комунікативний; крім того, створити умови для розвитку співпраці та громадянської активності; а також забезпечити інтеграцію культурного, морального та навчального контексту через тематичні модулі та проєктні завдання [9, с. 49–52].

Дослідниця Л. Артемова наголошує, що поєднання індивідуальних, групових і колективних форм навчальної діяльності дозволяє врахувати вікові особливості молодших школярів і створює сприятливе середовище для засвоєння соціокультурних норм [1, с. 110–115]. Ефективними є також культурологічні інтегровані проєкти, як-от «Шкільний музей» чи «Традиції нашої громади», які активізують пізнавальну діяльність дітей і формують соціальну відповідальність [1, с. 132–138].

Для ефективного формування соціокультурних цінностей застосовуються такі інтерактивні форми роботи:

а) Дискусії та дебати — сприяють розвитку критичного мислення, умінню висловлювати власну думку та поважати думку інших. Наприклад, на уроці літературного читання учні можуть обговорювати питання: «Чи завжди правильно допомагати друзям, навіть якщо це небезпечно?» або «Що важливіше: правда чи доброта?» Учні аргументують свої думки, слухають контраргументи однокласників та роблять висновки про моральні аспекти ситуацій.

б) Рольові та ділові ігри — дозволяють моделювати реальні життєві ситуації, вчитися співпраці та моральному вибору. Наприклад, гра «Шкільна громада» передбачає розподіл ролей: учитель, лікар, продавець, учень, де діти вирішують побутові чи конфліктні ситуації, аналізують наслідки власних рішень і визначають, як діяти справедливо та етично. Інший варіант — інсценування казки, де учні пропонують альтернативні вчинки персонажів, оцінюючи їхню моральну доцільність.

Ігрові методи спрямовані на розвиток емоційної сфери дитини, адже емпатія є основою моральної поведінки та соціальної взаємодії. У процесі виконання вправ типу «Відчуй іншого», «Подаруй підтримку», «Добрі слова» учні вчаться розуміти емоційний стан інших людей; знаходять способи підтримки та допомоги однокласникам; розвивають почуття відповідальності за взаємини в колективі та формують позитивні риси особистості (чуйність, доброзичливість, тактовність).

в) Проєктна діяльність — формує здатність до колективної творчості та практичного застосування цінностей у реальному житті. Наприклад, клас може спільно створювати «Екологічний проєкт»: діти вивчають стан довкілля у шкільному подвір'ї, виготовляють плакати, збирають сміття, складають правила для збереження природи. Інший варіант — підготовка благодійної акції, де учні планують, хто і яку роль виконує, і разом реалізують задумане, аналізуючи моральний сенс своїх дій.

г) Рефлексивні вправи — самооцінка та обговорення власних вчинків допомагають закріпити соціокультурні норми. Наприклад, учні ведуть «Щоденник добрих справ», записуючи власні позитивні вчинки протягом тижня, або беруть участь у «Коло вражень», де обговорюють, що нового дізналися про себе та інших, як застосували цінності дружби, відповідальності, допомоги у повсякденному житті. Такі вправи сприяють усвідомленню учнями цінності етичної поведінки і допомагають формувати стійку систему соціокультурних цінностей.

Ефективність використання окремих форм організації навчально-виховного процесу не може розглядатися ізольовано від тих педагогічних чинників, які забезпечують їх результативність. Тому важливо не лише визначити форми роботи, що сприяють формуванню соціокультурних цінностей молодших школярів, а й окреслити комплекс організаційно-педагогічних умов, за наявності яких вони дійсно стають засобом ціннісного розвитку дитини.

Передусім важливою є наявність навчально-виховного середовища, яке функціонує на основі аксіологічних смислів. Мова йде не про епізодичні виховні заходи, а про культурно зорієнтовану модель освітнього процесу, де кожен його елемент — від змісту підручника до способу організації спілкування в класі — спрямований на утвердження ціннісних орієнтацій. Подібне середовище не лише передає знання про культуру, традиції, моральні норми, а й формує досвід проживання цих смислів через моделювання соціальних ситуацій, упровадження колективно-творчих справ, моральних діалогів, культурних практик тощо. Дослідники підкреслюють, що ціннісно насичене середовище виступає одним із базових чинників соціалізації дитини [59, с. 94-96].

Другим важливим чинником є використання методів і технологій, здатних забезпечити активне включення дитини в процес освоєння соціокультурних цінностей. Як показує сучасна педагогічна думка, у

молодшому шкільному віці цінності не передаються через декларації — вони формуються через діалог, співдію, емоційний досвід і проживання ситуацій морального вибору. Саме тому інтерактивні технології, технологія «діалогу культур», метод проєктів, рольова гра, сторітелінг і моделювання соціальних ситуацій стають важливими інструментами формування ціннісної сфери. Вони сприяють не лише розумінню культурних норм, а й розвитку рефлексії, емпатії, морального судження, що підтверджують праці Л. Бібік [9, с. 105-106].

Важливою умовою виступає також інтеграція урочної та позаурочної діяльності. Освітній процес, який обмежується лише уроком, не має достатнього потенціалу для глибокого засвоєння соціокультурних цінностей, оскільки цінності потребують практичних форм реалізації. Залучення школярів до шкільних ініціатив, волонтерських акцій, культурних подій, творчих майстерень, екскурсій, співпраці з громадою дає можливість перетворити знання на життєві смисли. У цьому контексті особливо значущою є концепція «школи як соціокультурного центру громади», що нині активно розвивається в українській та європейській педагогіці [34, с. 54–55].

Також треба наголосити на інтеграції виховного потенціалу навчальних предметів. Формування соціокультурних цінностей повинно здійснюватися не тільки на виховних заходах, а й на уроках української мови, літературного читання, «Я досліджую світ», образотворчого мистецтва, музичного мистецтва. Інтегрований підхід дозволяє формувати моральні, культурні та громадянські якості дитини системно, у процесі вивчення змісту предметів [27, с. 82–83].

Не менш суттєвим є залучення родини як повноправного учасника процесу формування цінностей. Відповідно до положень НУШ, сім'я розглядається як ключовий компонент освітнього простору, що продовжує виховні впливи школи й робить їх послідовними, узгодженими та

природними для дитини. Участь батьків у ціннісно орієнтованих проєктах, родинно-шкільних традиціях, партнерських заходах розширює соціальний досвід дитини, а отже, робить процес формування цінностей системним і не фрагментарним [35, с. 29-30].

Ще однією організаційно-педагогічною умовою виступає побудова освітнього процесу на основі суб'єктно-діяльнісного підходу, що передбачає визнання молодшого школяра не об'єктом виховних впливів, а активним учасником культуротворчої діяльності. Таке розуміння узгоджується з ідеями гуманістичної педагогіки та компетентнісної парадигми, у межах якої дитина набуває не лише знань про цінності, а й уміння діяти відповідно до них. Самостійний вибір, участь у прийнятті рішень, організація класного самоврядування, проєктна діяльність сприяють перетворенню зовнішньо запропонованих норм на внутрішні переконання.

Тобто є необхідним розвиток рефлексивних умінь учнів як умови засвоєння цінностей. Важливо не лише залучати дитину до соціокультурної діяльності, а й допомагати їй осмислювати власні вчинки, почуття, позиції. Технології рефлексивних щоденників, «кола вражень», міні-есе, етичних дилем формують здатність до самооцінки дій, співвіднесення поведінки з моральними нормами [6, с. 77–78]. В. Сухомлинський підкреслював: «там, де відсутня рефлексія, виховання закінчується на рівні слова» [67, с. 214].

Наступною умовою є цілеспрямоване виховне середовище на засадах гуманістичної педагогіки. Воно забезпечує позитивний морально-психологічний клімат, довіру між учителем і учнем, розвиток співробітництва, взаємоповаги та взаємодопомоги. Емоційне підкріплення (похвала, визнання, позитивний зворотний зв'язок) сприяє інтеріоризації цінностей — їх переходу у внутрішні переконання. Саме емоційно-

комфортне середовище створює сприятливі передумови для формування морально-ціннісних орієнтацій дитини [6, с. 56–57].

Крім того, треба не забувати про використання комплексу традиційних та інноваційних педагогічних методів. Ефективність виховання соціокультурних цінностей підвищується за умови поєднання словесних методів (розповідь, пояснення, бесіда), наочних (ілюстрування, перегляд відеофрагментів), практичних (тренінги, вправи), а також інтерактивних (рольові ігри, проєкти, навчальні ситуації) [49, с. 41–42].

Також важливим є підвищення професійної компетентності вчителя у сфері ціннісно зорієнтованої освіти. Формування соціокультурних цінностей молодших школярів неможливе без педагогів, які володіють сучасними технологіями морального, громадянського та культурного виховання. Дослідники зазначають, що професійна готовність учителя включає не лише методичні знання, а й сформовану власну систему цінностей, здатність до педагогічної рефлексії, толерантність та комунікативну культуру. Бо саме особистість учителя стає «каналом передачі моральних норм через особистісний приклад» [10, с. 42-43].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей молодших школярів становлять цілісну систему, у якій поєднуються середовище, методи, форми діяльності та суб'єктні взаємини. Вони забезпечують перенесення цінностей зі сфери знання у сферу досвіду, а культурні смисли — у сферу особистісних ставлень, що і визначає результативність ціннісного виховання у початковій школі.

Таким чином, формування соціокультурних цінностей у молодших школярів у контексті аксіологічного підходу потребує комплексного поєднання різних форм організації освітнього процесу та інтерактивних методів роботи. Використання фронтальної, групової та індивідуальної роботи, інтегрованих уроків, дискусій, рольових ігор, проєктної діяльності

та рефлексивних вправ створює умови для активного включення учнів у навчальну та соціально значущу діяльність, сприяє розвитку морального та етичного мислення, емпатії, відповідальності та громадянської свідомості.

Застосування таких форм організації навчання дозволяє не лише передавати знання, а й формувати стійкі соціокультурні установки, забезпечувати інтеграцію морального, культурного та навчального контексту, а також створювати сприятливе середовище для розвитку особистості школяра, що усвідомлено застосовує цінності у повсякденному житті.

2.4. Застосування традиційних та інноваційних методів формування соціокультурних цінностей молодших школярів в освітньому процесі початкової школи

Формування соціокультурних цінностей у молодших школярів вимагає добору ефективних педагогічних методів, які відповідають віковим особливостям дітей, їхньому рівню розвитку мислення, емоційної сфери та пізнавальної активності. Практика доводить, що найрезультативнішими є ті підходи, які поєднують емоційне залучення учнів, творчу взаємодію, практичну діяльність і морально-етичне осмислення ситуацій.

Методи навчання – це упорядковані способи діяльності вчителя та учнів, які забезпечують досягнення цілей навчання та виховання [5, с. 43]. У контексті формування соціокультурних цінностей молодших школярів методи навчання виконують функцію не лише передачі знань, а й розвитку моральних, естетичних, громадянських та культурних компетентностей.

Методи навчання за своїм характером поділяються на:

- Традиційні методи – класичні педагогічні підходи, перевірені часом, що забезпечують усвідомлення норм поведінки, правил співжиття та культурних практик.

- Інноваційні методи – сучасні технології та активні підходи, що стимулюють активну участь учнів, їхню самостійність, критичне мислення та соціальну активність [67, с. 24-26].

До традиційних методів формування соціокультурних цінностей належать:

1) Розповідь та пояснення - використовується для формування базових ціннісно-когнітивних знань про моральні, етичні, громадянські та культурні норми. Через оповіді про історичні події, героїв літературних творів чи видатних особистостей учні засвоюють соціальні та культурні цінності.

Так, на уроках літературного читання вчитель може розповісти коротку емоційну історію про те, як діти допомагають старенькій бабусі під час збору врожаю. Використовуючи при цьому художній твір А. Малишка «Пісня про рушник» (фрагмент), народні прислів'я, наприклад, «Без сім'ї – нема щастя на землі», а також емоційні запитання типу «Чому важливо допомагати старшим?» або «Що ми відчуваємо, коли робимо добру справу?», учитель формує у дітей сімейні цінності та повагу до старших. Така розповідь емоційно включає учнів у ситуацію морального вибору, виховує емпатію та здатність співпереживати.

Казкотерапія — популярний психолого-педагогічний інструмент, який широко застосовується у молодшій школі для розвитку соціально-емоційної сфери. Через казки, притчі та легенди діти отримують моделі поведінки, засвоюють цінності й моральні норми в образній, доступній для них формі. Особливо дієво, коли обговорення казок супроводжується запитаннями, творчими завданнями та іграми за змістом [8, с. 33].

Так, на інтегрованому уроці «Я досліджую світ» вчитель може розповісти легенду про походження українського прапора та тризуба,

використовуючи при цьому зображення державних символів, легенди про князя Володимира та Київську Русь, а також короткі історії про сучасних українських героїв — волонтерів, лікарів чи вчителів. Такий підхід дозволяє виховувати у дітей почуття національної ідентичності природним, ненав'язливим шляхом, без пафосу та пропаганди.

Метод розповіді ефективний і для виховання моральних якостей, зокрема правдивості та критичного ставлення до чуток. Наприклад, під час уроку етики або класної години вчитель може прочитати притчу «Три сита Сократа», а потім обговорити ситуацію з учнями, ставлячи запитання: «Чому не слід поширювати неправду?» або організувати рольову гру «Перевіряємо інформацію трьома ситами». Таким чином, діти засвоюють моральні правила через конкретні життєві приклади та власне переживання, що забезпечує глибше формування соціокультурних цінностей.

2) Питання і відповіді (бесіди) - активізують мислення та сприяють розвитку соціально-комунікативних навичок. Вчитель модерує обговорення, стимулюючи учнів до аналізу моральних дилем та культурних норм.

Бесіди на морально-етичні теми залишаються незамінною формою впливу, коли йдеться про пояснення складних понять, як-от «чесність», «гідність», «милосердя». Учитель, який уміє вести живу, щиру розмову з дітьми, викликає довіру й спонукає їх до самоаналізу, рефлексії та розвитку внутрішніх переконань [71, с. 35].

Такі бесіди з морально-етичної тематики, як: «Що таке толерантність?», «Що означає бути відповідальним?», «Чому важливо допомагати іншим?» тощо, сприяють усвідомленню моральних норм та ціннісних ставлень. Вони виконують просвітницьку та виховну функцію, допомагаючи дітям формувати власні моральні переконання; осмислювати цінності добра, справедливості, порядності; розвивати внутрішню

мотивацію до моральної поведінки та формувати громадянські якості особистості.

3) Читання та обговорення літературних творів - забезпечує розвиток емоційно-ціннісного ставлення, формує емпатію та естетичну чутливість. Через аналіз поведінки персонажів та їхніх вчинків учні вчаться відрізняти добро від зла, цінувати дружбу, співчуття та взаємодопомогу [36, с. 38].

На думку Т. Савчук, художні твори мають значний потенціал для формування моральних та естетичних цінностей, оскільки вони поєднують пізнавальну, виховну та емоційну складові впливу на школярів [60, с. 54].

4) Нагляд та приклад - метод моделювання поведінки вчителя та старших учнів стимулює мотиваційно-поведінковий аспект формування цінностей, формує відповідальність та соціальні навички [15, с. 33-34].

Особливо ефективним є особистий приклад учителя. Щоденне привітання з кожною дитиною, допомога школярам, демонстрація ввічливості та тактовності сприяють формуванню культури спілкування та доброзичливості. Завдяки такому прикладу учні наслідують поведінку педагога, починають привітатися, дякувати, вибачатися, що забезпечує практичне засвоєння соціокультурних норм.

Метод прикладу можна застосовувати і через літературних героїв. Наприклад, під час уроку літературного читання за твором В. Сухомлинського «Сьома дочка» обговорюється вчинок дівчинки, яка пожертвувала квітами для хворої дитини. Учні аналізують ситуацію, розмірковують над тим, як би вони вчинили в подібній ситуації, та формують «Кодекс добрих справ класу». Такий прийом розвиває емпатію, доброту та соціальну відповідальність.

Не менш важливим є приклад ровесників. На класній годині учням демонструється історія про школярів-волонтерів, які збирають допомогу для притулку тварин. Після перегляду відео або обговорення статті з дитячого журналу діти аналізують мотиви своїх однолітків: «Чому вони

вирішили допомагати?» Потім ініціюється власна акція «Подаруй турботу тваринам», що дозволяє школярам практично наслідувати позитивні соціальні дії та усвідомлювати їхню значимість.

Метод прикладу також реалізується через життєві історії відомих українців. Наприклад, розповідь про Андрея Шептицького, який під час війни рятував дітей, або про Лесю Українку, яка попри хворобу невтомно працювала, демонструє моральну стійкість, жертвність та любов до ближнього.

До інноваційних методів формування соціокультурних цінностей належать:

1) Проектна діяльність - учні створюють власні міні-проекти, наприклад, «Мій клас – моя спільнота», «Традиції нашого міста», що сприяє розвитку громадянської активності та соціальної відповідальності.

Крім того, у межах проекту «Шануймо традиції свого народу» учні збирають інформацію про народні звичаї та обряди своєї місцевості, записують спогади старожилів про святкування традиційних українських свят (Різдва, Великодня, Івана Купала), оформлюють результати у вигляді класної газети або презентації. Інший приклад – соціальний міні-проект «Доброта рятує світ», під час якого школярі організовують благодійну акцію зі збору книг для учнів молодших класів із малозабезпечених сімей або речей для дітей, які проживають у притулках. Такі проекти не лише розвивають соціально важливі якості – милосердя, відповідальність, емпатію, – а й сприяють соціалізації дітей через суспільно значущу діяльність.

Проекти дозволяють учням працювати над справою, що мають культурну або соціальну вагу. Якщо впроваджувати такі завдання про родину, традиції, довкілля та допомогу іншим, вони будуть сприяти практичному засвоєнню цінностей.

Елементи дослідницької діяльності також можуть бути адаптовані для молодших школярів. Наприклад, учням пропонують дослідити народні

традиції свого регіону, опитати батьків про родинні обряди або підготувати міні-проект про українських героїв. Такі завдання розвивають пізнавальну активність, повагу до історії, любов до рідної землі та зміцнюють зв'язок поколінь [51, с. 36].

2) Рольові та ділові ігри - дозволяють моделювати життєві ситуації, формувати емоційно-ціннісне ставлення, співпрацю та гуманістичні цінності. Наприклад, діти виконують ролі учасників школи, громадських організацій, що стимулює розвиток емпатії та комунікативних навичок.

Це ефективний метод, бо він дозволяє дітям занурюватися у життєві ситуації, розігрувати сцени з казок, оповідань або власного досвіду. У таких іграх школярі вчать розпізнавати емоції, аналізувати мотиви поведінки, приймати рішення, що має моральне навантаження. Це формує здатність до емпатії, розуміння добра й зла, справедливості й милосердя [45, с. 40].

На заняттях часто застосовується рольова гра «Конфлікт і примирення», де діти програють ситуації непорозумінь між однолітками та разом шукають конструктивні шляхи їх розв'язання, дотримуючись правил етикету і взаємоповаги. Під час гри «Громадяни міста Добра» учні отримують ролі (міський голова, бібліотекар, медик, учитель, волонтер) і розробляють «закон добрих справ», що вчить їх відповідальній поведінці у суспільстві. Завдяки таким ігровим технологіям діти усвідомлюють важливість взаємодопомоги, чесності, справедливості, культурного спілкування.

3) Інтерактивні технології та мультимедійні ресурси - використання презентацій, відео, інтерактивних завдань та освітніх платформ забезпечує наочність, підвищує мотивацію та розширює можливості для формування культурних та моральних цінностей.

Одним із найефективніших методів є інтерактивне навчання, яке забезпечує активну участь кожної дитини у процесі пізнання.

Використання інтерактивних технологій, таких як «мозковий штурм», «акваріум», «мікрофон», «групова робота», дає змогу учням висловлювати власні думки, навчатися слухати інших, узгоджувати позиції, що сприяє формуванню таких цінностей, як повага, толерантність, відкритість до діалогу [18, с. 29].

Наприклад, під час вивчення теми «Толерантність – шлях до миру» учні переглядають короткий навчальний мультфільм, після чого проводиться інтерактивна вправа на платформі LearningApps «Що таке толерантність?», де діти визначають ознаки толерантної поведінки. На уроках літературного читання застосування електронної книги з аудіосупроводом сприяє глибшому сприйняттю творів морально-етичного змісту (наприклад, оповідань

В. Сухомлинського чи Є. Гуцала), що стимулює моральні роздуми учнів. Використання ресурсів Google Earth на інтегрованих уроках дає можливість здійснювати віртуальні подорожі визначними культурними місцями України, формуючи національну самосвідомість і гордість за рідну країну.

4) Методи проблемного навчання - учні аналізують ситуації, шукають альтернативні рішення моральних або соціальних проблем, що розвиває критичне мислення та ціннісну рефлексію.

Учитель ставить перед дітьми життєву ситуацію або моральну дилему й пропонує знайти вихід, аргументувати свою позицію. У процесі обговорення школярі формують власне бачення проблеми, розвивають здатність робити моральний вибір та усвідомлювати його наслідки.

Наприклад, учням пропонується обговорити питання: «Чи завжди правда є доброю?» на матеріалі оповідання В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям». Під час дискусії діти аналізують життєві ситуації, порівнюють різні вчинки та їхні наслідки, вчаться аргументувати власну думку. Інший приклад – обговорення проблемної ситуації «Чи можна бути

щасливим, не допомагаючи іншим?», що формує розуміння цінності альтруїзму та суспільної взаємодії.

5) Інтегровані методи навчання - залучення міжпредметних зв'язків дозволяє формувати цілісне уявлення про моральні, громадянські та культурні цінності, що підвищує ефективність їх засвоєння. Наприклад, інтеграція літератури, історії та природознавства сприяє комплексному розвитку соціокультурних компетентностей.

Так, на інтегрованому уроці «Культура української гостинності» поєднуються літературне читання, трудове навчання та громадянська освіта: учні читають народні прислів'я та легенди про гостинність, виготовляють символічний український рушник як знак пошани до традицій та розігрують інсценізацію «Гість у хаті – радість у хаті», засвоюючи правила етикету. На інтегрованому уроці «Музика і душа народу» (музичне мистецтво + українська мова + ЯДС) діти слухають народні пісні, аналізують їхній моральний зміст, складають міні-твори-роздуми, що формує у них національні та духовні цінності.

До речі, формування естетичних цінностей молодших школярів відбувається не лише через уроки мистецького циклу, але й у процесі інтегрованого навчання. Як зазначає О. Савченко, «естетичний розвиток дитини є наскрізним процесом, що реалізується через усі предмети навчального плану» [59, с. 63]. Так, навіть на уроках математики чи природознавства можна створювати умови для сприйняття гармонії, симетрії, виразності, що сприяє розвитку художньо-ціннісного бачення світу [71, с. 29].

Ефективними є також форми колективної творчої діяльності, як-от участь у шкільних святах, конкурсах, флешмобах, благодійних заходах. Ці заходи об'єднують клас, формують у дітей почуття єдності, спільної мети, відповідальності за загальний результат. Особливо цінними є події, спрямовані на підтримку військових, хворих дітей або літніх людей, які

сприяють вихованню доброти, співчуття та соціальної активності [53, с. 39].

Не менш важливими є індивідуальні форми роботи, особливо з дітьми, які мають труднощі в поведінці або соціальній адаптації. Через особистісно орієнтовані бесіди, підтримку, залучення до спільних справ учитель може м'яко коригувати ціннісні установки, сприяючи розвитку моральної зрілості та внутрішньої гармонії дитини [25, с. 30].

Підсумовуючи, ефективне виховання соціокультурних цінностей можливе лише за умов цілісного педагогічного підходу, де навчання, виховання, спілкування й організація середовища взаємопов'язані. Учитель має бути не тільки джерелом знань, а й моральним авторитетом, що створює простір для особистісного розвитку дитини.

Дослідження сучасних педагогів показують, що найбільш ефективним є комбіноване використання традиційних та інноваційних методів. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексний розвиток усіх рівнів соціокультурних цінностей (ціннісно-когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий, соціально-комунікативний) та стимулювати активну позицію учнів у навчально-виховному процесі, а також розвивати креативність, критичне мислення та здатність до самостійного прийняття морально-етичних рішень [24, с. 28-29; 33, с. 36-37].

Для того, щоб комбіноване використання традиційних та інноваційних методів було ефективним, було розроблено наступні практичні рекомендації:

1. Використовувати традиційні методи для формування базових знань про моральні та культурні цінності, забезпечення стабільності та послідовності навчального процесу.

2. Застосовувати інноваційні методи для активізації пізнавальної діяльності, розвитку співпраці, емпатії та критичного мислення.

3. Поєднувати методи у вигляді системного підходу, чергуючи фронтальну, групову та індивідуальну діяльність з інтерактивними та проєктними завданнями.

4. Забезпечувати моніторинг результатів шляхом спостережень, анкетування, аналізу проєктної діяльності та рефлексивних завдань.

Приклад інтегрованого заняття, де застосовуються і традиційні, і інноваційні методи для формування соціокультурних цінностей, який був розроблений під час нашого дослідження, відображений у додатку С.

Отже, традиційні та інноваційні методи навчання відіграють взаємодоповнювальну роль у формуванні соціокультурних цінностей молодших школярів. Традиційні методи забезпечують передачу морально-етичних норм і культурних знань, формують основу для усвідомлення соціальних правил і громадянських чеснот. Інноваційні ж методи орієнтовані на розвиток активності, креативності, критичного мислення та здатності школярів до самостійних моральних рішень. Їхнє поєднання створює умови для комплексного розвитку особистості, гармонізації ціннісно-когнітивної, емоційно-ціннісної, мотиваційно-поведінкової та соціально-комунікативної сфер.

Таким чином, оптимальним шляхом є інтеграція класичних і сучасних підходів, що дозволяє виховувати не лише дисциплінованого, але й активного, толерантного, культурно орієнтованого громадянина, здатного взаємодіяти з іншими та брати участь у житті суспільства.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було визначено й охарактеризовано організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей молодших школярів у сучасному освітньому процесі початкової школи. Проведене констатувальне дослідження дало змогу з'ясувати реальний стан сформованості таких цінностей у дітей і виявити суперечності між вимогами нормативних документів та реальною практикою їх впровадження. Отримані результати засвідчили недостатній рівень цілеспрямованої роботи вчителів щодо системного розвитку соціокультурних цінностей, фрагментарність змістового наповнення уроків і переважання репродуктивних методів навчання.

Обґрунтовано необхідність побудови змісту освітнього процесу на аксіологічних засадах, що передбачає добір навчального матеріалу з урахуванням його виховного потенціалу, інтеграцію культурологічного, громадянського та морального компонентів, а також посилення особистісно-ціннісної спрямованості навчання. Показано, що продуктивність такої роботи залежить від оптимального поєднання традиційних та інноваційних методів, використання різних форм організації освітнього процесу, які забезпечують активну пізнавальну діяльність, емоційно-ціннісну взаємодію та соціальну практику учнів.

Підкреслено, що формування соціокультурних цінностей є не окремим напрямом, а складником загального змісту початкової освіти, що має реалізовуватися через цілеспрямовану педагогічну організацію.

Таким чином, результати теоретичного аналізу та констатувального етапу підтверджують необхідність удосконалення освітнього процесу в початковій школі на основі аксіологічного підходу, що створить підґрунтя для ефективного формування системи соціокультурних цінностей молодших школярів. Отримані висновки визначають перспективи

подальшої науково-практичної розробки методичних рекомендацій і впровадження інноваційних педагогічних технологій у цьому напрямі.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити проблему формування соціокультурних цінностей молодших школярів в умовах сучасної початкової освіти, узагальнити теоретичні положення, виявити реальний стан сформованості ціннісної сфери учнів та визначити педагогічні умови, що сприяють її розвитку. Узагальнені результати подано відповідно до поставлених завдань.

1. У ході теоретичного аналізу педагогічних досліджень з'ясовано, що проблема формування соціокультурних цінностей молодших школярів є однією з ключових у сучасній освітній науці та практиці, оскільки напряду пов'язана з вихованням громадянина, здатного до відповідальної взаємодії в полікультурному суспільстві. Встановлено, що різні наукові школи інтерпретують соціокультурні цінності як компонент ціннісної свідомості, елемент соціалізації, складову громадянської компетентності або основу культурної ідентичності. Проаналізовані підходи (аксіологічний, культурологічний, компетентнісний, соціально-особистісний) доводять, що формування цінностей у молодших школярів має бути інтегрованим і системно організованим процесом.

2. Уточнено сутність поняття «соціокультурні цінності молодших школярів» як інтегрованого утворення, що включає моральні норми, громадянські якості, національно-культурні традиції, духовно-етичні орієнтири та соціально значущі моделі поведінки. Визначено структуру цього феномену, яка охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Встановлено, що сенситивність молодшого шкільного віку до формування ціннісної сфери зумовлена високою емоційністю, наслідувальною поведінкою та потребою у соціальному схваленні.

3. Результати констатувального дослідження засвідчили недостатній рівень сформованості соціокультурних цінностей у значної частини

молодших школярів. Виявлено нерівномірність розвитку ціннісних компонентів: учні знають норми, але не завжди поведуться відповідно до них; недостатньо усвідомлюють культурні традиції, слабо виявляють емпатію та соціальну активність. Отримані дані підтверджують потребу у цілеспрямованому педагогічному впливі, спрямованому на переведення ціннісних знань у практичні дії та переконання.

4. Обґрунтовано організаційно-педагогічні умови формування соціокультурних цінностей у початковій школі, які передбачають: аксіологізацію змісту освіти, використання інтерактивних форм і методів, поєднання навчальної, ігрової, проєктної та культурно-дозвілєвої діяльності, створення підтримувального емоційного середовища, взаємодію школи з родиною та соціокультурними інституціями громади. Доведено, що саме системна організація освітнього простору забезпечує ціннісне зростання дитини.

Перспективи подальших досліджень убачаються у розробці технологій формувального впливу на ціннісну сферу учнів, створенні інструментарію для моніторингу соціокультурного розвитку, інтеграції цифрових, ігрових і культурно-освітніх середовищ, а також у поглибленому вивченні взаємодії школи, родини та громади у процесі виховання соціально активної та культурно ідентичної особистості.

Отже, представлене дослідження підтверджує, що формування соціокультурних цінностей молодших школярів є складним, але закономірним процесом, який вимагає цілеспрямованої організації освітнього середовища, узгодженості педагогічних впливів та опори на аксіологічні засади освіти. Отримані результати становлять основу для подальших наукових і практичних розробок у сфері ціннісного виховання в початковій школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Педагогіка дошкільна і початкова: аксіологічні орієнтири. Київ: Каравелла, 2019. 198 с.
2. Артюшина М. В. Культурологічні аспекти виховання школярів. Суми: СумДПУ, 2018. 196 с.
3. Базовий компонент початкової освіти. Київ : МОН України, 2021. С. 8–11.
4. Бех І. Д. Виховання національних і загальнолюдських цінностей. К.: Право, 2011. 296 с
5. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності. К.: Либідь, 2019.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
7. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: теорія і технологія. Київ: Либідь, 2015. 280 с.
8. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ -Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
9. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Київ: Педагогічна думка, 2020. 256 с.
10. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. Педагогіка і психологія. 2015. № 2. С. 40–47.
11. Бондаревська Є. В. Цінності освіти: нова педагогічна парадигма. Педагогіка. 2010. № 6. С. 3–11.
12. Вільчинська І. Ю., Олійник О. М. Традиційні соціокультурні цінності: можливості форсайт-методології. 2021. URL: <https://elib.nakkkim.edu.ua>.
13. Герич М. Методичні засади формування соціокультурних цінностей в освітньому процесі учнів початкової школи. Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник

матеріалів

II-ої Міжнародної науково-практичної конференції / редактори-упорядники:

А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря. Баку; Ужгород; Дрогобич: Посвіт, 2017. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua>.

14. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

15. Городецька Н. Методичні засади формування соціальних цінностей у молодших школярів. Харків: Основа, 2019.

16. Гриценко І., Денисенко В. Сучасний урок у початковій школі в контексті аксіологічного підходу. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 41, Том 1. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 85–92. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/41_2021/part_1/35.pdf.

17. Державний стандарт початкової освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. С. 7–10.

18. Журба К. О. Смысловиттєві цінності школярів основної і старшої школи: теоретико-методичний аспект: монографія. Дніпро: Середняк Т. К., 2018. 496 с.

19. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України, 2017, № 38–39, ст. 380. С. 6, 12.

20. Заредінова Е. Р. Соціокультурні цінності як регулятори життєдіяльності суспільства та особистості. Теоретико-методичні проблеми виховання. 2015. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>.

21. Заредінова Е. Р. Формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти: теорія і методика: монографія. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2020. 372 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724221/>.

22. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність. К.: Вища школа, 2004. 422 с

23. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії. Київ: Богданова А.М., 2018. 280 с.

24. Іванова Л. Інноваційні технології у початковій школі: формування соціокультурних компетентностей. К.: Педагогічна думка, 2021.
25. Кобзаренко Л. А. Виховання морально-ціннісних орієнтацій студентів педагогічних коледжів засобами етнопедагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2016. 23 с.
26. Коваль Л. І. Соціокультурна компетентність молодших школярів: теоретико-методичні аспекти. Харків: Основа, 2020. 184 с.
27. Коваль Л. І. Інтеграція змісту освіти в початковій школі. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. С. 82–83.
28. Коломінський Н. Л. Психологія взаємин у малих групах. К.: Либідь, 2007. 288 с.
29. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. 304 с.
30. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток дитини. К.: Світлич, 2010. 144 с.
31. Концепція «Нова українська школа». Затверджена Колегією МОН України від 27 жовтня 2016 р. Київ : МОН, 2016. С. 12–14.
32. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Затверджена наказом МОН України № 641 від 16 червня 2020 р. С. 4–6.
33. Костюк О. Традиційні та сучасні підходи до формування громадянських цінностей у школярів. Львів: Світ, 2020.
34. Кравець В. Соціалізація особистості у шкільному середовищі. Харків: Основа, 2020. С. 54–55.
35. Крамаренко С. Виховний потенціал сім'ї у сучасній школі. Київ: Освіта України, 2021. С. 29–30.
36. Кремінь В. Г. Глобальний світ і особистість: ціннісні орієнтири людського буття. Наука і суспільство. 2018. № 5/6. С. 2–10.

37. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освіті. Київ: Знання України, 2019. 320 с.
38. Кутняк І. Формування соціокультурних цінностей в освітньому процесі сучасної початкової школи. Молодь і ринок. 2017. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua>.
39. Лозова В. І. Виховання цінностей у молодших школярів. Полтава: РВВ ПНПУ, 2018. 222 с.
40. Луців С. І., Філь Г. О. Педагогічні методи формування соціокультурних цінностей учнів початкової школи на уроках української мови та літературного читання. 2017. URL: <https://lib.ndu.edu.ua>.
41. Макаренко А. С. Педагогічна поема. Київ: Рад. школа, 1984. 412 с.
42. Мармазов В. С. Моральне виховання школярів: традиції і сучасність. Харків: Основа, 2017. 244 с.
43. Маслоу А. Мотивація та особистість. New York: Harper, 1954. 411 с.
44. Осипчук О. П. Моральне виховання як важлива складова становлення особистості молодших школярів. Нова педагогічна думка. № 3 (87). 2016. С. 88–90.
45. Осипчук О. П., Поліщук О. П. Особливості розуміння молодшими школярами моральних категорій у навчально-виховному процесі. Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2016. Вип. 7. С. 159–164.
46. Павелків Р. В. Психологія розвитку дитини. Київ: Академвидав, 2016. 368 с.
47. Паламар С., Булана Л. Активні методи навчання у початковій школі. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2020. 210 с.
48. Парсонс Т. Соціальна система. Glencoe: Free Press, 1951. 575 с.
49. Плотницька О. Педагогічні технології формування соціальної компетентності молодших школярів. Львів: Світич, 2021. С. 41–42.

50. Побірченко Н. С. Аксіологічні засади виховання у школі. Київ: Педагогічна думка, 2016. 192 с.
51. Поліщук О. П. Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. Молодий вчений. Херсон: Молодий вчений, Вип. 41 (56.1). 2018. С. 60–64.
52. Пустовіт Г. П. Виховні технології у початковій школі. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2016. 180 с.
53. Пустовіт Г. П. Педагогічна складова дозвілєвої діяльності дитини у позашкільних навчальних закладах: соціокультурні виклики. Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. упоряд. О. Б. Петренко; редкол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне: РДГУ, Вип. 3. 2016. С. 15–27.
54. Пустовіт Г. П. Соціокультурне середовище і розвиток особистості школяра. Київ: Освіта, 2018. 240 с.
55. Рибалка В. В. Психологічна структура особистості школяра. Київ: Ін-т психології АПН України, 2002. 192 с.
56. Рокіч М. Природа людських цінностей. New York: Free Press, 1973. 438 с.
57. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття. Київ: Либідь, 1995. 384 с.
58. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ: Освіта, 2019. 368 с.
59. Савченко О. Я. Сучасний урок у початковій школі: методичний аспект. Київ: Освіта, 2019. 312 с.
60. Савчук Т. А. Літературні твори як засіб формування ціннісних орієнтацій учнів. Львів: Світ, 2021. 192 с.
61. Селевко Г. К. Сучасні освітні технології. М.: Народна освіта, 2005. 256 с.
62. Сойчук Р. Л. Відповідальність як найважливіша характеристика зростаючої особистості. Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. упоряд.

- О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова, Т. С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2018. Вип. 8. С. 96–106.
63. Сухомлинська О. В. Аксіологічні засади сучасної освіти. Педагогіка і психологія. 2010. №3. С. 115–122.
 64. Сухомлинська О. В. Аксіологічні засади сучасної педагогіки. Київ: Либідь, 2019. 212 с.
 65. Сухомлинська О. В. Історія української педагогіки. К.: Наукова думка, 2011. 312 с.
 66. Сухомлинська О. В. Освіта в аксіологічному вимірі: історія і сучасність. Київ : Педагогічна думка, 2020. 228 с.
 67. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ: Освіта, 2017. 384 с.
 68. Тайлор Е. Первісна культура. Том 1. London: John Murray, 1871. 403 с.
 69. Троцько Г. В. Освітнє середовище як чинник виховання. Харків: Основа, 2019. 204 с.
 70. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Київ: Рад. школа, 1983. 320 с.
 71. Федорова М.А. Змістова характеристика моральних цінностей молодших школярів. М.А.Федорова. Молодь і ринок. Дрогобич, 2016. С . 56–62.
 72. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Київ: Книги-XXI, 2016. 184 с.
 73. ЮНЕСКО. Освіта з питань глобального громадянства: теми та навчальні цілі. Paris: UNESCO, 2015. 62 с.
 74. Яцишина А. М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. 2021. URL: <https://dspace.pdpu.edu.ua>.

ДОДАТКИ

Дотаток А

Опитувальник для учнів 4 класу «Мої цінності та знання»

Вітаю! Перед тобою знаходиться опитувальник, який тобі необхідно заповнити. Треба обводити той варіант відповіді, який, на твою думку, є правильним. Якщо тобі не підходять варіанти відповіді, можеш дописати свій під варіантом «інше (своє пояснення)». Але відповідати треба чесно.

Дякую тобі, можеш починати!

1. Що, на твою думку, означає слово «добро»?

а) робити приємне іншим

б) допомагати друзям і рідним

в) ділитися тим, що маєш

г) інше (своє пояснення)

2. Як ти розумієш слово «чесність»?

а) завжди говорити правду

б) виконувати обіцянки

в) не брати чужого

г) інше (своє пояснення)

3. Що для тебе означає слово «справедливість»?

а) коли з усіма поведуться однаково

б) коли кожен отримує те, що заслужив

в) коли не ображають слабших

г) інше (своє пояснення)

4. Що таке, на твою думку, «повага»?

- а) слухати дорослих
- б) не перебивати інших
- в) цінувати працю та думку людей

г) інше (своє пояснення)

5. Що таке «патріотизм»?

- а) любити свою Батьківщину
- б) знати історію та традиції країни
- в) берегти державні символи

г) інше (своє пояснення)

6. У школі один учень впав і розсипав книжки. Що ти зробиш?

- а) допоможу зібрати книжки
- б) пройду повз
- в) посміюся з нього

г) інше (своє пояснення)

7. Якщо твій друг сказав неправду, як правильно вчинити?

а) сказати, що так робити не можна

б) також збрехати

в) зробити вигляд, що нічого не сталося

г) _____ інше _____ (своє _____ пояснення)

8. У громаді (селі, місті) є правила поведінки. Які з них ти знаєш?

(відкрите запитання —записуй свої приклади)

9. Назви три свята, які відзначають у нашій країні.

10. Познач (✓), що з переліченого є державними символами України:

☐ Герб

☐ Квітка соняшника

☐ Гімн

☐ Прапор

☐ Калина

11. Які українські традиції чи звичаї ти знаєш?

а) колядування

б) святкування Івана Купала

в) розпис писанок

г) інше (своє пояснення)

12. Які види мистецтва ти можеш назвати?

а) музика

б) живопис

в) театр

г) інше (своє пояснення)

Ключ до опитувальника

Блок А1. Розуміння змісту базових понять

Питання 1–5: правильними вважаються відповіді, що відображають ціннісний зміст понять (а, б, в або власна відповідь, якщо вона відповідає суті).

При оцінюванні головне — чи дитина правильно розуміє поняття, а не точний вибір варіанта.

Блок А2. Знання прикладів прояву цінностей

Питання 6: правильна відповідь — а).

Питання 7: правильна відповідь — а).

Питання 8: правильними є приклади правил (наприклад: «не смітити», «допомагати іншим», «бути ввічливим»).

Блок А3. Уявлення про культурні традиції, твори мистецтва, державні символи

Питання 9: правильні відповіді — державні/загальнонаціональні свята (День Незалежності, Різдво, Великдень, День Конституції тощо).

Питання 10: правильні — Герб, Гімн, Прапор.

Питання 11: правильні відповіді — українські традиції/звичаї (колядування, розпис писанок, Івана Купала тощо).

Питання 12: правильні відповіді — види мистецтва (музика, живопис, театр, танець тощо).

Шкала оцінювання:

2 бали — правильна/повна відповідь із прикладом чи поясненням;

1 бал — частково правильна відповідь, неповна або загальна;

0 балів — неправильна/відсутня відповідь.

Максимум: 24 бали.

Рівні сформованості ціннісно-когнітивного критерію:

Високий рівень (19–24 бали): учень добре розуміє сутність базових понять, наводить власні приклади, знає традиції та державні символи, демонструє сформовані знання.

Середній рівень (12–18 балів): учень має загальне уявлення про поняття, знає окремі приклади, допускає неточності, але виявляє зацікавленість.

Низький рівень (0–11 балів): учень плутає або не розуміє значення базових понять, мало знає про традиції та символи, не вміє наводити приклади.

Додаток Б**Картки-ілюстрації**

Мета: виявити, чи здатні учні розпізнавати прояви моральних, громадянських, естетичних та культурних цінностей у поведінці персонажів.

Кожна картка містить:

- Кольорову ілюстрацію або малюнок-сюжет (ситуація з життя дітей, казкових чи літературних героїв).
- Короткий опис ситуації (2–3 речення).
- Запитання для дитини (на упізнавання ціннісного змісту).

Приклади карток:

Картка 1. Добро

Сюжет: Петрик допомагає першокласнику застібнути портфель, бо той сам не впорався.

Запитання: Що показує цей вчинок? Чому можна сказати, що Петрик зробив добру справу?

Картка 2. Чесність

Сюжет: Марійка знайшла на підлозі зошит і віднесла його вчительці, щоб повернути власнику.

Запитання: Як проявилася чесність у цій ситуації?

Картка 3. Справедливість

Сюжет: Учитель поділив усім дітям по одному олівцю, щоб ніхто не залишився без допомоги.

Запитання: У чому справедливість дій учителя?

Картка 4. Повага

Сюжет: Діти привіталися з вчителькою, коли вона зайшла в клас, і уважно вислухали її.

Запитання: Як діти показали повагу? Чому це важливо?

Картка 5. Патріотизм

Сюжет: Учні виконують Гімн України на шкільній лінійці, поклавши руку на серце.

Запитання: Що символізує ця дія? Чому важливо поважати державні символи?

Картка 6. Традиції

Сюжет: Родина святкує Різдво: діти співають колядки, а дорослі частують гостей.

Запитання: Яку традицію показано? Чому важливо зберігати традиції свого народу?

Картка 7. Дружба

Сюжет: Оленка поділилася бутербродом із подругою, яка забула свій обід.

Запитання: Як проявилася дружба у цій ситуації?

Картка 8. Культура

Сюжет: Клас відвідав музей, де діти слухали екскурсовода і розглядали картини.

Запитання: Чому відвідування музею є корисним для дітей?

Картка 9. Взаємодопомога

Сюжет: Учні разом прибирали шкільне подвір'я після свята.

Запитання: Як діти допомагали одне одному? Чому це корисно для всіх?

Картка 10. Державні символи

Сюжет: На святі першого дзвоника школяр тримає у руках український прапор.

Запитання: Який це символ України? Що він означає?

Як використовувати:

- 1) Учитель показує дітям картку і ставить відповідне запитання.
- 2) Дитина відповідає: називає цінність, пояснює сенс вчинку чи символу.

Шкала оцінювання

2 бали – правильно названо цінність і дано пояснення;

1 бал – частково правильна відповідь (названо, але без пояснення);

0 балів – відповідь відсутня або неправильна.

Рівні сформованості ціннісно-когнітивного критерію:

Високий рівень (15-20 балів): учень добре розуміє сутність ситуацій, наводить власні приклади, пояснює проблему, аргументує свої судження, знає традиції, демонструє сформовані знання й розуміння.

Середній рівень (9-14 балів): учень має загальне уявлення про вчинки, невпевнений у своїх судженнях, але згодом приходить до правильної відповіді; допускає неточності, але виявляє зацікавленість.

Низький рівень (0-8 балів): учень плутає або не розуміє сенс вчинків й ситуацій, мало знає про традиції, не вміє наводити приклади та аргументувати свої думки.

Додаток В**Міні-вікторина «Добрі вчинки у світі казки»**

Вітаю! Перед тобою знаходиться вікторина, яку тобі необхідно пройти. Треба обводити той варіант відповіді, який, на твою думку, є правильним. Але відповідати треба чесно.

Дякую тобі, можеш починати!

1. Чому Колобок пішов від дідуся та бабусі?

- а) Йому було нудно
- б) Він хотів пригод
- в) Він шукав друзів

2. Хто допоміг Попелюшці потрапити на бал?

- а) Фея-хрещена
- б) Зла мачуха
- в) Король

3. Який герой показав приклад дружби й відданості?

- а) Вовк з казки «Вовк і семеро козенят»
- б) Собака з казки «Рукавичка»
- в) Лисиця з казки «Колобок»

4. Який вчинок можна назвати добрим?

- а) Буратіно поділився золотим ключиком з друзями
- б) Лисичка обдурила Журавля
- в) Баба Яга зачинила дітей у хатинці

Ключ до оцінювання:

- 4 бали — усі відповіді правильні (високий рівень розуміння ціннісних змістів).
- 3 бали — одна помилка (достатній рівень).
- 2 бали — дві правильні відповіді (середній рівень).
- 1 бал — одна правильна відповідь (низький рівень).

0 балів — відсутність правильних відповідей (потребує додаткової роботи).

Додаток Г

Завдання «Незакінчені речення»

Інструкція для дітей: продовж речення так, як ти думаєш і відчуваєш.
Відповідати можна одним чи кількома реченнями.

Запитання:

1) *Якщо мій друг засмучений, я...*

(емпатійна реакція — Б1)

2) *Мені стає радісно, коли я бачу...*

(естетична чутливість — Б2)

3) *Коли хтось ображає слабшого, я думаю, що...*

(емоційне прийняття гуманістичних норм — Б3)

4) *Мені приємно, коли люди...*

(Б1 + Б3)

5) *Найкрасивіше, що я бачив (бачила) у природі, це...*

(Б2)

6) *Якщо я бачу, що хтось допомагає іншому, я відчуваю...*

(Б3)

Ключ до оцінювання:**Б1. Емпатійна реакція (співпереживання, турбота про іншого)**

3 бали (високий рівень): дитина висловлює конкретні дії допомоги, прояви турботи, підтримки (напр.: «підтримаю, обійму, допоможу вирішити проблему»).

2 бали (середній рівень): дитина висловлює співпереживання без конкретних дій (напр.: «мені буде шкода», «я засмучусь разом з ним»).

1 бал (низький рівень): байдужість, уникання, негативні або нейтральні відповіді (напр.: «мене це не хвилює», «нічого не робитиму»).

Б2. Естетична чутливість (відгук на красу, гармонію)

3 бали: відповіді з емоційною забарвленістю та оцінкою краси («мені дуже подобаються заходи сонця, вони чарівні»).

2 бали: нейтральні або короткі констатації («мені подобаються квіти», «я люблю малюнки»).

1 бал: відсутність емоційного відгуку або байдужість («нічого», «мені не цікаво»).

Б3. Емоційне прийняття гуманістичних норм (осуд шкоди, схвалення допомоги)

3 бали: чітке засудження поганих учинків + позитивне ставлення до допомоги («це несправедливо, так не можна», «я радий, коли допомагають»).

2 бали: загальне засудження чи схвалення без аргументації («це погано», «це добре»).

1 бал: відсутність оцінки або прийняття негативної поведінки («мені байдуже», «так можна»).

Шкала оцінювання:

Високий рівень – 13–18 балів (дитина послідовно проявляє емпатію, естетичну чутливість і гуманістичне ставлення).

Середній рівень – 7–12 балів (частково виражені позитивні реакції, але неповні або ситуативні).

Низький рівень – 6 балів і менше (байдужість, відсутність емпатії та емоційного відгуку).

Додаток Д

Міні-дилеми «Що ти відчуваєш і що робиш?»

Вітаю! Перед тобою знаходиться опитувальник, який тобі необхідно заповнити. Прочитай ситуацію та обери, що ти відчуваєш, і поясни, що ти робиш у цій ситуації. Треба підкреслити той варіант відповіді, який, на твою думку, є правильним. Але відповідати треба чесно.

Дякую тобі, можеш починати!

1. Твій друг упав на подвір'ї і подряпав коліно.

Варіанти почуттів: засмучений, співчуваю, байдужий

Що робиш: допоможу, піду далі, скажу «не плач»

2. Ти бачиш, що хтось ображає новенького в класі.

Варіанти почуттів: мені шкода, мені цікаво, мені байдуже

Що робиш: заступлюся, піду, посміюся

3. Тобі подарували малюнок, який дуже красиво зобразив природу.

Варіанти почуттів: радість, захоплення, байдужість

Що робиш: похвалю, викину, не зверну увагу

4. Ви граєтесь на майданчику і бачите, що хтось випадково розбив чужу іграшку.

Варіанти почуттів: шкода, засмучений, не звертаю уваги

Що робиш: допоможу полагодити, не буду втручатися, посміюся

Ключ до оцінювання:**Б1. Емпатійна реакція**

Високий рівень – співпереживання + конкретна допомога (3 бали)

Середній – співпереживання без дії (2 бали)

Низький – байдужість або негатив (1 бал)

Б2. Естетична чутливість

Високий – емоційний відгук на красу, гармонію (3 бали)

Середній – нейтральна оцінка (2 бали)

Низький – відсутність емоційного відгуку (1 бал)

Б3. Емоційне прийняття гуманістичних норм

Високий – засудження шкоди та схвалення допомоги (3 бали)

Середній – загальна оцінка без аргументації (2 бали)

Низький – байдужість або прийняття шкоди (1 бал)

Додаток Е**Аналіз дитячих малюнків**

Опис вправи: учням пропонується створити малюнок на тему «Добро і допомога» або «Як я допомагаю іншим». Після виконання роботи педагог аналізує її за спеціально визначеними критеріями, фіксуючи прояви емоційної чутливості та розуміння моральних цінностей.

Приклади робіт дітей:

Критерії аналізу:**1. Наратив про добро та допомогу (змістова сторона)**

Високий рівень – дитина зображує конкретні дії допомоги або ситуації добра, чітко передає ціннісний зміст (3 бали)

Середній – присутня загальна ідея добра, але без конкретних проявів (2 бали)

Низький – відсутня або нечітка ідея добра/допомоги (1 бал)

2. Емоційна виразність (емоційна сторона)

Високий рівень – малюнок/творчий твір передає емоційний стан персонажів, учня; проявляється співпереживання або радість допомоги (3 бали)

Середній – емоційність присутня, але недостатньо виразна або частково передана (2 бали)

Низький – відсутність емоційної виразності (1 бал)

Додаток Ж

Стандартизована карта педагогічного спостереження

Мета: систематично оцінити прояви мотиваційно-поведінкових аспектів соціокультурних цінностей у поведінці молодших школярів протягом двотижневого періоду.

Опис методики: педагог протягом двох тижнів фіксує спостереження за поведінкою кожного учня в різних ситуаціях освітнього процесу (уроки, перерви, позакласні заходи, міні-проекти). Спостереження проводиться за стандартизованою картою, у якій зазначаються показники мотиваційно-поведінкового критерію та оцінюється ступінь прояву кожного показника.

Показники та критерії оцінювання:**1. Добровільна допомога ровесникам/вчителю**

Високий рівень – учень часто пропонує допомогу самостійно, ініціативний та послідовний у діях (3 бали)

Середній – допомагає за проханням, не завжди проявляє ініціативу (2 бали)

Низький – допомога рідкісна або відсутня (1 бал)

2. Дотримання правил класу, навчальної праці, шкільних традицій

Високий рівень – учень постійно дотримується правил, демонструє усвідомлене ставлення (3 бали)

Середній – іноді порушує правила, потребує нагадування (2 бали)

Низький – часті порушення, не враховує правила (1 бал)

3. Участь у справах класу, міні-проектах, благодійних/соціальних ініціативах

Високий рівень – активна участь у всіх запропонованих заходах, проявляє ініціативу (3 бали)

Середній – бере участь частково або пасивно (2 бали)

Низький – відсутність участі (1 бал)

Сумарний бал = сума балів за всі дні

Додаток К**Вправа: «Мікрощоденники добрих справ»**

Мета: формування в учнів уміння помічати та фіксувати власні добрі вчинки, розвиток рефлексії та емоційної виразності.

Матеріали:

- невеликі картки-стікери (або аркуш, розділений на 3–4 частини);
- кольорові олівці, фломастери;
- папка чи зошит для зберігання щотижневих записів (спільний «Щоденник добрих справ»).

Організація роботи:

1. На початку тижня учитель нагадує дітям, що кожного дня вони намагатимуться зробити хоча б одну маленьку добру справу (допомогти однокласнику, поділитися, підтримати когось, подбати про природу).

2. Учень коротко записує або малює свій добрий вчинок на стікері (1–2 речення чи маленький малюнок).

3. Наприкінці тижня учитель збирає 3–4 стікери від кожної дитини та вклеює їх у спільний «Щоденник добрих справ».

Потім проводиться коротке обговорення:

- Що було легко робити?
- Що дало найбільше радості?
- Чи змінилося ставлення до друзів у класі?

Критерії аналізу:

а) Наратив про добро/допомогу: чи дитина описує конкретну дію, спрямовану на інших.

б) Емоційна виразність: чи зазначає учень власні емоції («мені було приємно», «було радісно», «було важко, але добре»).

Приклад «Мікрощоденника добрих справ» (1 тиждень)

Стікер 1: «Я допоміг Сашкові знайти зошит. Мені було приємно, що він усміхнувся».

Стікер 2: «Я поділилася олівцями з подругою. Ми малювали разом».

Стікер 3: «Я виніс сміття після уроків, щоб у класі було чисто».

Стікер 4 (малюнок): сонечко, яке «дарує» промінчики друзям (емоційний образ доброти).

Шаблон для вправи «Мікрощоденник добрих справ»

Вітаю! Кожного тижня запиши або намалюй 3–4 свої добрі справи. Це може бути допомога другові, учителю, вдома чи турбота про природу.

Наприкінці тижня ми переглянемо записи разом і обговоримо.

Дата	Моя добра справа (запис або малюнок)	Мої почуття
1		
2		
3		
4		

Додаток Л

Міні-дилеми «Що зробиш на практиці?»

Мета: діагностика рівня сформованості соціокультурних цінностей через аналіз поведінкових намірів у типових шкільних і життєвих ситуаціях.

Форма: учням пропонуються короткі проблемні ситуації з кількома можливими варіантами поведінки. Вибір супроводжується коротким поясненням «чому саме так?».

Дилема 1. На уроці однокласник забув ручку і не може писати.

Учитель просить допомогти.

- а) Даси йому свою запасну ручку.
- б) Скажеш, що не маєш зайвої.
- в) Скажеш, щоб він сам попросив у когось іншого.

Дилема 2. Під час прибирання класу ти бачиш, що двоє учнів працюють, а решта грається.

- а) Приєднаєшся до тих, хто працює.
- б) Продовжиш гратися.
- в) Скажеш учителю, що тільки декілька дітей прибирають.

Дилема 3. На шкільному подвір'ї хтось розірвав книжку.

- а) Скажеш учителю або черговому.
- б) Пройдеш повз, адже це не твоя справа.
- в) Спробуєш склеїти книжку разом із другом.

Дилема 4. У школі організували збір іграшок для дитячого будинку.

- а) Віддаси одну зі своїх улюблених іграшок.
- б) Віддаси стару, якою вже не користуєшся.
- в) Не візьмеш участі, бо шкода віддавати свої речі.

Дилема 5. У класі впав зошит у твого однокласника, а він цього не помітив.

- а) Поверну йому зошит.

- б) Залишу, хай сам шукає.
- в) Візьму собі, щоб подивитися, що він написав.

Дилема 6. На уроці вчитель попросив допомогти роздати підручники.

- а) Відразу погоджусь.
- б) Скажу, що не хочу, і залишусь сидіти.
- в) Попрошу, щоб це зробив хтось інший.

Дилема 7. У шкільному дворі ти бачиш, як молодші діти посварилися через іграшку.

- а) Спробую їх помирити й допомогти домовитися.
- б) Просто пройду повз.
- в) Почну сміятися з них.

Дилема 8. Клас готує спільний проєкт до свята. Тобі дали завдання, яке не дуже подобається.

- а) Виконаю свою частину, щоб допомогти класу.
- б) Скажу, що не буду робити, бо це нецікаво.
- в) Попрошу замінити завдання на простіше.

Шкала оцінювання:

3 бали – обирає соціально схвалювану, проактивну поведінку (допомога, участь, дотримання правил).

2 бали – обирає нейтральну позицію (уникає відповідальності, перекладає на інших).

1 бал – обирає негативний, егоцентричний чи руйнівний варіант.

Максимум за всі 4 ситуації – **12 балів**.

Рівні прояву:

10–12 балів – *високий рівень* (стійка ціннісно-орієнтована поведінка).

7–9 балів – *середній рівень* (схильність до позитивної поведінки, але нестійка).

4–6 балів – *низький рівень* (більшість виборів нейтральні або егоцентричні).

0–3 бали – критично низький рівень (домінують негативні, асоціальні варіанти).

Додаток М**Методика «Групове завдання з ролями»**

Мета: визначення рівня сформованості соціально-комунікативного та громадянського критерію у молодших школярів за показниками:

Г1. Уміння співпрацювати

Г2. Повага до інших

Г3. Первинні громадянські прояви

Опис процедури:

1. Учні об'єднуються у малі групи по 4–5 осіб та отримують коротке колективне завдання, яке потребує співпраці та розподілу ролей. Таких завдань повинно бути чотири.

2. Перед виконанням завдання діти самостійно розподіляють ролі (організатор, виконавець, ілюстратор, доповідач).

3. Спостереження ведеться за допомогою чек-листа, який заповнює вчитель/дослідник.

Приклади завдань (5–7 хв):

- скласти з пазлів або карток Державний Герб/Прапор та підготувати коротке пояснення значення символу;
- створити «пам'ятку класу» про правила дружби і взаємоповаги;
- розіграти міні-сценку «Ми допомагаємо однокласнику»;
- намалювати плакат «Наш клас – єдина команда».

Методика «Чек-лист співпраці»

Процедура: педагог або психолог застосовує чек-лист під час групових завдань (5–10 хвилин роботи в парах чи малих групах).

Шкала оцінювання:

0 балів – поведінка відсутня;

1 бал – виявляється частково або з підказкою;

2 бали – стабільно проявляється самостійно.

Оцінювання рівнів:

0–8 бали – низький рівень співпраці;

9–16 балів – середній рівень;

17–24 балів – високий рівень.

Чек-лист спостереження: Методика «Групове завдання з ролями»
(для одного учня)

Показник	Спостережувані прояви	Бали				Сум. бал
		1 завд.	2 завд.	3 завд.	4 завд.	
Г1. Уміння співпрацювати	Бере участь у спільному обговоренні; слухає інших; пропонує чи приймає розподіл ролей; намагається розв'язати конфлікт					
Г2. Повага до інших	Вживає ввічливі слова; не перебиває; враховує думку інших; демонструє толерантність					
Г3. Первинні громадянські прояви	Дбайливо ставиться до матеріалів/символів; пропонує ідеї для класу чи громади; висловлює гордість за школу/державу					

Додаток Н**Міні-анкета «Як би ти вчинив...?»**

Вітаю! Перед тобою знаходиться анкета, яку тобі необхідно заповнити. Треба обводити той варіант відповіді, який, на твою думку, є правильним. Відповідати треба чесно.

Дякую тобі, можеш починати!

1. Якщо твій однокласник випадково зіпсував твою річ, що ти зробиш?

- а) Образишся і перестанеш з ним гратися.
- б) Поговориш і спробуєш домовитися.
- в) Розповіси вчителю і попросиш допомоги.

2. Якщо під час групової роботи однокласники не дають тобі

висловитися, ти:

- а) Замовкнеш і не будеш нічого казати.
- б) Спокійно попросиш вислухати тебе.
- в) Образишся й залишиш роботу.

3. Якщо у школі бачиш, що хтось смітить, ти:

- а) Зробиш вигляд, що не бачив.
- б) Нагадаєш, що треба прибрати й викинути у смітник.
- в) Сам піднімеш і викинеш.

4. Якщо у класі новенький учень, який погано розмовляє українською,

ти:

- а) Уникаєш спілкування з ним.
- б) Допмагаєш йому, пояснюєш слова.
- в) Жартуєш над його мовленням.

Шкала оцінювання:

2 бали – вибір варіанту, що демонструє співпрацю, повагу та громадянські прояви.

1 бал – вибір нейтрального або частково прийнятного варіанту.

0 балів – вибір варіанту, що свідчить про відсутність соціокультурних проявів.

Інтерпретація:

8 балів – високий рівень соціально-комунікативного розвитку;

5–7 балів – середній рівень;

0–4 бали – низький рівень.

Додаток П**Методика «Бесіда за світлинами й історіями про шкільні та місцеві події»**

Мета: виявити рівень соціально-комунікативного розвитку та початкових громадянських проявів молодших школярів через аналіз реальних подій шкільного та місцевого життя.

Опис проведення:

1. Учитель готує світлини й короткі історії з подій:

- шкільне свято (наприклад, День знань, свято рідної мови);
- участь класу у благодійній акції (збір речей, допомога тваринам);
- місцева подія (свято міста, День незалежності, висадка дерев);
- групова діяльність у класі (проєкт, конкурс, виставка).

2. Учням демонструються вони, після чого ставляться запитання:

- Що ти бачиш на цій світлині?
- Як ти думаєш, чому ця подія важлива для школи чи громади?
- Які почуття могли відчувати учасники події?
- Що б ти зробив, якби був учасником?
- Чи хотів би ти долучитися до такої справи? Чому?

3. Відповіді учнів занотовуються та аналізуються за обраними показниками.

Приклади бесід:

1. Шкільне свято – День знань

Світлина: учні у вишиванках, лунає перший дзвоник, діти тримають державні прапорці.

Історія: «1 вересня вся школа зібралася на святкову лінійку. Діти читали вірші, співали гімн України та запускали у небо кульки з побажаннями миру й добра».

Запитання:

- Чому це свято важливе для школи?
- Як діти показали свою любов до Батьківщини?
- Як би ти себе почував, беручи участь у святі?

2. Благодійна акція – «Допоможемо притулку для тварин»

Світлина: діти збирають корм та іграшки для собак і котів.

Історія: «Учні 4 класу вирішили допомогти місцевому притулку для тварин. Вони зібрали корм, ковдри й іграшки, а потім відвезли все до притулку».

Запитання:

- Чому діти вирішили допомогти тваринам?
- Що ти відчуваєш, дивлячись на цю подію?
- Чи хотів би ти долучитися до такої акції?

3. Місцева подія – День міста

Світлина: учні школи беруть участь у святковій ході з прапорами та квітами.

Історія: «На День міста школярі разом із учителями й батьками вийшли на головну площу. Вони несли прапори, співали пісні та привітали жителів громади».

Запитання:

- Чому школярі долучилися до свята?
- Як це допомагає відчувати єдність із громадою?
- Що б ти хотів робити на Дні міста?

4. Шкільний проєкт – «Збережемо довкілля»

Світлина: діти садять дерева біля школи, поливають клумби.

Історія: «Учні класу організували екологічний проєкт: вони висадили дерева й квіти біля школи, зробили годівнички для птахів».

Запитання:

- Чому важливо садити дерева й квіти?
- Як ця справа об'єднує учнів?
- Що б ти хотів зробити для природи разом з однокласниками?

Шкала оцінювання:

2 бали – відповідь розгорнута, демонструє співпрацю, повагу, усвідомлення суспільної значущості події.

1 бал – відповідь часткова, нейтральна, без глибоких пояснень.

0 балів – байдужість, відсутність коментарів, прояв негативного ставлення.

Інтерпретація результатів:

Високий рівень (75–100% правильних/ціннісних відповідей): учень розуміє значення колективних та громадських подій, виражає готовність брати участь.

Середній рівень (40–74%): учень частково усвідомлює значення, демонструє вибіркове ставлення.

Низький рівень (менше 40%): відсутність інтересу, поверхневі відповіді, не виражає готовності до участі.

Додаток Р

Конспект уроку літературного читання для 4 класу з використанням аксіологічного підходу

Тема: Вчимося цінувати добро у вчинках людей (на прикладі оповідання В. Сухомлинського «Красиве і потворне»)

Мета:

- навчальна: формувати у дітей розуміння морально-етичних і соціокультурних цінностей (добро, краса, чесність, повага до інших); удосконалювати навички виразного читання, аналізу тексту;
- розвивальна: розвивати емоційно-ціннісне ставлення до вчинків героїв; розвиток критичного та ціннісного мислення;
- виховна: виховувати вміння оцінювати власну поведінку та поведінку інших людей з позицій гуманізму.

Очікувані результати:

Учні зможуть:

- визначати моральний зміст твору;
- висловлювати власне ставлення до вчинків персонажів;
- робити висновки про значення добра і краси у житті людини;
- формувати навички співпраці, поваги до думки інших.

Обладнання: текст оповідання В. Сухомлинського «Красиве і потворне»; картки-ілюстрації (ситуації «добрих» і «поганих»)

вчинків);смайлики для рефлексії;мультимедійна презентація (ілюстрації природи, добрих справ).

Хід уроку

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання.
2. Налаштування на роботу:
- *Побажаймо один одному гарного настрою й успіху на уроці!*

II. Мотивація діяльності (3 хв)

1. Учитель:
– *Діти, як ви гадаєте, що робить людину по-справжньому красивою?*
(Очікувані відповіді: добрі вчинки, щирість, допомога іншим, щира посмішка).
2. Запис на дошці: «Краса зовнішня і краса внутрішня».

III. Актуалізація знань (5 хв)

1. Міні-гра «Добре чи погано?».
- Учитель показує картки-ілюстрації (дитина допомагає бабусі перейти дорогу / ображає молодшого / смітить у дворі / садить дерево).
- Діти швидко відповідають: «добре» чи «погано», пояснюють чому.

IV. Робота з текстом (15 хв)

1. Передчитувальна бесіда:
– *Сьогодні ми прочитаємо оповідання В. Сухомлинського «Красиве і потворне». Спробуємо зрозуміти, що автор хотів донести дітям.*
 2. Читання твору учителем (виразне).
 3. Перевірка розуміння:
- *Хто головні герої твору?*
- *Чому один вчинок названо красивим, а інший – потворним?*
- *Яка краса важливіша для людини: зовнішня чи внутрішня?*
 4. Робота в парах.
- Учні отримують картки із завданням:

«Доберіть приклади з життя, коли вчинок людини можна назвати красивим».

(Напр.: допомога товаришу, захист слабшого, турбота про природу).

5. Міні-дилема.

Учитель:

- *Уявіть, що ви бачите, як хтось з однокласників образив молодшу дитину.*
- *Що ви зробите?*
- *Як поясните свій вибір?*

V. Узагальнення та систематизація знань (5 хв)

1. Створення на дошці «Дерева добрих вчинків».

Діти по черзі прикріплюють листочки з написами власних добрих справ.

VI. Рефлексія (3 хв)

1. Учитель:

- *Сьогодні ми дізналися, що справжня краса людини – у її добрих вчинках.*
- *Подумайте: який добрий вчинок ви зробите сьогодні вдома чи в школі?*

2. Діти обирають смайлик.

☺ - «Я зрозумів»

☹ - «Потрібно ще подумати»

☹ - «Було складно».

VII. Домашнє завдання

1) Написати невелике міні-есе (5–7 речень): «Мій найкрасивіший вчинок»

або

2) Намалювати малюнок «Краса у добрих справах».

Конспект уроку української мови для 4 класу з використанням аксіологічного підходу

Тема: Вживання звертань у мовленні. Уміння ввічливо й шанобливо звертатися до людей.

Мета:

- навчальна: ознайомити учнів із правилами вживання звертань у мовленні, навчити правильно використовувати їх у різних ситуаціях;
- розвивальна: розвивати мовленнєві вміння, комунікативну компетентність, уміння добирати мовні засоби відповідно до ситуації;
- виховна: формувати соціокультурні цінності – повагу, ввічливість, доброзичливість, уміння спілкуватися з урахуванням норм культури мовлення.

Очікувані результати:

Учні навчаться:

- знаходити звертання у реченнях;
- складати власні речення зі звертанням;
- дотримуватися правил мовленнєвого етикету у спілкуванні;
- усвідомлювати значення ввічливості та поваги у взаєминах.

Обладнання: картки із завданнями; мультимедійна презентація з прикладами ситуацій спілкування; малюнки із зображенням різних комунікативних ситуацій («у школі», «вдома», «на вулиці»); смайлики для рефлексії.

Хід уроку

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання учителя з учнями у формі діалогу.

Учитель:

- *Доброго дня, любі діти!*
- *Доброго дня, шановний учителю!*

2. Обговорення.

- Які слова зробили наше привітання приємним?

II. Мотивація навчальної діяльності (3 хв)

1. Бесіда.

- Чи важливо, як ми звертаємося одне до одного?

- Як почувається людина, коли до неї звертаються з повагою?

2. Запис теми уроку: «Звертання у мовленні».

III. Актуалізація опорних знань (5 хв)

1. Гра «Чарівні слова».

Учитель називає ситуацію («у магазині», «на уроці», «вдома»), а учні добирають ввічливі звертання («пані продавчиня», «учителю», «мамо», «тату»).

IV. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

1. Пояснення вчителя:

– Звертання – це слово або сполучення слів, що називає того, до кого ми звертаємося. Воно виражає повагу, дружність, доброзичливість.

Приклади: Друже, допоможи! Мамо, я тебе люблю.

2. Запис правила у зошит.

«Звертання виділяється комами на письмі».

3. Колективне читання речень із звертаннями.

«Діти, відкрийте книжки».

«Любий друже, я тобі дякую».

V. Закріплення знань (15 хв)

1. Робота з підручником.

- Прочитайте речення.

- Знайдіть звертання.

2. Робота в парах (аксіологічний підхід).

Учні отримують картки з ситуаціями:

1) ви звертаєтесь до бабусі,

2) до вчителя,

- 3) до товариша,
- 4) до незнайомої людини.

Завдання: скласти по одному ввічливому реченню зі звертанням.

3. Міні-дилема.

- *Уявіть, що ви хочете попросити допомоги у незнайомого дорослого.*
- *Як ви звернетесь, щоб це було ввічливо?*

(Діти відповідають, обґрунтовують).

4. Творча вправа.

- *Створіть діалог «У школі» з використанням звертань (2–3 репліки).*

VI. Узагальнення та систематизація знань (5 хв)

1. Гра «Зайве слово».

Учитель читає речення, де є або немає звертання, учні визначають.

VII. Рефлексія (3 хв)

1. Обговорення.

- *Які звертання ви сьогодні вивчили?*
- *Як ви тепер будете звертатися до вчителя, батьків, друзів?*

2. Діти обирають смайлик.

☺ - «Я зрозумів»

☹ - «Потрібно ще попрактикуватися»

☹ - «Було складно».

VIII. Домашнє завдання

- 1) Написати 5 речень із звертаннями на тему «Моя родина».
- 2) За бажанням: скласти короткий діалог «У транспорті» з використанням ввічливих звертань.

Конспект уроку математики для 4 класу з використанням аксіологічного підходу

Тема: Розв'язування задач на пропорційне ділення.

Мета:

- навчальна: навчити учнів розв'язувати задачі на пропорційне ділення;
- розвивальна: розвивати логічне мислення, увагу, вміння працювати в групі;
- виховна: виховувати соціокультурні цінності – чесність, співпрацю, взаємодопомогу, відповідальність за результат колективної роботи.

Очікувані результати:

Учні вміють:

- розуміти умову задач на пропорційне ділення;
- обирати правильний спосіб розв'язування;
- співпрацювати у групі, слухати товаришів;
- демонструвати повагу та чесність у спільній роботі.

Обладнання: картки із задачами; ілюстративні матеріали (малюнки з прикладами розподілу: фрукти, іграшки, книги); таблиця для колективного розв'язання; смайлики для рефлексії.

Хід уроку

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання учителя.

2. Учитель.

- *Математика – це наука точності та справедливості. Сьогодні ми будемо вчитися чесно й правильно ділити.*

Учні відповідають девізом:

- *Хочу знати, вміти й справедливо ділити!*

II. Мотивація навчальної діяльності (3 хв)

1. Ситуація-вступ.

– Уявіть, що клас отримав 12 яблук для спільного пікніка. Як ви поділите їх між 4 друзями? Чи буде справедливо, якщо хтось отримає більше, ніж інші?

- Висновок: сьогодні ми вчимося ділити справедливо – це не лише математичне вміння, а й цінність у житті.

III. Актуалізація опорних знань (5 хв)

1. Усна вправа.

Вирази на ділення ($24 : 6$, $18 : 3$).

2. Бесіда.

- Чому важливо вміти ділити порівну? (відповіді дітей).

IV. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

1. Учитель пояснює.

– Задачі на пропорційне ділення – це задачі, де потрібно розділити щось порівну або пропорційно.

Приклад:

У шкільній бібліотеці є 12 книг. Їх треба роздати 3 класам так, щоб кожен отримав однакову кількість. Скільки книг отримає кожен клас?

(Розв'язання разом).

V. Закріплення знань (15 хв)

1. Робота в групах (аксіологічний підхід).

Учні діляться на групи по 4 особи. Кожна група отримує задачу:

- 1) Поділити 20 цукерок між 4 дітьми.
- 2) Поділити 18 зошитів між 3 класами.
- 3) Поділити 15 іграшок між 5 друзями.

Завдання: розв'язати й пояснити, чому це справедливо.

2. Міні-дилема.

– Якщо в класі 8 учнів, а печива 15, як поділити?

- Чи можна домовитися так, щоб усі були задоволені?

(Учні пропонують варіанти).

3. Творче завдання.

Скласти власну задачу на справедливий поділ (у групі чи вдома).

VI. Узагальнення та систематизація знань (5 хв)

1. Фронтальна робота.

Розв'язати задачу на дошці.

2. Обговорення.

- *Чи пов'язана математика з цінностями? Як?*

VII. Рефлексія (3 хв)

1. Підведення підсумків.

– *Що нового ви сьогодні дізналися?*

– *Які цінності ми розвивали, коли вчилися ділити?*

2. Діти обирають смайлик.

😊 - «Я все зрозумів»

😐 - «Мені ще треба потренуватися»

☹️ - «Було складно».

VIII. Домашнє завдання

1) Розв'язати задачі на ділення з підручника (№ ...).

або

2) Скласти задачу «Як справедливо поділити подарунки для друзів».

Конспект уроку «Я досліджую світ» для 4 класу з використанням аксіологічного підходу

Тема: Традиції та звичаї українського народу.

Мета:

- навчальна: ознайомити учнів із традиціями та звичаями українців, показати їх значення для сучасного життя;
- розвивальна: формувати пізнавальний інтерес, уміння аналізувати культурні явища, висловлювати власну думку;
- виховна: виховувати соціокультурні цінності — повагу до рідної культури, шанобливе ставлення до традицій, толерантність, гордість за свій народ.

Очікувані результати:

Учні вміють:

- називати приклади українських традицій і звичаїв;
- пояснювати їх значення для життя родини, громади, держави;
- співпрацювати у групі, висловлювати власні судження;
- демонструвати повагу до культурних практик.

Обладнання: ілюстрації українських свят (Різдво, Великдень, Івана Купала); мультимедійна презентація; картки із завданнями; відеофрагмент про українські народні традиції.

Хід уроку

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання.

- *Сьогодні ми вирушимо у подорож у світ українських традицій. А подорожувати будемо з відкритим серцем, повагою і цікавістю.*

2. Девіз.

«Хто знає і шанує свої традиції — будує міцне майбутнє».

II. Мотивація навчальної діяльності (3 хв)

1. Запитання.

- Чому народи зберігають свої традиції?
- Що буде, якщо люди забудуть про них?
- Висновок: традиції — це частина нашої ідентичності, вони допомагають нам бути єдиними.

III. Актуалізація знань (5 хв)

1. Міні-гра «Асоціації».

Учитель називає свято (Великдень, Різдво, Івана Купала), діти називають асоціації (писанка, колядка, купальський вінок).

IV. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

1. Перегляд короткого відео - «Українські народні свята та обряди».

2. Обговорення:

- Які традиції вам найбільше сподобалися?

3. Міні-пояснення.

- Традиції — це спосіб передати від покоління до покоління цінності, мудрість і єдність.

V. Закріплення знань (15 хв)

1. Робота в групах (аксіологічний підхід).

Кожна група отримує картку з описом традиції (наприклад, писанка, колядка, весільний обряд).

Завдання:

- коротко розповісти про неї;
- пояснити, яку цінність вона несе (дружба, віра, любов, єдність).

2. Міні-дилема.

– Якщо у твоїй родині не дотримуються деяких традицій, чи можеш ти їх зберігати сам? Як?

3. Творче завдання.

Скласти колективний «Календар традицій нашого класу» (записати свята й цінності, які вони формують).

VI. Узагальнення та систематизація знань (5 хв)

1. Обговорення.

- *Які традиції найбільше об'єднують родину? клас? народ?*
- *Висновок: традиції допомагають передати соціокультурні цінності від покоління до покоління.*

VII. Рефлексія (3 хв)

1. Вправа «Продовжи речення».

- *Сьогодні я зрозумів, що традиції...*
- *Якою традицією я пишаюся найбільше...»*

VIII. Домашнє завдання

- 1) Розпитати батьків або бабусь/дідусів про одну родинну традицію, підготувати коротку розповідь.

або

- 2) Намалювати малюнок до свята, яке ви любите.

Конспект уроку з мистецтва для 4 класу з використанням аксіологічного підходу

Тема: Українські народні мотиви в мистецтві.

Мета:

- навчальна: ознайомити учнів із зразками українського народного мистецтва (орнамент, вишивка, декоративний розпис);
- розвивальна: формувати естетичний смак, уміння аналізувати художні твори, розвивати творчу уяву;
- виховна: виховувати соціокультурні цінності – повагу до народних традицій, красу в навколишньому світі, почуття гордості за культурну спадщину.

Очікувані результати:

Учні вміють:

- розпізнавати елементи українського орнаменту та декоративного мистецтва;
- пояснювати символіку кольорів і форм;
- створювати власні декоративні композиції;
- усвідомлювати значення мистецтва як носія культурних цінностей.

Обладнання: ілюстрації виробів Петриківського розпису, вишивки, писанок; мультимедійна презентація; кольорові олівці, фломастери, аркуші паперу.

Хід уроку

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання.
2. Налаштування на роботу.
 - *Мистецтво — це мова серця. Сьогодні ми вчитимемося читати і творити цю мову.*

II. Мотивація (3 хв)

1. Запитання.
 - *Чи може малюнок розповісти історію?*

– Як мистецтво допомагає зберігати традиції нашого народу?

III. Актуалізація знань (5 хв)

1. Міні-гра «Що нагадує візерунок?».

Учитель демонструє зображення (орнамент, писанка), діти висловлюють свої асоціації.

IV. Вивчення нового матеріалу (12 хв)

1. Презентація «Українські народні види мистецтва».

Розповідь про Петриківський розпис, писанкарство, вишивку.

2. Розмова про символіку кольорів.

Червоний – любов

Чорний – земля

Жовтий – сонце

- Кожен орнамент чи малюнок несе ціннісний зміст — любов до природи, повагу до родини, єдність громади.

V. Практична робота (15 хв)

1. Творча робота.

Створити власну декоративну композицію у стилі Петриківського розпису або української вишивки.

Учні працюють індивідуально, а потім об'єднують малюнки у «Галерею класу».

2. Обговорення.

- Яку цінність передає твій малюнок? (любов, гармонія, єдність, краса).

VI. Узагальнення та систематизація (5 хв)

1. Обговорення.

– Які цінності зберігаються у нашому мистецтві?

– Чому важливо не лише милуватися, а й творити мистецтво?

- Висновок: через мистецтво передаються соціокультурні цінності — любов до Батьківщини, повага до традицій, відчуття краси.

VII. Рефлексія (3 хв)

1. Метод «Незакінчене речення».

– «Сьогодні я відчув красу у...»

– «Мій малюнок говорить про...»

Додаток С

**Інтегроване заняття (літературне читання + «Я досліджую світ» +
мистецтво) для 4 класу, у якому поєднуються традиційні та
інноваційні методи**

Тема: Моя родина і традиції як частина культури народу

Мета:

- навчальна: сформувати в учнів знання про родинні та народні традиції, символіку, культурну спадщину;
- розвивальна: розвивати уміння висловлювати власні думки, працювати у групах, аналізувати художні твори та інформацію;
- виховна: виховувати соціокультурні цінності – любов до родини, повагу до традицій, гордість за рідний край, толерантність.

Завдання:

- 1) Ознайомити учнів з прикладами родинних і народних традицій.
- 2) Формувати емоційно-ціннісне ставлення до культури свого народу.
- 3) Розвивати вміння презентувати результати групової роботи.

Обладнання: мультимедійна презентація (зображення державних і народних символів, обрядів, вишивки, писанок); уривок з художнього твору про родину (напр., з творів В. Сухомлинського); ватмани, маркери, стікери; кольорові олівці, папір.

Хід заняття

I. Організаційний момент (2 хв)

1. Привітання.
 2. Налаштування на роботу.
- *Культура починається з любові до свого дому та родини.*

II. Мотивація діяльності (3 хв)

1. Інтерактивне запитання.
- *Які у вас є родинні традиції?* (короткі відповіді дітей).

III. Актуалізація знань (5 хв)

1. Традиційний метод.

Читання оповідання В. Сухомлинського «Сімейна традиція» (або подібного твору).

2. Обговорення.

- *Що для сім'ї означає «традиція»? Які цінності вона зберігає?*

IV. Вивчення нового матеріалу (15 хв)

1. Мультимедійна презентація «Українські традиції (Різдво, Великдень, веснянки, вишиванка)».

2. Робота в групах (інноваційний метод – міні-проект).

Кожна група отримує завдання:

- «Наша сімейна традиція» (намалювати або написати);
- «Символи України, які ми шануємо»;
- «Яку традицію я хотів би передати далі».

3. Групова презентація результатів.

V. Практична діяльність (12 хв)

1. Вправа «Жива картина» (інноваційний метод).

Учні в групах інсценізують невеличкий обряд чи традицію (наприклад, прикрашання хати до свята, випікання хліба, колядування).

Інші діти відгадують, про яку традицію йдеться, і пояснюють, яку цінність вона передає (дружба, єдність, повага, любов).

VI. Узагальнення та рефлексія (6 хв)

1. Метод «Незакінчене речення».

- *«Я зрозумів, що традиції...»*
- *«Я хочу, щоб у моїй родині завжди...»*

2. Вчитель підсумовує.

- *Традиції зберігають соціокультурні цінності – любов, єдність, повагу, патріотизм.*

VII. Домашнє завдання (2 хв)

Підготувати вдома «Сімейну історію у малюнку» – зобразити або описати традицію, яку цінує родина, та розповісти її класу.